

Fot. Paulina Florjanowicz

Spółeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

**Spółeczno-gospodarcze
oddziaływanie dziedzictwa kulturowego.
Raport z badań społecznych**

Warszawa 2013

Wydawca

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
www.zabytek.pl

Zespół autorski

Anna Kozioł
Małgorzata Trelka
Paulina Florjanowicz

Opracowanie zakresu pytań ankietowych

Aleksandra Chabiera
Bartosz Skaldawski

Konsultacja wyników badań ankietowych

dr Krzysztof Tymicki
Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Konsultacje prezentacji statystycznej

Główny Urząd Statystyczny

Badania wykonane przez firmę KB Pretendent

ul. Elizy Orzeszkowej 40/9, 51-311 Wrocław

Opracowanie graficzne

Piotr Berezowski

Druk

Geokart, Rzeszów

ISBN 978-83-63260-18-7

Spis treści

1. Wstęp	7
1.1. Metodologia badań	10
1.1.1. Badanie ilościowe	10
1.1.2. Badanie jakościowe	12
1.2. Społeczne oraz doktrynalne ujmowanie pojęcia dziedzictwa kulturowego	13
1.2.1. Pojęcie dziedzictwa kulturowego w rozumieniu dokumentów doktrynalnych	13
1.2.2. Pojęcie dziedzictwa kulturowego w rozumieniu Polaków	15
2. Dziedzictwo kulturowe jako zasób ekonomiczny	17
2.1. Dziedzictwo kulturowe jako część kultury	20
2.2. Zasób dziedzictwa	24
3. Pozarynkowe oddziaływanie dziedzictwa	26
3.1. Oddziaływanie społeczne dziedzictwa kulturowego	26
3.1.1. Kapitał społeczny	26
3.1.2. Poziom i jakość życia	33
3.2. Oddziaływania ekologiczno-przestrzenne	41
4. Rynkowe oddziaływanie dziedzictwa kulturowego	45
4.1. Sektor dziedzictwa – model rynkowego oddziaływania dziedzictwa	45
4.1.1. Poziomy oddziaływania dziedzictwa	48
4.1.2. Wybrane przykłady branż sektora dziedzictwa	50
4.1.3. Rozwój sektora dziedzictwa – spojrzenie Polaków	78
5. Podsumowanie	86
Summary	91
Bibliografia	93

1. Wstęp

Narodowy Instytut Dziedzictwa jest instytucją kultury podległą Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Przeprowadzenie badania opinii Polaków na temat dziedzictwa kulturowego wynika z misji Instytutu, którą jest tworzenie podstaw dla zrównoważonej ochrony dziedzictwa, m.in. poprzez gromadzenie i upowszechnianie wiedzy oraz kształtowanie świadomości społecznej w tej dziedzinie. Badanie miało na celu diagnozę stanu świadomości społeczeństwa polskiego w zakresie różnych aspektów dziedzictwa kulturowego, dzięki czemu NID zyskał wiedzę pozwalającą na budowanie strategii ochrony dziedzictwa, jego upowszechniania, udostępniania oraz edukacji na jego temat.

Badanie dotyczące stosunku polskiego społeczeństwa do dziedzictwa kulturowego „Dziedzictwo kulturowe w oczach Polaków” przeprowadzone zostało w ramach projektu „Legalny i nielegalny obrót dobrami kultury. Platforma badawczo-edukacyjna wymiany doświadczeń w dziedzinie zapobiegania przestępstwom przeciw dziedzictwu kulturowemu”. Projekt jest wynikiem współpracy polsko-norweskiej nawiązanej w Monitoring Group on Cultural Heritage in the Baltic Sea States i został współfinansowany ze środków Funduszu Wymiany Kulturalnej w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Realizacja badania zlecona została specjalistycznej firmie¹ w wyniku postępowania przetargowego oraz wykonana w 2011 roku. Badanie obejmowało swym zakresem aspekty ilościowe – przeprowadzone metodą CAWI², oraz jakościowe – zrealizowane podczas zogniskowanych wywiadów grupowych.

Z uwagi na fakt, iż współcześnie kultura, jak również będące jej elementem dziedzictwo, stopniowo staje się czynnikiem, na którym opierają się strategie rozwoju społeczno-gospodarczego, niniejszy raport został zawężony do tematyki dziedzictwa kulturowego, jako czynnika wpływającego na rozwój. Opracowanie ma na celu rozpoczęcie debaty nad miejscem dziedzictwa w systemie gospodarczym, jego zasięgiem oraz oddziaływaniem na współczesne procesy społeczno-gospodarcze. Raport przedstawia też badania postrzegania i postaw Polaków wobec dziedzictwa, a w szczególności wobec tych zjawisk, które odnoszą się do jego rozwojowego potencjału.

W raporcie w pierwszej kolejności omówiona zostanie kwestia definicji dziedzictwa i ewolucji jego pojęcia, jak również, w oparciu o wyniki badań NID, kwestia społecznego rozumienia pojęcia dziedzictwa.

Następnie dziedzictwo zostanie rozpatrzone jako zasób ekonomiczny. Dziedzictwo kulturowe posiada bowiem znaczący potencjał bezpośredniego i pośredniego oddziaływania

---

¹ KB Pretendent.

² Badanie metodą CAWI: Computer Assisted Web Interviews. Badanie polega na przeprowadzeniu wywiadu przez Internet, poprzez udostępnienie respondentom kwestionariusza internetowego.

na rozwój społeczno-gospodarczy na kilku płaszczyznach: tworząc wartości ekonomiczne, zasilając i rozwijając różne nurty działalności gospodarczej, wspomagając zarówno budowę gospodarki opartej na innowacji i kreatywności, jak i budowę kapitału społecznego, wpływając na jakość i poziom życia mieszkańców, jak również sprzyjając przemianom ekologiczno-przestrzennym.

Dziedzictwo przedstawione zostanie jako kategoria społeczno-gospodarcza, podlegająca prawom ekonomii. W celu rozważenia wpływu dziedzictwa na gospodarkę należy zaznaczyć jego odrębność od innych dziedzin działalności gospodarczej, w tym działalności

1. Historyczne centrum Krakowa, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO.
Fot. archiwum NID

kulturalnej, do której dziedzictwo jest często przypisywane. Współczesny sposób ujmowania dziedzictwa jako jednej z domen kultury zostanie przedstawiony oraz poddany analizie w celu ustanowienia przydatności takiego rozwiązania w dalszych rozważaniach na temat wpływu dziedzictwa na rozwój społeczno-gospodarczy. W pierwszej części raportu autorki podejmują również próbę scharakteryzowania zasobu dziedzictwa w Polsce.

Ekonomiczna wartość dziedzictwa dzieli się na wartości rynkowe, – których wycena możliwa jest poprzez mechanizmy rynku oraz pozarynkowe, – których zasady obrachunkowe odwołują się do innych metod niż do tych tkwiących w rynku. Rynkowe oddziaływanie dziedzictwa zawrzeć można w sektorze dziedzictwa, w którym miejsce znajdują wszystkie działalności opierające się i bezpośrednio przetwarzające zasób, jakim jest dziedzictwo. Sektor dziedzictwa będzie miał również swoje dalsze oddziaływanie na gospodarkę. Pozarynkowa wartość wraz z bezpośrednim, rynkowym znaczeniem dziedzictwa tworzą zwarty i sprzężony system oddziaływania tegoż dziedzictwa na rozwój społeczno-gospodarczy.

Rynkowa wycena niektórych, głównie społecznych aspektów dziedzictwa, np. tworzenia postawy obywatelskiej, poczucia odpowiedzialności za wspólne dobro czy ochrony pamięci, jest niezwykle trudna. Dziedzictwo wpływa na gospodarkę będąc spoiwem wspólnoty i tożsamości narodowej, poprzez uczenie szacunku dla różnorodności i tradycji, kształcenie poczucia estetyki. Próby wyceny rynkowej tych niematerialnych korzyści dziedzictwa lub przedmiotowe podejście do nich w celu uzasadnienia ich pozytywnego ekonomicznego

2. Wycieczka szkolna w Bochni. Bochnia – kopalnia soli, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

wpływu nie spełniają oczekiwań środowisk związanych z zarządzaniem dziedzictwem. Wspomnianych wartości nie można jednak lekceważyć, gdyż przekładają się pośrednio na rozwój gospodarczy i dobrostan obywateli.

W części poświęconej pozarynkowemu oddziaływaniu dziedzictwa szczególna uwaga zwrócona zostanie na społeczny wpływ dziedzictwa, w tym jego możliwości w zakresie budowania kapitału społecznego oraz tworzenia warunków dla zwiększania poziomu i jakości życia. Dziedzictwo leży u podstaw pomnażania i zagęszczenia relacji społecznych, jest narzędziem budowy zaufania społecznego, umiejętności pracy w zespole, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, poczucia odpowiedzialności za wspólne dobro – jest więc narzędziem kształtowania tych postaw i wartości, które tworzą kapitał społeczny. Ten kapitał jest niezbędny dla budowy gospodarki opartej na współpracy, kreatywności i innowacyjności oraz konieczny dla dalszego rozwoju Polski. Jednocześnie dziedzictwo kulturowe pozytywnie wpływa na jakość życia poprzez budowanie poczucia tożsamości lokalnej, w tym dumy z miejsca zamieszkania, z jego historii i estetyki. Poprzez stwarzanie możliwości zarobkowania, a także lepsze zaspokojenie potrzeb rekreacyjnych i kulturalnych przyczynia się do wzrostu poziomu życia lokalnej społeczności. W niniejszym raporcie wymienione wskaźniki zestawione zostaną z wynikami badań NID, które stały się podstawą rozważań na temat społecznego oddziaływania dziedzictwa.

W raporcie poruszony zostanie również temat dziedzictwa kulturowego jako czynnika odgrywającego rolę w ponownym zagospodarowaniu terenów miejskich, hamującym ich rozpraszanie się. Będąc podstawą dla projektów rewitalizacyjnych, dziedzictwo ma szanse przyczynić się do odradzania centrów miast, w efekcie doprowadzając do ich ponownego zaludnienia, nadawania im nowych funkcji, a w skali kraju prowadząc do większej spójności terytorialnej. Dowodem na to są wyniki badań prezentujące gotowość Polaków do zamieszkania w historycznym otoczeniu.

W dalszej części raportu przedstawione zostaną rynkowe efekty ekonomiczne dziedzictwa, związane m.in. z prowadzeniem prac konserwatorskich, rewitalizacyjnych czy

archeologicznych, rynkiem sztuki i antyków lub też sprzedażą usług, produktów czy praw autorskich związanych z interpretacją i udostępnianiem dziedzictwa. Coraz istotniejsze w gospodarce jest wykorzystanie dziedzictwa w rozwoju sektora kreatywnego i innowacyjnego. Bezpośrednie, niezwykle istotne przełożenie dziedzictwa na rozwój ekonomiczny regionu ma turystyka. Obszary cenne historycznie tworzą możliwości dla rozwoju biznesu, często brane są również pod uwagę w decyzjach dotyczących lokalizacji inicjatyw gospodarczych. Jako że dziedzictwo kulturowe jest dla Polaków wyjątkowo ważne, istnieje szansa na przełożenie tego zjawiska na wzrost zainteresowania uczestnictwem w wykorzystaniu potencjału dziedzictwa, w tym również na zwiększenie przychodów z działalności związanej z dziedzictwem oraz na zrównoważony rozwój lokalnej turystyki. Działalność gospodarcza oparta na dziedzictwie wywołuje efekty ekonomiczne, generując zatrudnienie w licznych sektorach: zarówno w sektorze turystyki, jak i budownictwa i nieruchomości, handlu czy edukacji dotyczącej dziedzictwa.

Wymienione kierunki działalności ekonomicznej zostaną zaklasyfikowane do poszczególnych dziedzin rynkowego wpływu dziedzictwa, tj. do branży kreatywnej dziedzictwa, turystyki kulturowej, branży nieruchomości zabytkowych, branży ochrony dziedzictwa kulturowego, branży rynku sztuki i antyków, branży popularyzacji i edukacji dziedzictwa oraz branży tradycyjnego rzemiosła i upraw. Zaproponowany i omówiony zostanie wypracowany w NID model oddziaływania dziedzictwa, koncepcja sektora oraz branż dziedzictwa. Całość zagadnienia będzie zilustrowana wynikami badań NID.

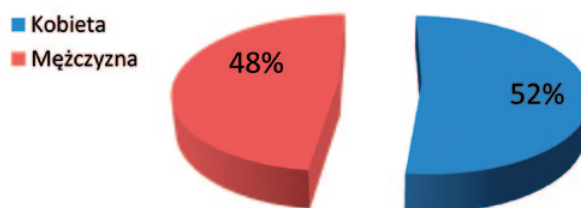
Wykorzystanie potencjału dziedzictwa wzrasta wraz z lepszym zrozumieniem mechanizmów i ram jego oddziaływania. Skuteczność ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie wolnorynkowym zwielokrotni się dzięki ich powiązaniu ze sferą gospodarczą oraz lepszemu społecznemu zrozumieniu tego powiązania. W opracowaniu zostanie więc przedstawione oddziaływanie ekonomiczne dziedzictwa wraz z analizą podejścia Polaków do dziedzictwa kulturowego jako motoru rozwoju i jego znaczenia społeczno-gospodarczego.

1.1. Metodologia badań

1.1.1. Badanie ilościowe

Badanie zostało przeprowadzone na reprezentatywnej dla Polski próbie 1005 osób. Część ilościowa badania przeprowadzona została metodą CAWI. Zaletą tej metody jest możliwość przeprowadzenia badania wśród rozproszonej grupy respondentów, jak również przeprowadzenie dużej liczby niezależnych pomiarów.

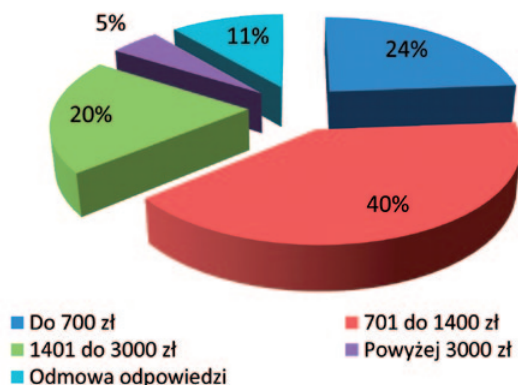
Próbę dobraną do badania charakteryzują następujące cechy:
48% respondentów to mężczyźni, 52% to kobiety.

Rys. 1. Rozkład próby ze względu na płeć

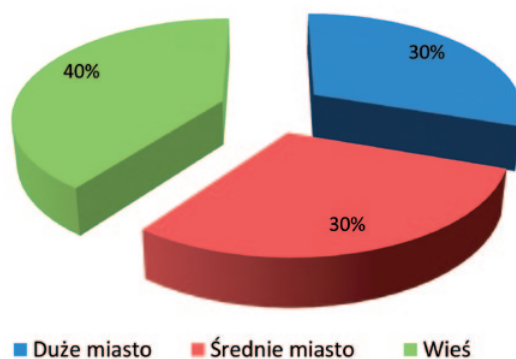

Dochód netto na członka rodziny wśród 40% ankietowanych wynosił od 701 do 1400 zł, wśród 24% – do 700 zł, dla 20% – pomiędzy 1401 a 3000 zł dla 5% – powyżej 3000 zł.

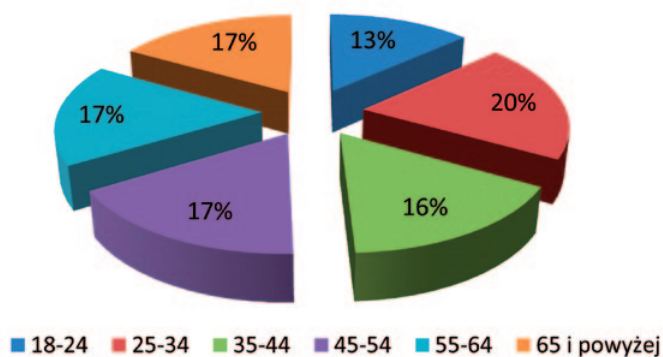
Rys. 2. Rozkład próby ze względu na dochód netto na jednego członka rodziny

30% respondentów zamieszkuje duże miasta, kolejne 30% – średnie miasta liczące od 50 do 100 tys. mieszkańców, a 40% mieszka na terenach wiejskich.

Rys. 3. Rozkład próby ze względu na miejsce zamieszkania³

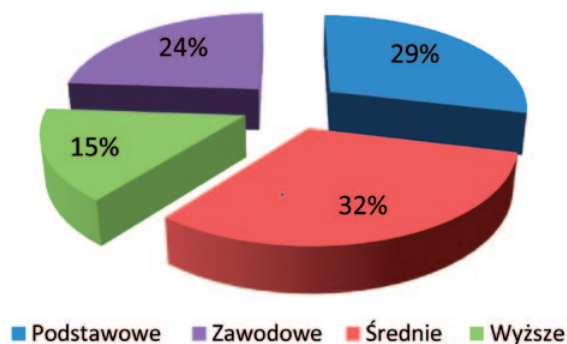
Ze względu na wiek podział respondentów przedstawia się następująco: 13% respondentów znajduje się w przedziale od 18 do 24 roku życia, 20% to grupa od 25 do 34 roku życia, 16% to grupa od 35 do 44 roku życia, zaś reprezentację w wysokości 17% respondentów posiada każda z pozostałych grup wiekowych: 45-54, 55-64 oraz powyżej 65 roku życia.

Rys. 4. Rozkład próby ze względu na wiek

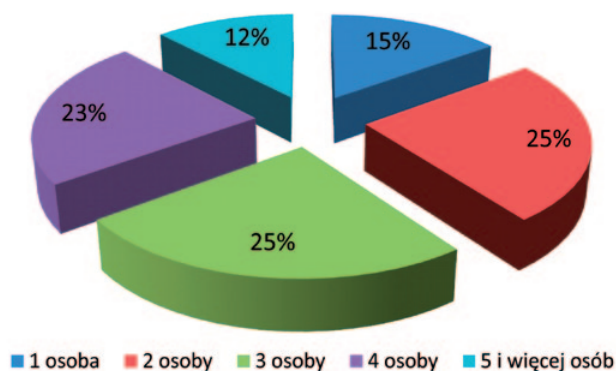
³ Średnie miasto to miasto liczące 50-100 tys. mieszkańców.

Ze względu na wykształcenie rozkład próby wskazuje, iż 32% badanych posiada wykształcenie średnie, 29% podstawowe, 24% zawodowe, a 15% wyższe.

Rys. 5. Rozkład próby ze względu na wykształcenie⁴

25% respondentów zamieszkuje w gospodarstwie domowym liczącym 2 osoby. Tyle samo respondentów wskazało na to, iż zamieszkuje gospodarstwo trzyosobowe. 23% respondentów deklaruje, że gospodarstwo liczy 4 osoby, 12% – że 5 lub więcej osób, a 15% osób badanych zamieszkuje samotnie.

Rys. 6. Rozkład próby ze względu na wielkość gospodarstwa domowego

1.1.2. Badanie jakościowe

Badanie jakościowe przeprowadzone zostało metodą zogniskowanego wywiadu grupowego. Zakłada ona aktywność moderatora zadającego pytania jednocześnie wszystkim uczestnikom grupy według opracowanego wcześniej scenariusza. Uczestnicy „zogniskowani” są wokół jednej tematyki. Dzięki tej metodzie możemy uzyskać pogłębione wyniki badań ilościowych. Nie należy rozciągać znaczenia wyników tych badań na całą populację, gdyż są one zapisem subiektywnych odczuć uczestników wywiadu i służą tylko możliwości lepszego zrozumienia danych uzyskanych w pomiarze ilościowym.

Każdy z wywiadów przeprowadzony został w grupie 6 osób, w miastach podzielonych ze względu na wielkość, tj. w dwóch dużych miastach powyżej 500 tysięcy mieszkańców, w dwóch miastach średniej wielkości (50-100 tysięcy mieszkańców) oraz w dwóch miastach, w których liczba mieszkańców nie przekracza 5 tysięcy.

⁴ Rozkład próby nie uwzględnia wykształcenia gimnazjalnego.

1.2. Społeczne oraz doktrynalne ujmowanie pojęcia dziedzictwa kulturowego

1.2.1. Pojęcie dziedzictwa kulturowego w rozumieniu dokumentów doktrynalnych

3. Zamość - historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

Pojęcie dziedzictwa kulturowego nie jest stałe w czasie, a jego definicja ulega ciągłym przeobrażeniom w związku ze zmieniającą się sytuacją społeczną, gospodarczą i polityczną oraz w zależności od definiujących je podmiotów.

Schemat (Rys. 7) przedstawia ewolucję pojęcia dziedzictwa, które poszerzało swoje znaczenie, obejmując coraz więcej elementów i znaczeń.

W rozumieniu ratyfikowanej w 1972 roku Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, dziedzictwo to zabytki, zespoły i miejsca zabytkowe wyróżniające się uniwersalną, wyjątkową wartością z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki⁵. W miarę upływu czasu w rozumieniu pojęcia dziedzictwa podkreślane

⁵ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej XVII sesji.

Rys. 7. Treść dokumentów doktrynalnych i konwencji przyjmowanych na przestrzeni lat pokazuje zmianę świadomości społeczności międzynarodowej dotyczącej dziedzictwa i jego znaczenia. Z biegiem czasu definicja dziedzictwa staje się coraz szersza i bardziej kompleksowa. Coraz bardziej podkreślana jest także różnorodność dziedzictwa oraz jego społeczna rola

były kolejne elementy: zrównoważony rozwój, dziedzictwo wiejskie, dziedzictwo miast historycznych, autentyczność, krajobraz historyczny, dziedzictwo podwodne.

Współcześnie pojęcie dziedzictwa rozszerzyło swoje znaczenie na wartościowy zasób odziedziczony z przeszłości, który społeczności, bez względu na jego przynależność własnościową, uznają za odbicie i wyraz swoich stale ewoluujących wartości, wierzeń, wiedzy i tradycji. Dziedzictwo obejmuje wszystkie aspekty środowiska, będącego efektem oddziaływania w czasie między człowiekiem a jego otoczeniem⁶. Wartość społeczna dziedzictwa podkreślona jest poprzez wydobycie i docenienie jego niematerialnych atrybutów, co potwierdza definicja zawarta w konwencji UNESCO z 2003 roku⁷.

W polskim prawodawstwie pojęcie dziedzictwa nie jest zdefiniowane. Dziedzictwo narodowe pojawia się w art. 5 Konstytucji RP⁸ jako jedna z naczelných, obok niepodległości, wolności czy praw człowieka, wartości, których strzeże Rzeczpospolita Polska. Pojęcie to nie jest jednak rozwijane w innych dokumentach prawnych RP. Z kolei zabytek, zgodnie z ustawą⁹, to „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

⁶ „Cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time”, definicja za: Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005, tłumaczenie NID.

⁷ Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej XXXII sesji.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r.

⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3 pkt 1. (Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568).

1.2.2. Pojęcie dziedzictwa kulturowego w rozumieniu Polaków

W rozumieniu uczestników badania dziedzictwo kulturowe to całość materialnego oraz niematerialnego dorobku społeczeństwa, spuścizna, którą należy przekazać potomnym: „To spuścizna po przodkach, należy je chronić dla przyszłych pokoleń”¹⁰. Potrzeba ochrony dziedzictwa wynika również z szacunku dla pokoleń, które przeminęły oraz z konieczności zachowania tożsamości narodowej: „Dziedzictwo jest to to wszystko, co odziedziczyliśmy po przodkach w wymiarze duchowym i materialnym. Pomaga ono utrzymać nam tożsamość narodową”. Pojawiły się również głosy świadczące o potrzebie zachowania dziedzictwa jako wartości społeczno-gospodarczej: „Dziedzictwo stanowi istotną rolę w kształtowaniu przyjaznego otoczenia człowieka, przyczyniając się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju”. Zabytki natomiast są zapisem historii: „Zabytki należy chronić, ponieważ stanowią dokumentację rozwoju danej społeczności: ukazują rozwój kultury, sztuki, technologii na przestrzeni wieków”. Jako powody zachowania zabytków przywoływano względy historyczne, naukowe, estetyczne, emocjonalne oraz poczucie dumy z ich posiadania.

4. Katowice, osiedle robotnicze Nikiszowiec, Pomnik Historii.
Fot. archiwum NID

Kluczowym dla badanych terminem związanym z zabytkiem jest „historia”. Przeważająca większość, tj. 62% badanych, uważa, że najważniejszą wartością zabytku jest to, iż jest on świadectwem wspólnej historii. Świadczy to o ogromnym znaczeniu zabytku dla społeczeństwa jako ilustracji wspólnej przeszłości. Wskazywana jest również wartość materialna zabytków oraz możliwość ich wykorzystania: „Wartość turystyczna. Jak coś jest ładne, to od razu przyciąga turystów, co daje nowe miejsca pracy”.

Jednocześnie ponad połowa badanych nie potrafi wskazać różnicy między zabytkiem a dziedzictwem kulturowym – na pytanie „Jaka jest różnica między zabytkiem a dziedzic-

¹⁰ Cytaty pochodzą z badania jakościowego przeprowadzonego metodą zogniskowanego wywiadu grupowego.

twem?” padają odpowiedzi: „nie ma”, „nie ma różnicy”, „nie wiem”. Zauważalna jest większa świadomość dotycząca dziedzictwa wśród osób o wyższym wykształceniu, zamieszkujących duże miasta, z pozytywnym wskazaniem na grupę najmłodszą (od 18 do 24 roku życia).

Badani rozróżniający pojęcia „zabytek” oraz „dziedzictwo” wskazują, iż dziedzictwo jest dla nich pojęciem szerszym, związany ze spuścizną niematerialną, istotnym dla całego „narodu”: „zabytek to element dziedzictwa, które ma szersze znaczenie”, „dziedzictwo odnosi się do czegoś więcej niż tylko zabytki, to tradycja, historia”, „Zabytek to rzecz materialna, a dziedzictwo to ogół zagadnień związanych z historią i przeszłością danego narodu”, „Dziedzictwo jest pojęciem szerszym. Oprócz zabytków zawiera w sobie także dorobek intelektualny i kulturalny”. Pojęcie „zabytek” jest łatwiejsze do zdefiniowania niż pojęcie „dziedzictwo” – badani mieli mniejszy kłopot z określeniem, czym jest zabytek, jak również, dlaczego powinien być chroniony. Niemniej jednak, pomimo trudności definicyjnych, jakie napotyka pojęcie dziedzictwa kulturowego, jest ono intuicyjnie utożsamiane z ogromną wartością: aż 89% badanych wskazało, że dziedzictwo pełni ważną rolę społeczną.

2. Dziedzictwo kulturowe jako zasób ekonomiczny

Dziedzictwo przez długi czas było domeną nauk humanistycznych, którą zajmowano się w ramach historii sztuki, archeologii, antropologii czy konserwacji zabytków. Współcześnie dziedzictwo postrzegane jest jako wartościowy zasób, w którym upatruje się szansę rozwoju. Obejmuje ono całość dziedzictwa materialnego: dziedzictwo architektoniczne, miejsca historyczne, stanowiska archeologiczne, dziedzictwo podwodne, krajobraz kulturowy, parki i ogrody, jak również ruchome obiekty zabytkowe w tym muzealia, zasoby archiwalne i biblioteczne oraz dziedzictwo niematerialne: żywe tradycje, wierzenia, wartości niematerialne oddziedziczone po przodkach, a także język. Zasób dziedzictwa będzie stale się rozszerzał: przejawy terażniejszej działalności ludzkiej stać się mogą dziedzictwem dla przyszłych pokoleń. Współcześnie nie tylko środowisko zawodowe związane z dziedzictwem, tj. specjaliści z zakresu historii sztuki, konserwacji, architektury, posiada kompetencje w uznawaniu danego zjawiska za element zasobu dziedzictwa. Obserwujemy proces „demokratyzacji” dziedzictwa – każda społeczność czy jednostka może uznać dany element za cenny i z tego powodu wart ochrony, jednocześnie stając się odpowiedzialną za jego

ochronę. Dziedzictwo jest więc niezwykle szerokim i pojemnym pojęciem, a spektrum jego oddziaływania i wielość związanych z nim działań będzie tego odbiciem. Należy więc skonstruować model oddziaływania ekonomicznego dziedzictwa, który zawierać będzie pełne, wielopłaszczyznowe znaczenie tego pojęcia.

Z jednej strony zasób dziedzictwa wciąż poszerza się o nowe elementy poprzez uznanie, odkrycie lub odnalezienie wytworów kultury materialnej lub niematerialnej, z drugiej zaś uszczupla się z powodu np. zniszczeń czy innego rodzaju strat. Co więcej, proces uznawania elementu kultury za dziedzictwo kulturowe jest procesem stałym: produkt kultury uznany może zostać za ważny element spuścizny i funkcjonować jako element dziedzictwa kulturowego. Gra pomiędzy tymi dwoma zjawiskami będzie również stymulowała popyt na dziedzictwo bądź na poszczególne jego elementy.

Dziedzictwo posiada potencjał ekonomiczny i wartość użytkową, gdy jest uświadomione i odpowiada na ludzkie potrzeby, a dana społeczność (lokalna, międzynarodowa czy zawodowa, np. naukowcy) przypisze mu wartość. W tym przypadku staje się dobrem ekonomicznym. W miarę zmieniających się czasów i postępu w stanie badań, postrzeganie dziedzictwa jako dobra zmienia się.

Spółeczeństwo może przypisać dziedzictwu wartość samoistnie – uznając, iż dana pamiątka, krajobraz, kapliczka czy droga obsadzona lipami jest cennym, wartym ochrony elementem tożsamości. Wartość ta może mieć zasięg lokalny, regionalny, krajowy lub globalny. Z drugiej strony uświadomienie sobie wartości elementu dziedzictwa może nastąpić pod wpływem uznania jego cech artystycznych, naukowych czy historycznych przez podmioty zewnętrzne (archeologów, historyków sztuki, konserwatorów).

Dziedzictwo można rozpatrywać również w kontekście dobra publicznego. Dziedzictwo będzie dobrem publicznym wtedy, gdy nie będzie możliwości wyłączenia z jego konsumpcji oraz gdy nie będzie występowała konkurencyjność w jego konsumpcji, co w praktyce jest jednak dość trudne, gdyż m.in. przez różne formy własności składników dziedzictwa czy sposoby jego udostępniania występuje konkurencyjność i wykluczenie z konsumpcji¹¹. Dla przykładu, muzeum w obiekcie zabytkowym będzie dobrym publicznym, ponieważ wstęp do niego jest ogólnie dostępny oraz każdy chętny, po uiszczeniu pewnej opłaty może z niego skorzystać. Wykluczenie z „konsumpcji” dobra jakim jest muzeum może natomiast nastąpić, jeżeli cena biletu spowoduje, iż wstęp dla niektórych nie będzie możliwy, lub gdy popularność muzeum doprowadzi do ustanowienia limitów wizyt. Wykluczenie występuje również w przypadku obiektu zabytkowego, który jest własnością prywatną, ponieważ tylko właściciel decyduje o tym, kto ma dostęp do zabytku. Publiczny dostęp do dobra nie jest jednak gwarancją pełnego jego wykorzystania. Dopiero dobro społeczne, w którego użytkowanie, dzielenie się nim oraz zaangażowanie w opiekę nad nim włączają się zainteresowane społeczności daje gwarancję bardziej efektywnego oddziaływania na rozwój społeczno-gospodarczy¹².

¹¹ R. Towse, *Ekonomia kultury. Kompendium*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011, s. 254.

¹² A. Klamer, wypowiedź z referatu *The value of archaeological sites*, wygłoszonego podczas konferencji *Archaeology and Economic Development Conference, 21-22 September 2012*, Institute of Archaeology, UCL, Londyn.

6. Turyści na Starym Mieście w Lublinie.
Fot. P. Florjanowicz

Specyfika dobra, jakim jest dziedzictwo, wynikająca z jego pozarynkowych wartości (znaczenie dla budowania tożsamości, egzemplifikowanie historii) powoduje, iż nie będzie to wyłącznie ekonomiczne dobro i nie może tylko takiej funkcji pełnić. Dlatego potrzebna jest stała interwencja państwa w system finansowania jego ochrony i udostępniania. Publiczne subwencje również mają wpływ na funkcjonowanie dziedzictwa w systemie ekonomicznym.

Wartość dziedzictwa w ujęciu ekonomicznym może być podzielona na wartość rynkową i pozarynkową. Wartość rynkowa dziedzictwa to wartość, która powstaje w trakcie rynkowej wyceny elementów zasobu dziedzictwa oraz wyceny produkcji i usług, które powstają w wyniku jego wykorzystania, ochrony i interpretacji, tworząc **sektor dziedzictwa**. Jednocześnie dziedzictwo posiada wartość pozarynkową, identyfikowaną z różnymi rodzajami wartości mającymi znaczenie ekonomiczne i przekładającymi się na jego wartość rynkową, lecz trudną do wyceny metodami rynkowymi. Tymi wartościami są wartości kulturowe: artystyczne, historyczne, naukowe, estetyczne i duchowe, jak również wartości społeczne, emocjonalne przyczyniające się do poczucia tożsamości, przynależności, kontynuacji kulturowej, budujące kapitał społeczny, a także wartości osobiste, jakie dla każdego człowieka ma spuścizna przodków.

Badania nad metodologią mającą na celu określenie pozarynkowej wartości dziedzictwa opierają się na metodzie wyceny warunkowej. W tym kontekście bada się gotowość do zapłaty. Jedną z metod wyceny warunkowej jest zaproponowanie przypisania dziedzictwu wartości istnienia, wartości opcyjnej oraz wartości spuścizny. Wartość istnienia dziedzictwa to uznana przez społeczeństwo wartość immanentna dziedzictwa: istotne jest samo jego posiadanie. Wartość opcyjna wiąże się z możliwością czerpania korzyści np. z odwie-

dzania miejsca zabytkowego. Wartość spuścizny to możliwość pozostawienia zasobu przyszłym pokoleniom¹³.

Natomiast rynkowa wartość dziedzictwa odwzorowuje wartość pieniężną dziedzictwa, informując, jaką wartość przedstawia dziedzictwo oraz jakie jest jego wykorzystanie na rynku. Rynkowa wartość związana będzie z przetwarzaniem w różnych działalnościach gospodarczych zasobu, jakim jest dziedzictwo. Pozarynkowa oraz rynkowa wartość dziedzictwa w świetle badania społecznego NID, opisane zostaną w dalszej części raportu.

Istotnym w przypadku dziedzictwa jest czynnik zrównoważonego rozwoju. Z powodu specyfiki dóbr dziedzictwa należy zwrócić szczególną uwagę na zachowanie wartości surowca, będącego podstawą wytwarzania wartości ekonomicznej. Nadmierna eksploatacja zasobu dziedzictwa zmierza do realizacji krótkoterminowych celów opartych na chęci dorabiania zysku, zaprzeczając tym samym możliwość długoterminowego oddziaływania dziedzictwa i prowadząc jednocześnie do zaniku wartości pozarynkowych i rynkowych.

2.1. Dziedzictwo kulturowe jako część kultury

W upowszechnionym ujęciu wpływu dziedzictwa na gospodarkę jest ono postrzegane w sposób ograniczający jego wielowymiarowy charakter. W istniejących podejściach dziedzictwo pojawia się jako jedna z domen kultury, lecz w sposób bardzo zawężony. Pojęcie dziedzictwa wprowadzone jest w okrojonej formie, bez uwzględnienia pełnego spektrum zawierających się w nim elementów.

Samo pojęcie kultury nie jest jednoznaczne i nastrocza problemów definicyjnych. Rozróżnienie pojedynczych działalności kulturalnych jako elementów poszczególnych sektorów kultury jest równie kłopotliwe i różnie rozpatrywane przez UNESCO, Światową Organizację Własności Intelektualnej, European Cluster Observatory, Eurostat czy GUS, jak również poszczególne państwa¹⁴. W rozumieniu definicji przyjmowanych przez wymienione instytucje dziedzictwo kulturowe traktuje się jako nierozdzielną część kultury. Według UNESCO dziedzictwo kulturowe i naturalne zalicza się do jednej z domen kultury. W ujęciu GUS oraz Eurostatu elementy konstytuujące dziedzictwo zalicza się do którejś z domen kultury. Wyodrębnia się również dziedzictwo jako tę część kultury, która sama nie tworząc wartości ekonomicznej, jest jej nośnikiem, budulcem oraz inspiracją do tworzenia dóbr i treści przetwarzanych następnie przez przemysły kultury i sektor kreatywny. Jest więc „rdzenną działalnością kulturową” (UE)¹⁵.

Koncepcja dziedzictwa i kultury jako ekonomicznej wartości przez długi czas była ideą zaniedbaną zarówno przez środowisko naukowe, jak i polityczne. W ciągu ostatnich 30 lat temat wpływu dziedzictwa i kultury na gospodarkę zaczął być w Europie szerzej komen-

¹³ A. Klamer, wypowiedź z referatu *The value of archaeological sites*, wygłoszonego podczas konferencji *Archaeology and Economic Development Conference, 21-22 September 2012*, Institute of Archaeology, UCL, Londyn.

¹⁴ Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010, s. 12.

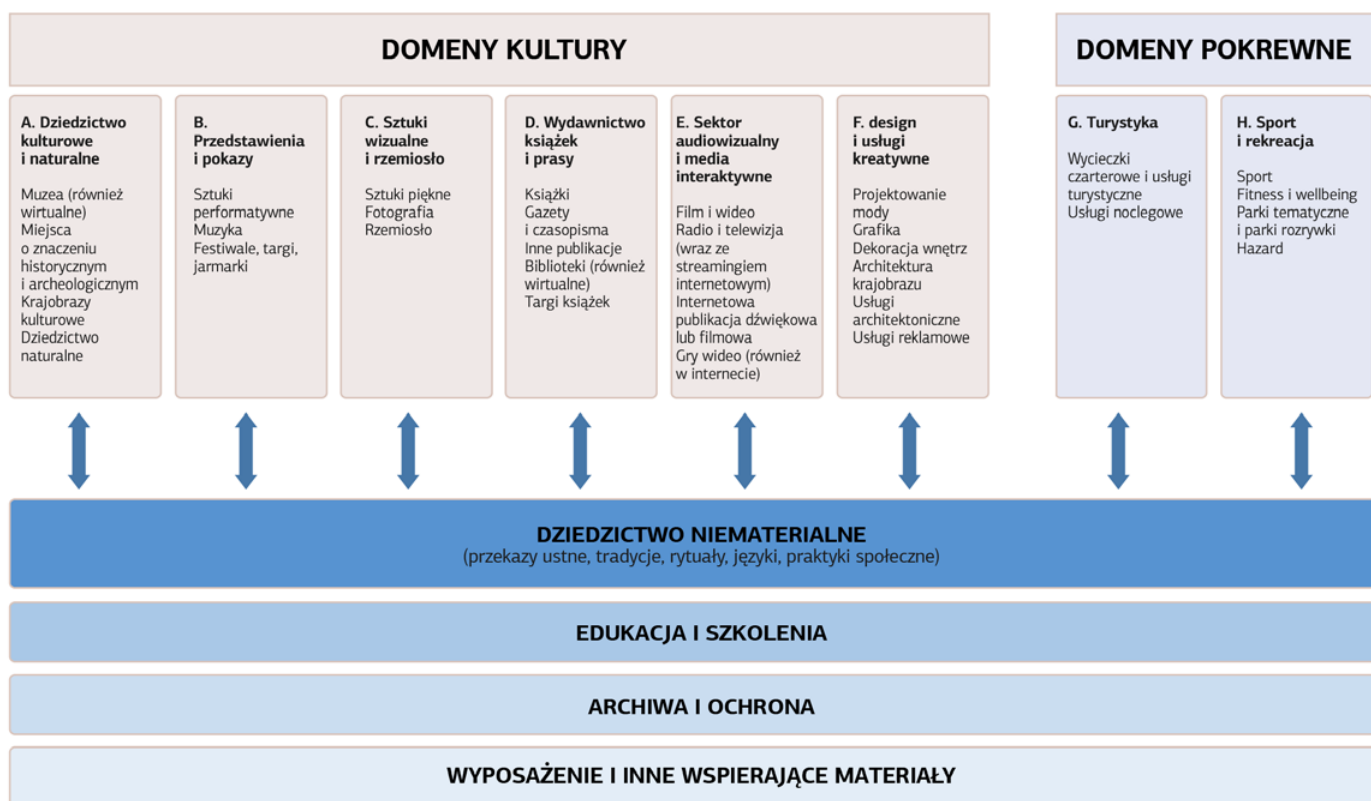
¹⁵ *The economy of culture in Europe. Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture)*, KEA European Affairs, 2006, s. 3.

towany i analizowany. Wciąż jednak brak dokładnych badań i analiz, co wynika głównie z problemów definicyjnych pojęć „kultura”, „dziedzictwo”, „przemysły kultury”, „sektor kreatywny” oraz z braku jednorodnych, porównywalnych, wiarygodnych danych statystycznych. Jednocześnie zagadnienia kultury i dziedzictwa zostały włączone jako istotne elementy stymulacyjne zarówno w najważniejsze dokumenty strategiczne UE, tj. w zapisy *Strategii lizbońskiej* oraz w zastępującą ją strategię Europa 2020¹⁶ wraz z inicjatywami przewodnimi, jak i w zapisy polskich strategii, jak np. *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*¹⁷ oraz *Strategię rozwoju kapitału społecznego*¹⁸. Poniżej przedstawiamy przykładowe podejścia do miejsca dziedzictwa w szeroko pojętym sektorze kultury.

UNESCO zalicza dziedzictwo kulturowe do pierwszej domeny kultury, wyróżniając jego składniki: muzea, miejsca o archeologicznym i historycznym znaczeniu, krajobrazy kulturowe i dziedzictwo naturalne. Wyodrębnione zostało również dziedzictwo niematerialne ale tylko jako baza, na której opierają się wszystkie pozostałe domeny kultury¹⁹. Statystyki prowadzone według koncepcji przyjętej przez UNESCO ukazują miejsce dziedzictwa w szeroko pojmowanym sektorze kultury. Podejście UNESCO nie pomaga jednak w wykazaniu pełnego oddziaływania dziedzictwa na gospodarkę, ponieważ wydzieloną dome-

Rys. 8. Dziedzictwo kulturowe jako domena kultury. Ujęcie UNESCO, Opracowane na podstawie *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics (FCS)*, Unesco Institute for Statistics 2009, tłumaczenie NID

¹⁶ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów Projekt przewodni strategii Europa 2020: Unia innowacji, Komisja Europejska, Bruksela, 6.10.2010 r.

¹⁷ *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009.

¹⁸ *Strategia rozwoju kapitału społecznego*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 10.09.2011 r.

¹⁹ *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics (FCS)*, UNESCO Institute for Statistics, 2009.

KRĘGI	SEKTORY	PODSEKTORY	CECHY CHARAKTERYSTYCZNE
Rdzenna działalność kulturowa	Sztuki wizualne	Rękodzieło, Malarstwo, Rzeźba, Fotografia	<ol style="list-style-type: none"> 1. Działalność nieprzemysłowa 2. Twórczość jest „prototypowa” i tworzy potencjalne prawa autorskie
	Sztuki performatywne	Teatr, Taniec, Cyrk, Festiwale	
	Dziedzictwo kulturowe	Muzea, Biblioteki, Archiwa, Stanowiska archeologiczne	
Krag 1: Przemysł kultury	Film, video		<ol style="list-style-type: none"> 1 Działalność przemysłowa mająca na celu masową produkcję 2 Twórczość opierająca się o prawa autorskie
	Telewizja, radio		
	Muzyka	Rynek nagraniowy, koncertowy, dochody firm fonograficznych, wytwórni	
	Gry komputerowe oraz video		
	Książki i prasa	Wydawnictwa książkowe, Redakcje czasopism i gazet	
Krag 2: Sektor kreatywny	Projektowanie	Projektowanie mody, Grafika, Dekoracja wnętrz, Projektowanie form przemysłowych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Działalność niekoniecznie przemysłowa, mogąca zakończyć się na etapie „prototypów” 2. Twórczość opierająca się na prawie autorskim, jak również na innych prawach własności intelektualnej 3. Znaczenie kreatywności (w rozumieniu zdolności oraz klasy kreatywnej) dla wydajności sektora
	Architektura		
	Reklama		
Krag 3: Przemysł związane	Producenci elektroniki, aparatów komórkowych...		<ul style="list-style-type: none"> • Kategoria szeroka i trudna do określenia, zależy również od innych sektorów gospodarki

Sektor kultury

Sektor kreatywny

Rys. 9. Proponowany podział sektora kulturalnego oraz kreatywnego. Opracowanie NID na podstawie *The economy of culture in Europe. Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture), KEA European Affairs, 2006*

nę dziedzictwa definiuje bardzo wybiórczo. W skutek tego oddziela jej wpływ od wpływu dziedzictwa uwzględnionego w innych domenach kultury (np. rzemiosło czy przedstawienia i pokazy), a także od domen pokrewnych, np. turystyki. Celem opracowania UNESCO było wypracowanie narzędzia do organizacji międzynarodowej statystyki kultury, naturalnie więc nie przedstawia oddziaływania dziedzictwa na gospodarkę. Niemniej jednak jest dowodem na to, jak wąsko ujmowane jest dziedzictwo kulturowe oraz, że istniejące narzędzia statystyczne są niewystarczające.

Do czasu opracowania raportu ESSnet-Culture w 2012 roku²⁰, w strukturach statystyki kultury wg Unii Europejskiej, dziedzictwo klasyfikowane było jako rdzenna działalność kultury²¹, przy czym sektor ten zawężony jest do działalności muzeów, bibliotek, archiwów i stanowisk archeologicznych, nie uwzględnia natomiast szeroko pojętych zabytków oraz wielowymiarowego wpływu dziedzictwa na gospodarkę. Tak wąskie ujmowanie dziedzictwa kulturowego w opracowaniach UE wynika z faktu, iż państwa członkowskie uznając dziedzictwo za szczególnie ważne, nie są zainteresowane oddaniem Unii swych kompetencji w tym zakresie. Skutkiem tego stanu rzeczy było pomijanie do niedawna przez UE kwestii dziedzictwa²².

W Polsce na potrzeby ukazania znaczenia gospodarczego kultury, w tym głównie w rozumieniu przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych, powstały nieliczne opracowania. Jednym z przykładów jest podejście dzielące kulturę na przemysły kultury i sektor kreatywny, zaliczając, na podstawie agregacji różnych form działalności wyszczególnionych w metodologii statystycznej, konkretne typy działalności do przemysłów kultury i/lub sektora kreatywnego²³.

Żaden z powyższych schematów nie jest zadowalający dla osób, które pragną uzyskać pełną informację o znaczeniu dziedzictwa w gospodarce, ponieważ z jednej strony, samo dziedzictwo ujmowane jest bardzo wąsko (np. znaczenie zawężane tylko do działalności muzeów, bibliotek, archiwów), z drugiej traktowane jest jako kategoria równoważna z innymi domenami kultury, wobec czego pomija się jego faktyczny wpływ na gospodarkę. Pomimo różnych inicjatyw nie opracowano w Polsce jednorodnego modelu gromadzenia danych statystycznych dotyczących dziedzictwa. Istniejące rozproszone dane nie tworzą spójnego i całościowego systemu informacji o dziedzictwie. Nie stanowią też odpowiedniego materiału służącego analizie wpływu dziedzictwa na społeczeństwo i gospodarkę. Interesujące by było wypracowanie metodologii zbierania danych dotyczących dziedzictwa kulturowego, jak również metodologii szacowania jego społeczno-gospodarczego oddziaływania jako dziedziny równoprawnej w stosunku do sektora kultury.

---

20 ESSnet-CULTURE. *European Statistical System Network on Culture. Final Report*, May 2012, Luxembourg.

21 *The economy of culture in Europe. Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture)*, KEA European Affairs, 2006.

22 Art. 3.3. Traktatu o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dziennik Urzędowy UE (2012/C 326/01) w brzmieniu „Unia (...) szanuje swoją bogatą różnorodność kulturową i językową oraz czuwa nad ochroną i rozwojem dziedzictwa kulturowego Europy.”, to zmiana, która dała impuls do rozpoczęcia procesu realnego uwzględniania kwestii dziedzictwa kulturowego w strategii rozwoju UE. W tym względzie godna uwagi jest działalność Grupy refleksyjnej „Unia Europejska i dziedzictwo kulturowe”, której Polska przewodniczyła w 2012 roku. Report from the Polish chairmanship of the Reflection group “EU and cultural heritage” in 2012, Narodowy Instytut Dziedzictwa.

23 Z punktu widzenia ekonomii kultury, kultura dzieli się na przemysły kultury oraz sektor kreatywny. W zależności od przyjętych założeń, do przemysłów kultury bądź sektora kreatywnego kwalifikowane są branże spośród m.in.: działalności wydawniczej, reprodukcji nośników informacji, produkcji zabawek, handlu detalicznego (antykami), sprzedaży gazet, książek, muzyki, nagrań video, usług telewizji kablowej; wydawania oprogramowania; specjalistycznego projektowania oraz usług designerskich; usług fotograficznych; reklamy; działalności związanej z organizacją targów, wystaw, kongresów; tworzenia, dystrybucji, wyświetlania filmów, nagrań video i programów telewizyjnych; nagrań dźwiękowych i muzycznych; nadawania programów; twórczości literackiej, artystycznej, działalności instytucji sztuki; agencji informacyjnych; bibliotek, muzeów i obiektów zabytkowych. Zob. Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010, s. 17.

2.2. Zasób dziedzictwa

Raport opiera się na szerokiej definicji dziedzictwa obejmującej pełny katalog obiektów bądź miejsc, śladów działalności człowieka, jak również niematerialnej spuścizny narodowej w formie myśli, biografii postaci historycznych, tradycji i przekazów, zgodnie z nią, dziedzictwem będzie ten element przeszłości, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość.

Niezwykle trudno jest oszacować rozmiar tak pojętego dziedzictwa. Niemniej jednak dysponujemy niektórymi danymi, pomocnymi w oszacowaniu tych elementów dziedzictwa, które np. objęte są szczególną ochroną państwa poprzez zapisy prawa czy ratyfikowanych przez Polskę konwencji.

Podstawową formą ochrony zabytków w Polsce, wynikającą z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami²⁴ jest rejestr zabytków. Rejestr zabytków nieruchomych obejmuje 66 424 obiekty²⁵ a rejestr zabytków archeologicznych 7 628 obiekty²⁶.

W rejestrze zabytków ruchomych (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego) znajdują się 234 433 obiekty, wpisane za pośrednictwem 14 193 decyzji. Ogólna liczba obiektów obej-

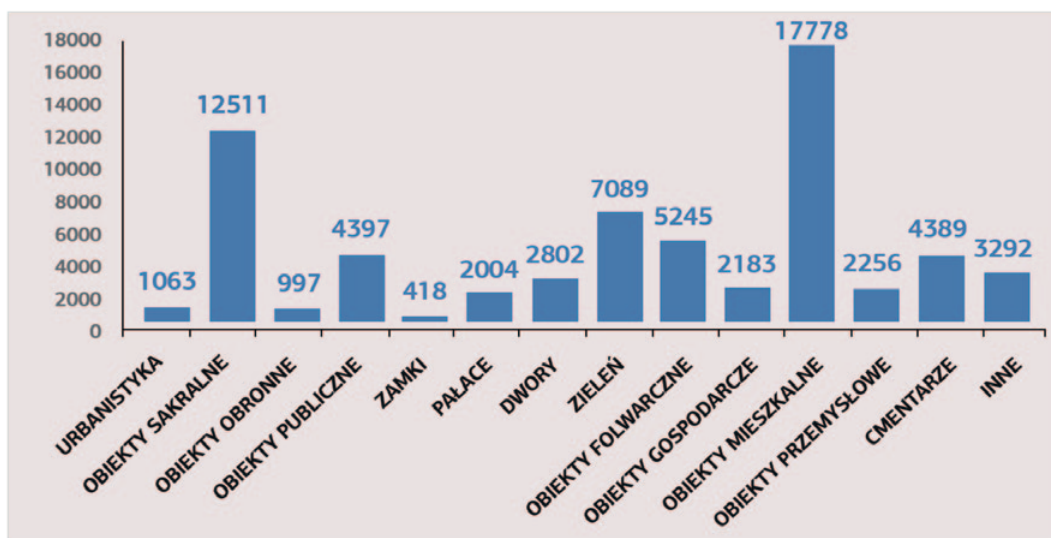
7. Malbork – zespół zamku krzyżackiego, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

²⁴ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.).

²⁵ Stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

²⁶ Stan w dniu 30.04.2013 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Rys. 10. Obiekty nieruchomości wpisane do rejestru zabytków według kategorii, stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: NID

muje m.in. 169 193 obiekty będące wyposażeniem świątyń oraz 48 551 obiektów będących częścią kolekcji²⁷.

Krajowa Ewidencja Zabytków zarchiwizowana w Narodowym Instytucie Dziedzictwa jest zbiorem zawierającym informacje o 832 451 obiektach²⁸, z tymże obiekty znajdujące się w ewidencji krajowej częściowo pokrywają się z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków.

Z kolei w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski – programu badawczo-konserwatorskiego mającego na celu budowę archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych – wykonano 433 640 Kart Ewidencji Stanowisk Archeologicznych²⁹.

Szczególne znaczenie mają te miejsca, które docenione zostały przez Komitet światowego dziedzictwa UNESCO oraz Prezydenta RP. Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO znajduje się 14 wpisów z Polski³⁰, natomiast Prezydent RP uznał 54 Pomniki Historii³¹. Dla ochrony szczególnych walorów dziedzictwa gminy powołały na swoim obszarze 24 parki kulturowe³².

Do wymienionych elementów dziedzictwa dochodzą zasoby archiwalne, muzealne i zasób biblioteczny.

²⁷ Stan w dniu 31.12.2012 r., po uwzględnieniu skreśleń obiektów w decyzjach. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

²⁸ Stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

²⁹ Stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

³⁰ Stan w dniu 30.06.2013 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

³¹ Stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

³² Stan w dniu 31.12.2012 r. Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

3. Pozarynkowe oddziaływanie dziedzictwa

Niniejszy rozdział ma na celu przedstawienie pozarynkowego oddziaływania dziedzictwa. W pierwszej kolejności przedstawione zostanie społeczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego, co zilustrują wyniki badań NID. Rozdział koncentrować się będzie głównie na wpływie dziedzictwa na budowę kapitału społecznego oraz na poziom życia.

Społeczne korzyści implikowane przez dziedzictwo kulturowe są najważniejszym jego oddziaływaniem. Uświadomiona wartość dziedzictwa przekłada się na jego wykorzystanie w rozwoju społeczno-gospodarczym. Innym pozarynkowym oddziaływaniem dziedzictwa jest jego wpływ na przestrzeń, na jej zrównoważenie, gospodarowanie oraz ekologię.

3.1. Oddziaływanie społeczne dziedzictwa kulturowego

3.1.1. Kapitał społeczny

Kapitał społeczny zgodnie z definicją podaną w *Strategii rozwoju kapitału społecznego*³³ to „wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania, zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiąganiu wspólnych celów”. W rozwoju kapitału społecznego upatrywana jest szansa na pozytywne oddziaływanie w sferze gospodarczej poprzez wykształcenie zdolności do samoorganizacji, tworzenia dóbr wspólnych, umiejętności współpracy. Kapitał ten buduje zaufanie i wzmacnia otwartość biznesową i zawodową, ułatwiając negocjacje i skracając proces inwestycyjny, umożliwia budowanie kompetencji współdziałania w „otwartych sieciach”, wzmacnia obywatelską kontrolę władzy oraz zmniejsza koszty użytkowania dóbr publicznych³⁴. Wiedza o historii zawarta i przekazywana poprzez dziedzictwo uczy tolerancji i otwartości na inne kultury. Uczestnictwo w interpretacji dziedzictwa uczy krytycznego myślenia, debaty, poszukiwania argumentów, ale również jest podstawą wytworzenia wspólnej pamięci, wartości, odpowiedzialności społecznej, tożsamości, budując w ten sposób społeczeństwo obywatelskie. Niebagatelny wpływ na innowacyjność i kreatywność ma możliwość czerpania z zasobów zgromadzonych przez przodków oraz kontakt z miejscami bogatymi w wartości historyczne, estetyczne, duchowe, społeczne, naukowe.

³³ Strategia rozwoju kapitału społecznego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 10.09.2011 r., s. 37.

³⁴ Tamże, s. 35.

8. Łęknica – Park Mużakowski, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

Współcześnie Polaków cechuje wytworzony w procesie społeczno-historycznym kapitał adaptacyjny oraz kapitał przetrwania, który umożliwił społeczeństwu przejście przez okres komunizmu oraz przemiany systemowej, lecz nie jest wystarczający, aby stymulować dalszy rozwój³⁵.

Wskaźniki kapitału społecznego w Polsce, takie jak społeczne zaufanie, aktywność obywatelska, możliwości i zakres działalności organizacji samorządowych, uczestnictwo w kulturze należą do bardzo niskich. Badanie European Social Survey (ESS) wykazuje, że Polacy są społeczeństwem w którym odsetek ludzi ufających innym oraz przekonanych o tym, iż ludzie są pomocni jest jednym z najniższych w Europie. Jedynie 13,4% Polaków twierdzi, że większości osób można ufać. Zdecydowana większość deklaruje, iż „ostrożności nigdy za wiele” (77,5% odpowiedzi)³⁶.

Kolejne wskaźniki definiujące poziom rozwoju kapitału społecznego w Polsce dotyczą aktywności obywatelskiej. Odsetek osób zrzeszających się w jakiegokolwiek formie: w organizacji, stowarzyszeniu, partii, komitecie, radzie, grupie religijnej, związku lub kole był równy 14,8% badanych i przez osiem lat badań był stabilny³⁷. Badanie pokazuje, że prawie co czwarty badany (22,9%) był w ostatnim roku na zebraniu publicznym (poza miejscem pracy). Mniej niż połowa z nich (46,7%) wzięła czynny udział w zebraniu, zabierając głos. Innym wskaźnikiem obrazującym społeczną aktywność jest poziom uczestnictwa w wyborach. Frekwencja w wyborach samorządowych w 2010 roku wyniosła 47,3%, natomiast frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku uplasowała Polaków, pomimo dużego zaufania do instytucji unijnych, na trzecim miejscu od końca wśród

³⁵ *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009, s. 271.

³⁶ *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, 30.09.2011 r., s. 283.

³⁷ Tamże, s. 278.

9. Portal internetowy *Wolontariat na rzecz dziedzictwa*. Źródło: www.zabytek.pl/wolontariat

cji (fundacji i stowarzyszeń), z czego aktywnych jest około 75%. 97% instytucji korzysta z nieodpłatnej pracy swoich członków, a 50% z wolontariuszy zewnętrznych⁴². Pierwszą pod względem wielkości otrzymywanych darowizn z 1% podatku Organizacją Pożytku Publicznego, której działalność promuje dziedzictwo kulturowe, jest Towarzystwo Opieki nad Zabytkami. Z kwotą pochodzącą z darowizn szacowaną na 31 242,17 zł Towarzystwo zajmuje 1137 miejsce na 6859 organizacji⁴³.

Społeczeństwo polskie w większości zorientowane jest bardziej na wartości materialne, takie jak zabezpieczenie poczucia bezpieczeństwa finansowego i stanu posiadania, niż na wartości niematerialne – dążenie poprzez rozwój osobisty do lepszej jakości życia, do zadowolenia z życia. Rośnie jednak odsetek osób o usposobieniu „mieszanym”⁴⁴. Tymczasem wyznawanie wartości niematerialnych jest motorem budowy gospodarki opartej na kreatywności i innowacyjności.

Oceny poziomu kapitału społecznego pomagają również badanie postawy wobec dobra wspólnego. Społeczeństwo polskie charakteryzuje dość wysoki, pomimo zauważalnej tendencji spadkowej, odsetek osób nie interesujących się naruszaniem dobra publicznego (25% nie obchodzi, że ktoś płaci niższe podatki niż powinien, 24% – że ktoś nie płaci za przejazd środkiem transportu publicznego, 21%, – że ktoś nie płaci czynszu za mieszkanie,

wszystkich państw członkowskich³⁸. Dodatkowo, miarodajnym parametrem poziomu aktywności społecznej jest udział społeczeństwa w pracy wolontariackiej oraz zasięg i liczba organizacji pozarządowych. W 2010 roku tylko 16% Polaków zaangażowało się w nieodpłatne świadczenie pomocy na rzecz innych, w tym najliczniejsze grupy stanowią: młodzież (do 25 roku życia), studenci oraz osoby z wyższym wykształceniem³⁹. Wolontariusze częściej niż reszta badanych wierzą w sens wspólnego działania oraz wykazują wyższy wskaźnik zaufania społecznego.

Materialnie organizację pożytku publicznego wspierało 54% badanych, natomiast 1% podatku przekazał co trzeci uprawniony do tego podatnik⁴⁰. Zewnętrzne wsparcie finansowe instytucji pozarządowych jest niezwykle ważne dla ich działalności, gdyż jedną ze słabych stron cechujących sektor NGO w Polsce jest brak kapitału żelaznego oraz majątku, z którego mogłyby czerpać zyski na działalność swojej instytucji⁴¹. W kraju zarejestrowanych jest 100 000 organiza-

³⁸ Tamże, s. 294.

³⁹ J. Przewłocka, *Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2011, s. 13.

⁴⁰ Tamże, s. 34.

⁴¹ *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009, s. 356.

⁴² J. Przewłocka, jw., s. 22.

⁴³ Informacja dotycząca kwot 1% należnego podatku dochodowego od osób fizycznych przekazanych organizacjom pożytku publicznego z rozliczenia za 2011 rok, Departament Podatków Dochodowych, Warszawa 2012.

⁴⁴ *Raport Polska 2030*, jw., s. 345.

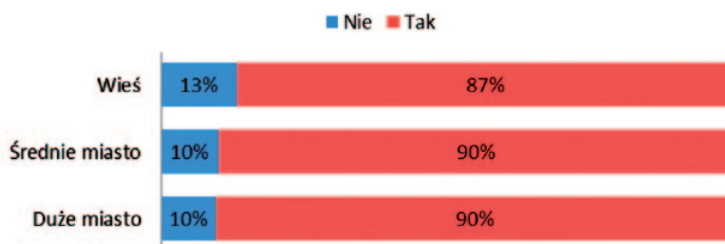
choć jest do tego zdolny finansowo)⁴⁵. Zabytki są dobrem wspólnym, a analiza podejścia do zasobu zabytkowego jako dobra publicznego jest ciekawym aspektem badania poziomu kapitału społecznego w Polsce.

89% Polaków dostrzega rolę społeczną, którą pełni dziedzictwo.

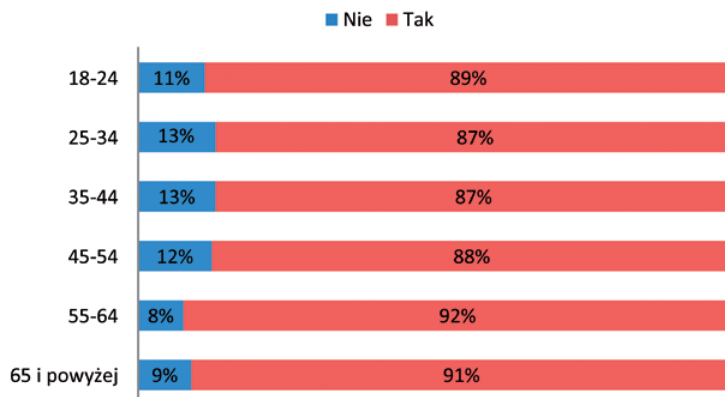
Rys. 11. Czy dziedzictwo kulturowe pełni ważną rolę społeczną?

Zróżnicowanie przez wzgląd na miejsce zamieszkania nie jest zauważalne: dla 90% mieszkańców dużych i średnich miast dziedzictwo pełni ważną rolę społeczną; jest to procent niewiele większy niż w przypadku mieszkańców wsi (87%).

Rys. 12. Czy dziedzictwo kulturowe pełni ważną rolę społeczną? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

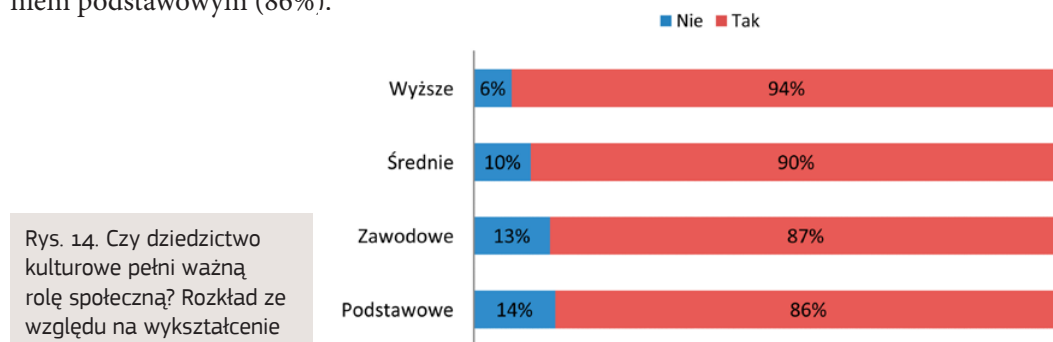
Wśród grup wiekowych różnice również są niewielkie, zaledwie kilkuprocentowe. Najwięcej pozytywnych odpowiedzi padało w grupie od 55 do 64 roku życia (92%), najmniej wśród osób od 25 do 44 roku życia (87%).

Rys. 13. Czy dziedzictwo kulturowe pełni ważną rolę społeczną? Rozkład ze względu na wiek

⁴⁵ *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, 30.09.2011 r., s. 271.

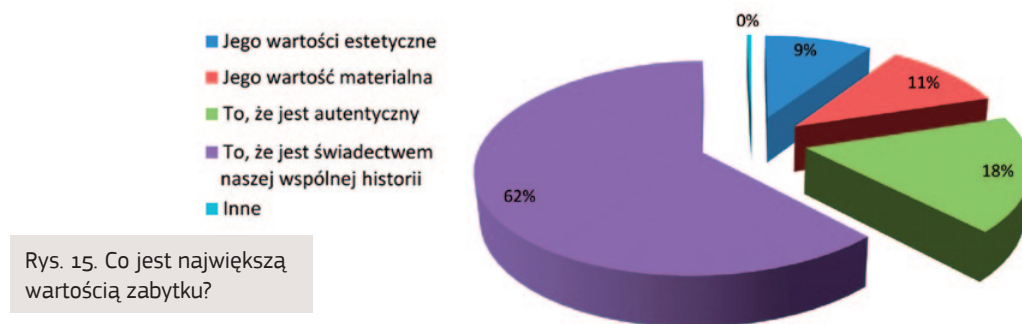
Najwięcej osób upatrujących w dziedzictwie kulturowym ważny czynnik społeczny znajduje się w grupie z wyższym wykształceniem (94%), najmniej w grupie z wykształceniem podstawowym (86%).

Rys. 14. Czy dziedzictwo kulturowe pełni ważną rolę społeczną? Rozkład ze względu na wykształcenie

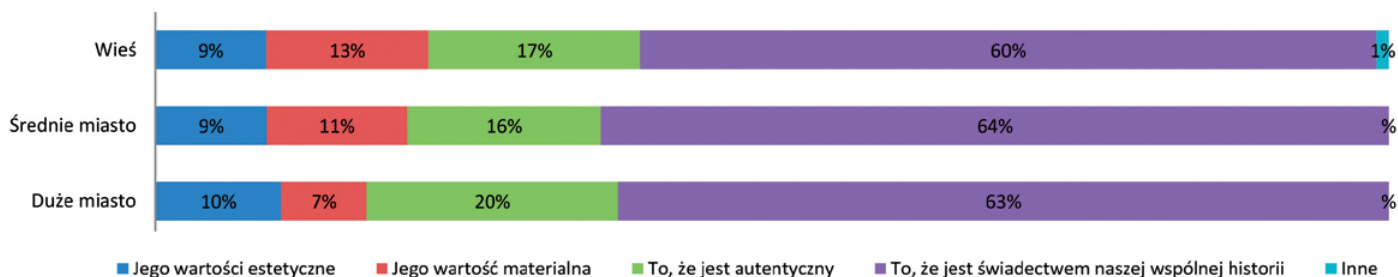
Na pytanie „Czy interesuje się Pan/Pani zabytkami?” 67% osób odpowiedziało, że tak. Padały następujące odpowiedzi: „Tak, są ważnym elementem historii i kultury”, „Tak. Stanowią część historii, pomagają w tworzeniu tożsamości własnej narodowej”. W grupie osób, które nie interesują się zabytkami (33%) są osoby, które twierdzą, iż „mają inne zainteresowania” lub „nie mają czasu”.

Dla większości dziedzictwo jest budulcem wspólnej tożsamości, głównie dzięki swej znaczącej roli, jaką pełni w prezentowaniu historii.

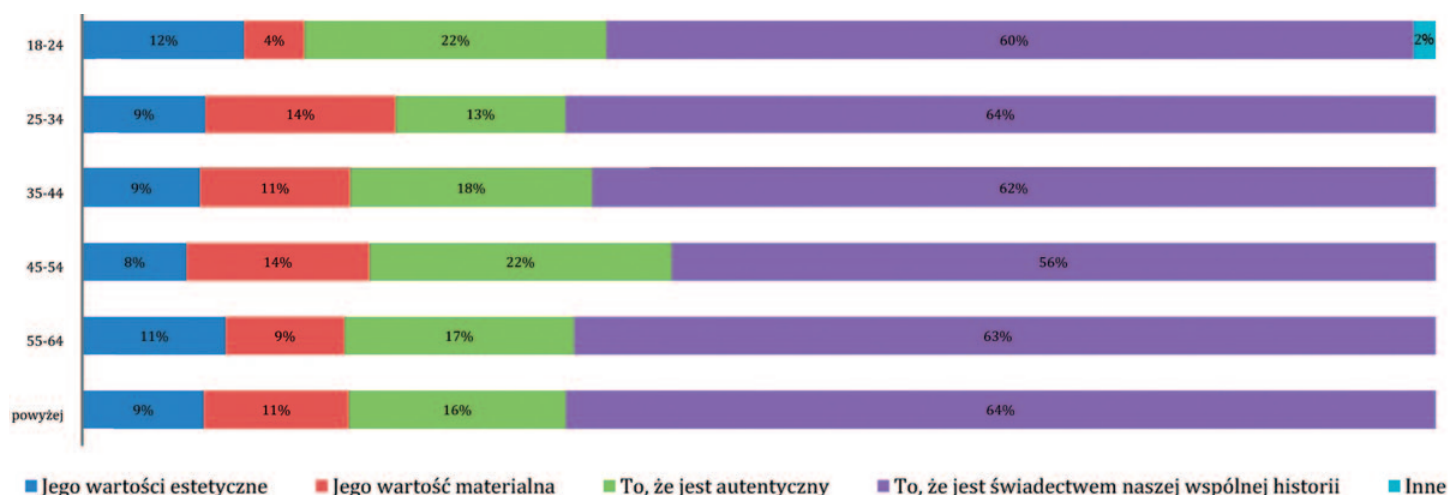
Rys. 15. Co jest największą wartością zabytku?

Historyczna wartość zabytku wskazywana była jako najważniejsza spośród innych możliwych do wyboru bez względu na miejsce zamieszkania: zarówno w dużych miastach (63%), jak i na wsi (60%). Mieszkańcy dużych miast częściej wskazywali na walor autentyczności (20%), mieszkańcy wsi – na wartość materialną (13%).

Rys. 16. Co jest największą wartością zabytku? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

Najbardziej na element wspólnej historii wskazywały osoby w przedziale wiekowym od 45 do 54 roku życia (56%). Osoby te z kolei częściej niż inne wskazywały na wartość autentyczności.

Rys. 17. Co jest największą wartością zabytku? Rozkład ze względu na wiek

Na dziedzictwo jako budulec wspólnej tożsamości najczęściej wskazywały osoby z wyższym wykształceniem (71%). Najbardziej odpowiedź ta wskazywana była przez osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym (58%). Grupa osób z wyższym wykształceniem jako jedyna rzadziej wskazywała na walor autentyczności (15%) oraz wartość materialną (3%), wybieraną najczęściej przez osoby z wykształceniem podstawowym (16%).

Rys. 18. Co jest największą wartością zabytku? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

Badanym zadano pytanie „Co byś zrobił, gdybyś dowiedział się o tym, że cenny zabytek jest niszczone?”. Większość ankietowanych twierdzi, że zareagowałaby w takiej sytuacji, informując odpowiednie służby (policję, konserwatora zabytków) lub starałaby się interweniować osobiście. Wśród 19% osób informacja o niszczeniu zabytku nie wywołałaby działań: część osób nie wie, jak powinna zareagować, część osób nie wierzy w skuteczność swoich działań: „A co ja mogę?! W naszym państwie jedna osoba nic nie poradzi”.

Polacy, bez względu na cechy społeczno-demograficzne, takie jak wiek czy miejsce zamieszkania, uznają dziedzictwo za ważny czynnik rozwoju społecznego, upatrując w nim najczęściej element tworzący wspólnotę narodową, „naszą wspólną historię”. Jednak nie wszystkie osoby, które uznają wartość dziedzictwa angażują się w działania na jego rzecz, co można uznać za niedostateczny rozwój aktywnej postawy obywatelskiej. Odsetek osób nie reagujących na szkodę zabytku jest zbliżony do innych wskaźników charakteryzujących podejście do naruszania dobra wspólnego. Obojętność ta świadczy o relatywnie niskim poczuciu obowiązku troski o wspólne dobro oraz o braku rozpoznania dziedzictwa jako zasobu należącego do wszystkich, co potwierdza rozpowszechnioną w Polsce wyższość partycyparyzmu nad dobrem wspólnym.

10. Akcja na rzecz zapobiegania przestępstwom przeciwko dziedzictwu. Źródło: NID

- edukacyjne, możliwość czerpania inspiracji z dziedzictwa;
- **Poprawy mechanizmów partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne** poprzez możliwość działania na rzecz lokalnej społeczności, świadomość obywatelską, znajomość tradycji i historii, świadomość tożsamości i przynależności lokalnej;
  - **Usprawnienia procesów komunikacji społecznej oraz wymiany wiedzy**, np. poprzez możliwość pracy wolontariackiej czy praktyk w instytucjach zajmujących się tematyką dziedzictwa, działalność edukacyjną, której kanwą jest dziedzictwo;
  - **Rozwoju i efektywnego wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego** poprzez np. czerpanie z zasobów wypracowanych przez minione pokolenia.

Dostęp do dziedzictwa jest elementem budowy tożsamości, a więc więzi międzyludzkich i zaufania, które ułatwiają interakcję i współdziałanie. Badanie NID wykazało, że Polacy właśnie w dziedzictwie upatrują budulec tożsamości poprzez odwoływanie się do wspólnej historii. „Świadectwo naszej wspólnej historii” jest argumentem bardziej znaczącym dla Polaków niż wartość materialna dziedzictwa – w tym ujęciu dziedzictwo może być tym zasobem, które jest nośnikiem niematerialnych wartości i narzędziem ich popularyzacji w społeczeństwie. Daje również możliwość przekazywania norm, wartości i wzorców zachowania. Ważne jest odwołanie do tzw. małych ojczyzn, gdzie istnieją tradycyjne więzi i wartości, które mogą zostać wydobyte i przekazane dzięki poznawaniu lokalnego dziedzictwa.

Duma z kraju przekłada się na troskę o jego losy, a zainteresowanie lokalnym dziedzictwem wzmacnia potrzebę działania na rzecz jego utrzymania, przywracając jednocześnie wiarę w możliwość wpływania na swoje otoczenie. Uczestnictwo w udostępnianiu dziedzictwa zachęca i uczy aktywności obywatelskiej, co przekłada się na poziom partycypacji społecznej. Argumenty te przemawiają za powiązaniem dziedzictwa ze strategią rozwoju kapitału społecznego.

Z jednej strony podejście do dziedzictwa kulturowego może być traktowane jako wskaźnik rozwoju kapitału społecznego, z drugiej strony jest źródłem pomocnym do budowania narzędzi jego stymulacji. Dziedzictwo determinując przyzwyczajenia i postawy odgrywa kluczową rolę we wzmacnianiu nowych umiejętności społecznych. Dlatego też zostało zidentyfikowane jako to narzędzie, które przyczynia się do osiągnięcia wszystkich celów szczegółowych *Strategii rozwoju kapitału społecznego*⁴⁶, tj.:

- **Kształtowania postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji**, np. poprzez działalność wolontariacką, działania

⁴⁶ *Strategia rozwoju kapitału społecznego*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 10.09.2011 r., s. 7-9.

11. Obóz wolontariacki zorganizowany przez Fundację Borussia i NID w Puszczy Piskiej. Fot. archiwum NID

Dziedzictwo jest też przestrzenią dla działalności organizacji pozarządowych, które w swoim funkcjonowaniu opierają się na pracy wolontariuszy, co może wydatnie wpłynąć na poziom oraz jakość aktywności obywatelskiej, jak również wspomagać rozwój umiejętności społecznych oraz rozwój osobisty⁴⁷.

Wprężnięte w interakcyjny, ciekawy sposób przedstawiania, dziedzictwo posiada ogromne walory edukacyjne, także w sektorze edukacji nieformalnej. Dzięki możliwości indywidualnej i społecznej interpretacji oraz czerpania ze spuścizny kulturowej jako zasobu materialnych i niematerialnych dóbr, niesie istotny potencjał oddziaływania na kreatywność obywateli. Kultura i dziedzictwo są naturalnymi obszarami ludzkiej działalności, a lepsze osadzenie społeczeństwa w ich wartościach ma potencjał wyposażenia społeczeństwa w kompetencje i umiejętności twórczego podejścia i rozwiązywania problemów.

3.1.2. Poziom i jakość życia

Kolejna płaszczyzna oddziaływania dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-gospodarczy wiąże się z wpływem dziedzictwa na poziom i jakość życia ludności.

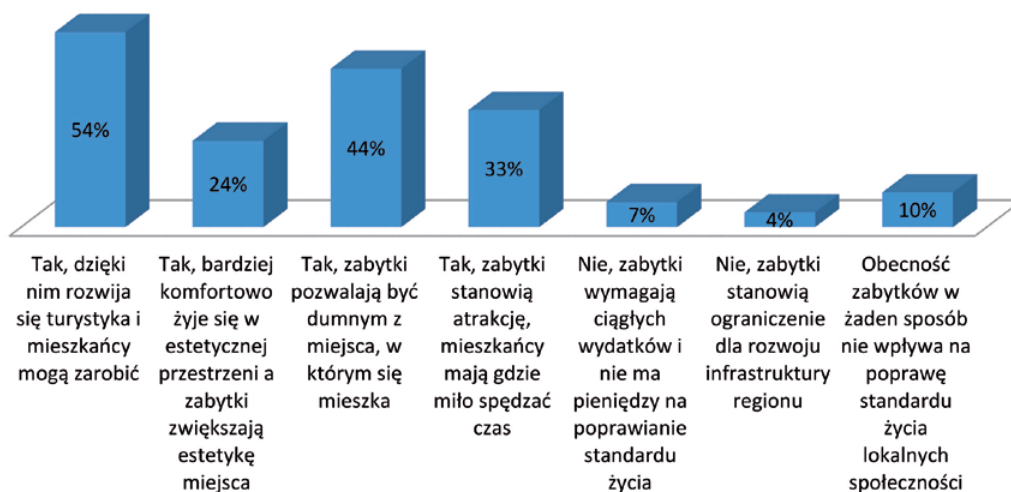
Dziedzictwo kulturowe pozytywnie wpływa na jakość życia poprzez budowanie więzi społecznych, wzmocnienie poczucia tożsamości lokalnej i dumy z miejsca zamieszkania. Lokalny patriotyzm oraz poczucie przynależności wydatnie wpływają na zadowolenie z miejsca zamieszkania. Dziedzictwo posiada potencjał kreowania dochodów i pobudzania zatrudnienia w regionie, zapewniając mieszkańcom lepszy poziom życia. Jednocześnie zasób kulturowy jest ważnym czynnikiem organizującym przestrzeń publiczną, mającym pozytywny wpływ na estetykę miejsca. Naturalnym dążeniem człowieka jest poszukiwanie

⁴⁷ Wolontariat w kulturze. Ekspertyza poświęcona polskim oraz europejskim rozwiązaniom systemowym dotyczącym wykorzystania wolontariatu w instytucjach kultury, Instytut Spraw Publicznych, na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Międzynarodowego Centrum Kultury, Warszawa 2010.

harmonii i piękna – wartości, których nośnikiem jest niejednokrotnie dziedzictwo kulturowe. Co więcej, lokalne dziedzictwo zapewnia lepsze zaspokojenie miejscowych potrzeb rekreacyjnych i kulturalnych, zwiększając możliwość uczestnictwa w kulturze. Wszystkie te zależności sprzęgają poziom i jakość życia z dziedzictwem kulturowym.

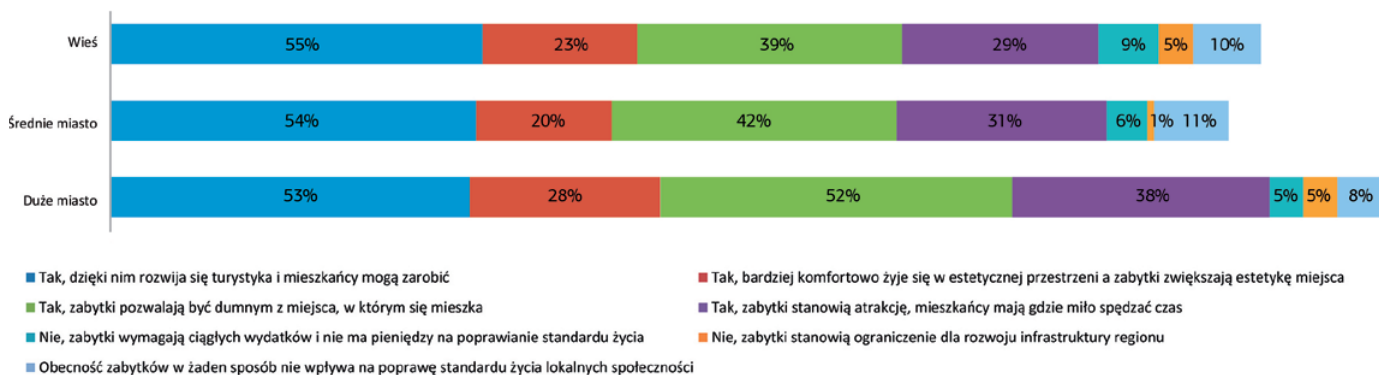
Badanie NID wykazuje, że Polacy utożsamiają dziedzictwo z czynnikiem stymulującym poziom życia, głównie poprzez stworzenie możliwości czerpania korzyści ekonomicznych z turystyki (54% wskazań). Dostrzegają również związek między dziedzictwem a jakością życia, tj. dumą lokalną (44%), komfortem życia w estetycznej przestrzeni (24%) oraz możliwością atrakcyjnego spędzenia wolnego czasu (33%). Odpowiedzi stwierdzające brak wpływu bądź wpływ negatywny są w zdecydowanej mniejszości.

Rys. 19. Czy zabytki znajdujące się w danej miejscowości wpływają na poprawę standardu życia⁴⁸ lokalnych społeczności?⁴⁹

Rys. 20. Czy zabytki znajdujące się w danej miejscowości wpływają na poprawę standardu życia lokalnych społeczności? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

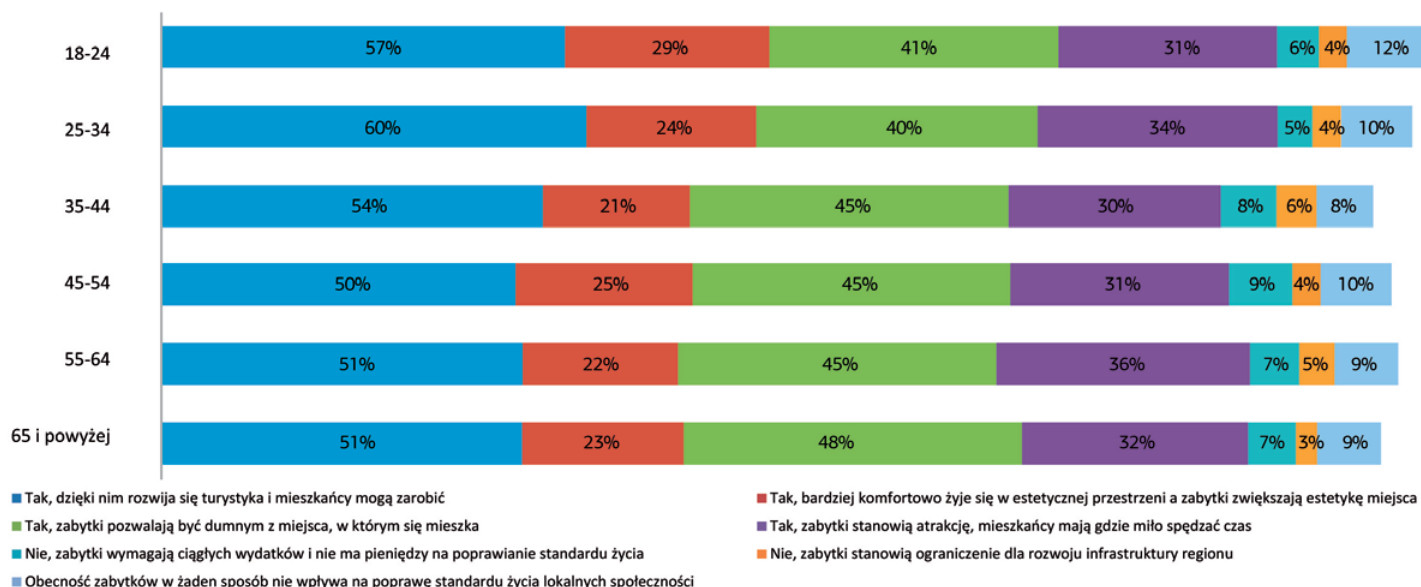
Mieszkańcy dużych i średnich miast oraz wsi w podobnym stopniu deklarują, iż zabytki poprawiają standard życia poprzez stworzenie możliwości zarobkowania (55-53%). Im miejscowość mniejsza, tym rzadziej padała odpowiedź o korzyściach z dziedzictwa płynących z poczucia dumy z miejsca zamieszkania (52%-39%) oraz z tworzenia możliwości rekreacyjnych (38%-29%). Mieszkańcy dużych miast są również najbardziej wyczuleni na estetykę przestrzeni, którą zamieszkują (28%).

⁴⁸ Standard życia w naszym rozumieniu odwołuje się nie tylko do wartości materialnych, które można obliczyć, ale dotyczy bardziej subiektywnie postrzeganej jakości życia, obejmującej także wartości niematerialne, które wpływają na podniesienie komfortu życia danych społeczności.

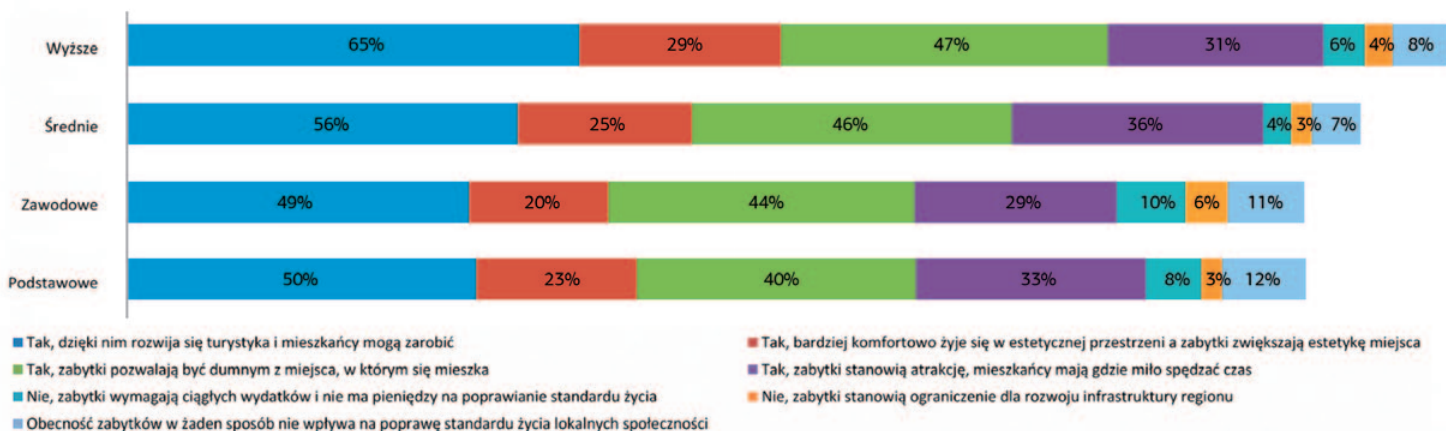
⁴⁹ Odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ respondent mógł zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

Rozkład odpowiedzi ze względu na wiek jest jednolity. Kwestię możliwości zarobkowania najczęściej podnoszą grupy najmłodsze (25-34 lat – 60% oraz 18-24 lat – 57%). Jednocześnie te roczniki najrzadziej wykazywały odczuwanie dumy z miejsca zamieszkania. Tę odpowiedź najczęściej wybierali seniorzy (48%).

Rys. 21. Czy zabytki znajdujące się w danej miejscowości wpływają na poprawę standardu życia lokalnych społeczności? Rozkład ze względu na wiek

Osoby z wyższym wykształceniem najczęściej wskazywały na możliwość podniesienia standardu życia poprzez „komercjalizowanie” dziedzictwa (65%). Osoby z wykształceniem zawodowym wskazywały tę możliwość w mniejszym zakresie (49%). Osoby z wykształceniem wyższym częściej wybierały odpowiedź dotyczącą dumy oraz estetyki.

Rys. 22. Czy zabytki znajdujące się w danej miejscowości wpływają na poprawę standardu życia lokalnych społeczności? Rozkład ze względu na wykształcenie

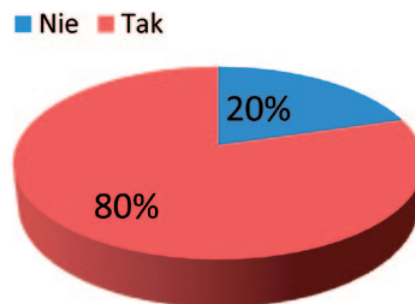
Dla większości Polaków dziedzictwo posiada walor podnoszący jakość życia poprzez umożliwienie identyfikacji lokalnej, budowy spójności społecznej oraz wspólnoty opartej na dumie z „naszego” dziedzictwa. Duma ta, jak wynika z badań NID, opiera się na deklaratywnej znajomości najbliższej okolicy oraz jej historycznych zasobów: 80% badanych zna przynajmniej jeden zabytek w swojej okolicy.

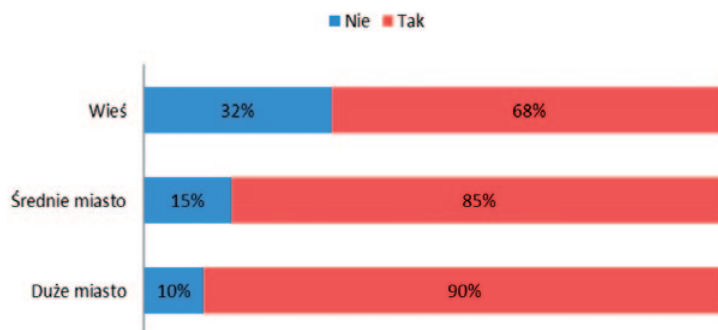
12. Wycieczka Dróżkami św. Idziego po Jurze, Olsztyn, Europejskie Dni Dziedzictwa 2013. Fot. archiwum NID

Rys. 23. Czy znasz jakiś zabytek w okolicy, w której mieszkasz?

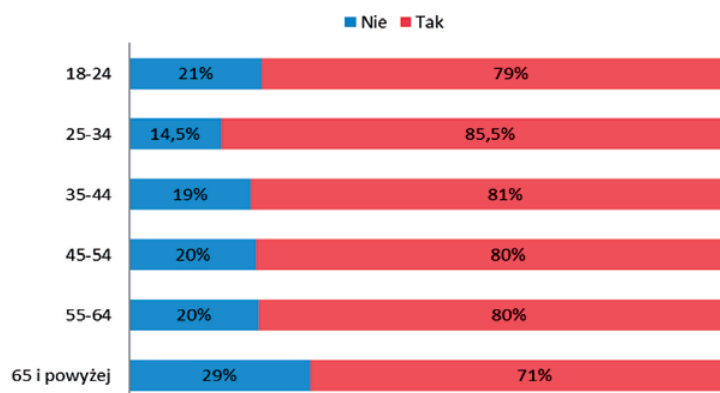
Najwięcej wskazań na bliską obecność zabytków jest wśród mieszkańców dużych miast (90%). O 22 punkty procentowe mniej deklarowali znajomość lokalizacji zabytku w swojej okolicy mieszkańcy wsi.

Rys. 24. Czy znasz jakiś zabytek w okolicy, w której mieszkasz? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

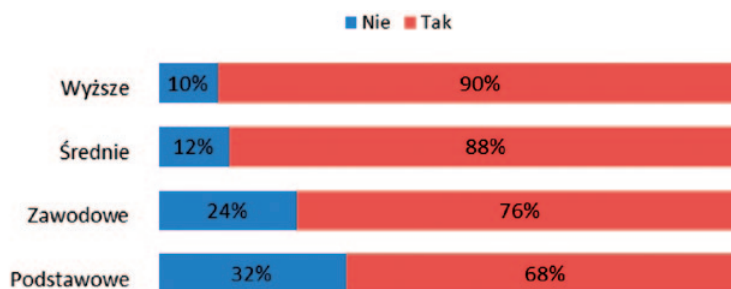
Najwięcej osób potrafiących wskazać zabytek w swojej najbliższej okolicy jest w przedziale wiekowym od 25 do 34 lat (85,5%), najmniej – powyżej 65 roku życia (71%).

Rys. 25. Czy znasz jakiś zabytek w okolicy, w której mieszkasz? Rozkład ze względu na wiek

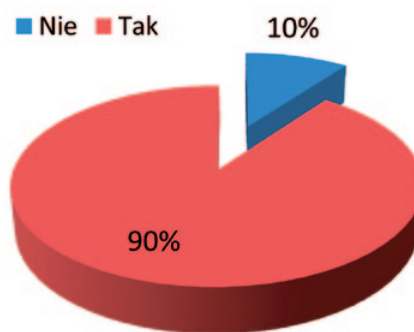
Rozkład odpowiedzi jest zasadniczo zbieżny z odpowiedziami na inne pytania, które mierzą poziom świadomości dotyczącej dziedzictwa: osoby z wyższym wykształceniem w największym stopniu rozpoznają zasób lokalnego dziedzictwa (90%), w przeciwieństwie do osób z wykształceniem podstawowym (68%).

Rys. 26. Czy znasz jakiś zabytek w okolicy, w której mieszkasz? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

Utożsamiając dziedzictwo z warunkiem rozwoju lokalnego oraz wartością dla mieszkańców, Polacy nie zgadzają się na wywóz zabytków z miejsca ich pochodzenia. 90% osób deklaruje, iż zabytki powinny zostać w miejscu, z którego pochodzą; dotyczy to zarówno przenoszenia zabytków nieruchomych, jak i ruchomych, dzieł sztuki oraz artefaktów odkrytych w trakcie badań archeologicznych.

Rys. 27. Czy lokalne zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą?

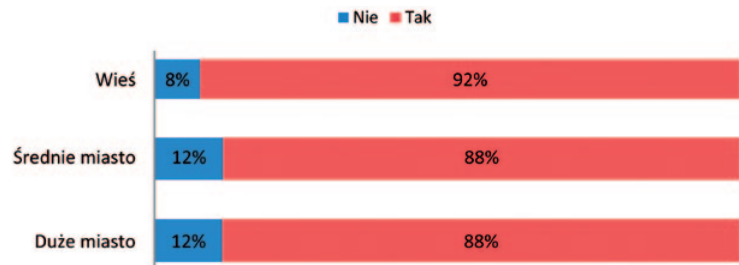

13. Zwiedzanie bazyliki katedralnej Narodzenia NMP w Sandomierzu. Fot. J. Słupski

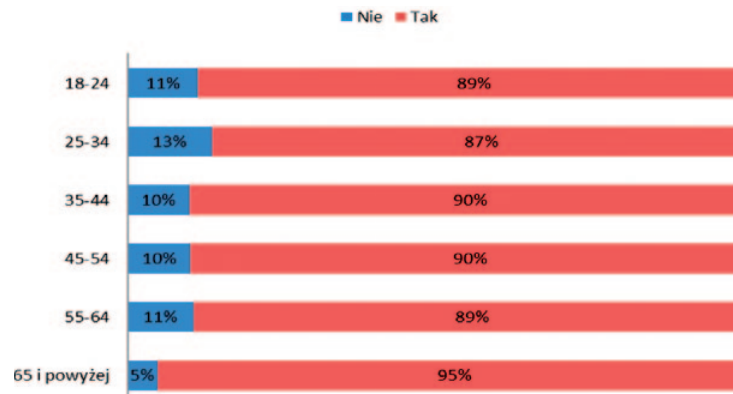
Mieszkańcy wsi, mimo że rzadziej niż inne grupy deklarują znajomość zabytków w okolicy, częściej nie zgadzają się na ich wywóz (92%). Odsetek ten jest wysoki również dla pozostałych grup (88%).

Rys. 28. Czy lokalne zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

Konieczność pozostawienia zabytku w miejscu jego pochodzenia najczęściej deklarują osoby powyżej 65 roku życia (95%), najrzadziej osoby pomiędzy 25 a 34 rokiem życia (87%).

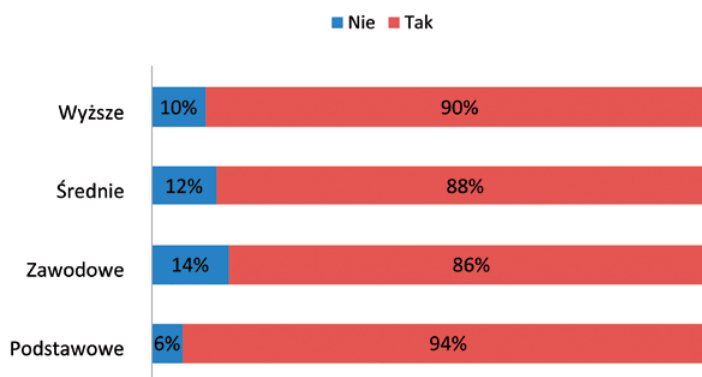
Rys. 29. Czy lokalne zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą? Rozkład ze względu na wiek

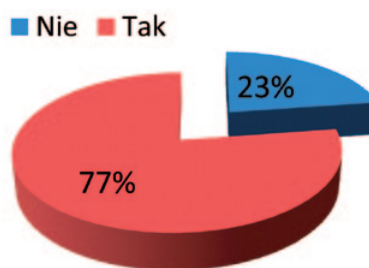
Najwięcej osób pozytywnie odpowiadających na pytanie „Czy lokalne zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą?” posiada wykształcenie podstawowe (94%), najmniej zawodowe (86%).

Rys. 30. Czy lokalne zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

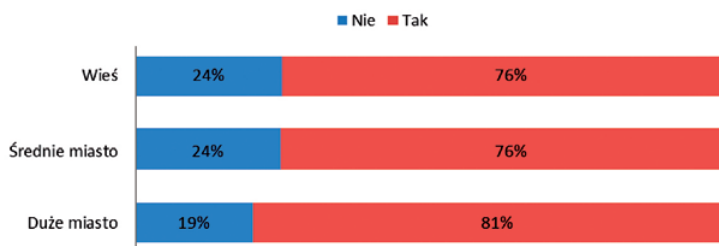
O przywiązaniu do zabytków oraz uznaniu ich za nienaruszalną wartość mówi odpowiedź na pytanie dotyczące wyburzania obiektów zabytkowych na rzecz stawiania nowoczesnej architektury. 77% badanych nie zgadza się na zastępowanie substancji zabytkowej budowlami nowoczesnymi. Jest to odsetek o 13% niższy niż w przypadku utraty dziedzictwa na skutek wywozu, mimo że konsekwencje obu tych działań dla lokalnej społeczności są podobne: traci ona element zasobu kulturowego. Tak znaczny odsetek osób nie zgadzających się na zastępowanie substancji zabytkowej architekturą nowoczesną ma duże znaczenie szczególnie w przypadku coraz częstszych konfliktów związanych z zagospodarowywaniem przestrzeni, presją inwestycyjną oraz potrzebą ochrony dziedzictwa.

Rys. 31. Czy jest coś złego w wyburzaniu zabytków i stawianiu na ich miejscu nowoczesnej architektury?

Najwięcej przeciwników stawiania nowej architektury w miejsce zabytkowej znajduje się w dużych miastach (81%). Wśród mieszkańców średnich miast i wsi odsetek osób także jest wysoki (76%).

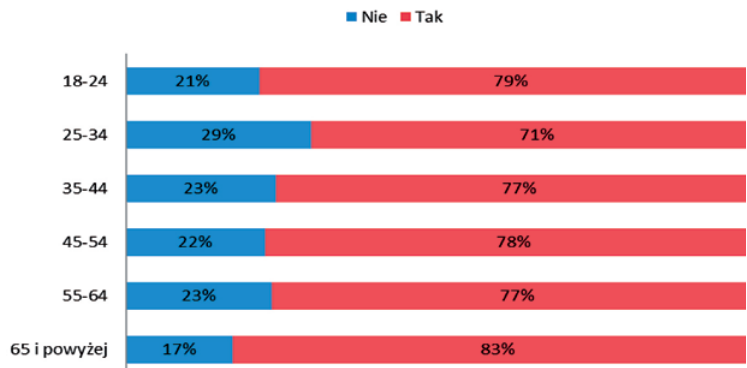
Rys. 32. Czy jest coś złego w wyburzaniu zabytków i stawianiu na ich miejscu nowoczesnej architektury? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

14. Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Owczarach, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

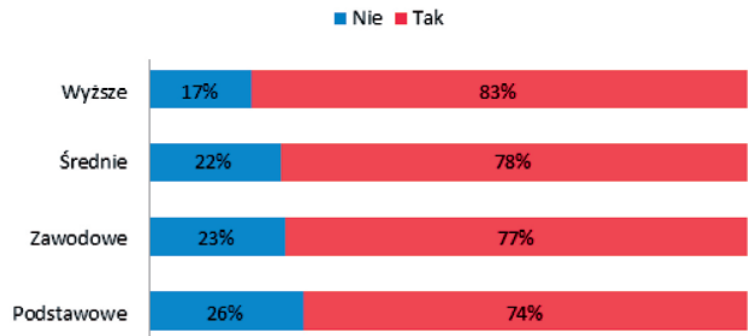

Najwięcej przeciwników wyburzania zabytków jest wśród osób najstarszych (83%), najmniej w grupie wiekowej od 25 do 34 lat (71%). W pozostałych grupach rozkład jest podobny i oscyluje wokół 77%.

Rys. 33. Czy jest coś złego w wyburzaniu zabytków i stawianiu na ich miejscu nowoczesnej architektury? Rozkład ze względu na wiek

Osoby z wykształceniem podstawowym najrzadziej deklarowały niezgodę na zastępowanie zabytków nową zabudową (74%). Najwięcej przeciwników takich działań znajduje się wśród osób z wykształceniem wyższym (83%).

Rys. 34. Czy jest coś złego w wyburzaniu zabytków i stawianiu na ich miejscu nowoczesnej architektury? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

Zastanawiające jest, że te grupy, które najrzadziej deklarują znajomość lokalnych zabytków, najczęściej udzielają odpowiedzi, iż zabytek powinien pozostać w miejscu, z którego pochodzi. Może to wynikać z faktu, że osoby przekonane o szczupłym zasobie dziedzictwa w okolicy mniej przychylnie reagują na wiadomość o zanikaniu kolejnych elementów swojego dziedzictwa.

Na poziomie lokalnym dziedzictwo rozpoznane jest jako dobrodziejstwo, z którego wynikają konkretne korzyści: możliwość zarobkowania, duma, możliwość atrakcyjnego spędzenia czasu, poczucie estetyki. Z badań NID wynika również, że Polacy są w ogromnym stopniu przywiązani do lokalnego dziedzictwa, co uwidacznia się w jego deklaratywnej znajomości oraz w braku zgody na jego przemieszczanie poza granice wyznaczone przez lokalną społeczność.

3.2. Oddziaływania ekologiczno-przestrzenne

W procesie rozwoju społeczno-gospodarczego pierwotne funkcje, które cechują daną przestrzeń, są wypierane, co wymusza konieczność ich ponownego zagospodarowania i zaadaptowania do współczesnych celów. Porzucone przestrzenie zagrożone są degradacją, a ich mieszkańcy – wykluczeniem. Dzielnice miasta najczęściej zagrożone tymi zjawiskami to m.in. tereny poprzemysłowe, powojkowe, pokolejowe, blokowiska oraz historyczne centra. Obserwowany proces porzucania tych terenów jako tkanki posiadającej warunki nieprzystające do wymagań aktualnych użytkowników, ma szansę zostać zahamowany dzięki ponownemu ich zagospodarowaniu w procesie rewitalizacji. I właśnie dziedzictwo jest podmiotem projektów rewitalizacyjnych, adaptujących zabytkowe przestrzenie do potrzeb nowych funkcji.

Dla przykładu, rewitalizacja centrów miast przekłada się na zmniejszenie kosztów funkcjonowania miasta. Przede wszystkim miasto nie łoży na utrzymanie zdegradowanych terenów, zastępując je różnymi formami działalności (usługami, najmem), za których prowadzenie otrzymuje podatek. Dzięki wzrostowi cen nieruchomości miasto ma szansę korzystnie zbyć nieruchomości, których utrzymanie nie jest konieczne bądź uzasadnione ekonomicznie. Ponowne zagospodarowanie centrów hamuje efekt „rozlewania miast”, a więc chaotycznej zabudowy przedmieść, co ma negatywne skutki dla miejskiej kasy z powodu kosztów poniesionych na rzecz rozbudowy i utrzymania infrastruktury (drogi, kanalizacja) oraz dostarczania usług publicznych (transport miejski, przedszkola itp.) do coraz bardziej oddalonych dzielnic.

Co więcej, rewitalizacja może prowadzić do przywrócenia ładu przestrzennego, jak również wpływa na spójność – przyczynia się do przestrzegania zasad dobrego planowania przestrzeni. Lepiej zaplanowana przestrzeń generuje mniej kosztów użytkowania – dla wszystkich podmiotów z niej korzystających. Dzięki możliwości ponownego nadania funkcji miasto ma szansę wprowadzenia do tych dzielnic działalności pożytecznych z punktu widzenia miasta, np. funkcji kultury. Przykładem takich działań jest powstanie „dzielnic kultury” w Katowicach, gdzie na terenach byłej kopalni węgla kamiennego powstaje nowa siedziba Muzeum Śląskiego, nowa siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia oraz Międzynarodowego Centrum Kongresowego, które wraz z istniejącym Spodkiem, Rondem Sztuki oraz zabudowaniami uniwersyteckimi mogą stworzyć nową jakość przestrzeni na zdegradowanym terenie poprzemysłowym.

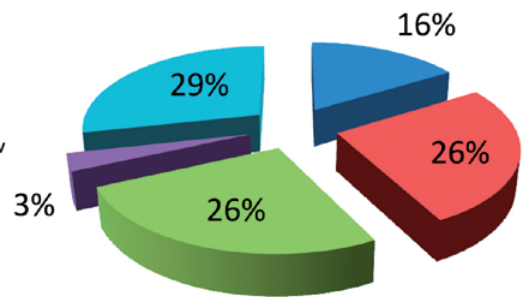
15. Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna, Pomnik Historii. Fot. archiwum NID

Miejsca bogate i różnorodne kulturowo, ciekawe architektonicznie i „nośne” historycznie przyciągają w szczególności tzw. klasę kreatywną⁵⁰. Osoby tworzące tę klasę są nośnikami kreatywności, „kreują znaczące nowe formy”, co jest warunkiem wzrostu ekonomicznego. Dlatego też miasto powinno posiadać przestrzenie przyciągające i inspirujące przedstawicieli tej klasy.

Na pytanie o pożądane miejsce zamieszkania, spośród zaproponowanych odpowiedzi badani najczęściej wybierali odpowiedź „w zabytkowej, odrestaurowanej kamienicy” (29%), potwierdzając tym samym celowość remontów i rewitalizacji obiektów zabytkowych. Drugą ze względu na częstotliwość wyboru odpowiedzią jest *ex aequo* „nowy blok w okolicy, gdzie są zabytki” oraz

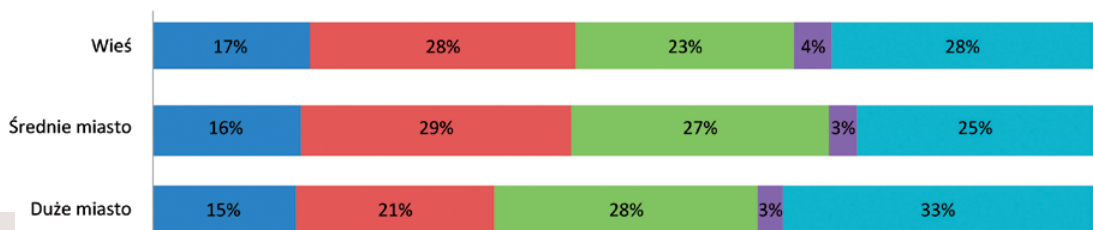
„nowy blok w nowoczesnej okolicy bez zabytków” (26%). Jedynie 3% osób wybrało zabytkową kamienicę pomimo złych warunków mieszkaniowych. Łącznie 58% respondentów zainteresowanych jest mieszkaniem w historycznym otoczeniu.

- W nowej kamienicy stylizowanej na zabytkową
- W nowym bloku w okolicy, gdzie są zabytki
- W zabytkowej, odrestaurowanej kamienicy
- W nowym bloku w nowoczesnej okolicy bez zabytków
- W zabytkowej, ale zaniedbanej kamienicy

Rys. 35. Gdzie wolałbyś/ wolałabyś mieszkać (hipotetycznie)?

W wyremontowanej kamienicy najchętniej zamieszkaliby mieszkańcy dużych miast. Grupa ta również najchętniej wybrałaby blok w otoczeniu zabytków. W przeciwieństwie do nich mieszkańcy średnich miast przeważnie odpowiadali, że zamieszkaliby w bloku bez zabytkowego zaplecza, najrzadziej – w zabytkowej kamienicy.

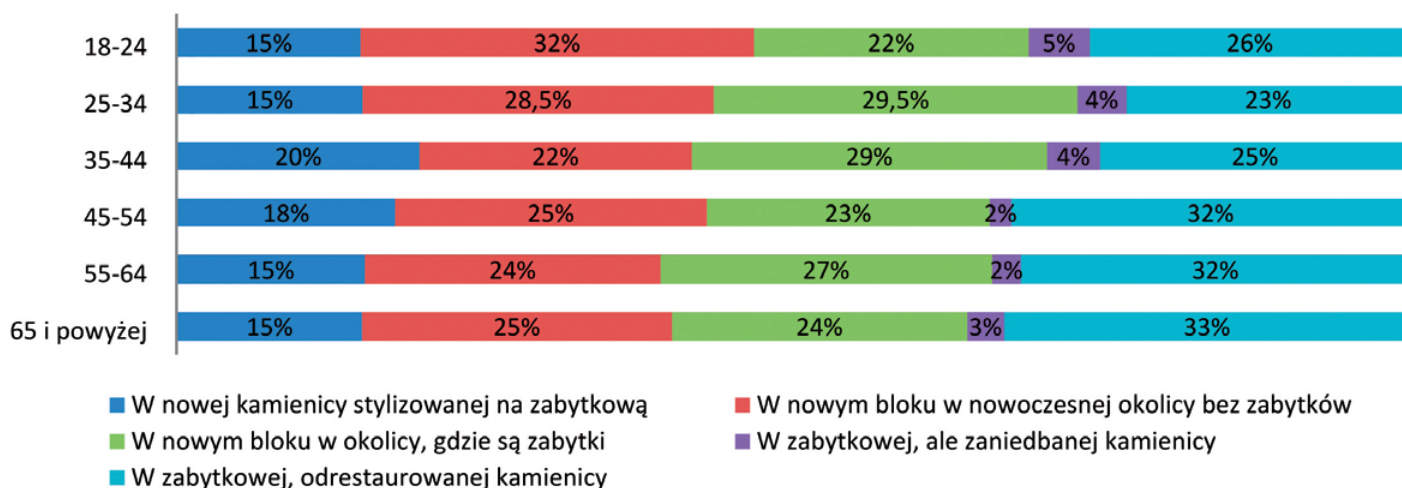
Rys. 36. Gdzie wolałbyś/ wolałabyś mieszkać (hipotetycznie)? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

- W nowej kamienicy stylizowanej na zabytkową
- W nowym bloku w nowoczesnej okolicy bez zabytków
- W nowym bloku w okolicy, gdzie są zabytki
- W zabytkowej, ale zaniedbanej kamienicy
- W zabytkowej, odrestaurowanej kamienicy

⁵⁰ R. Florida, *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.

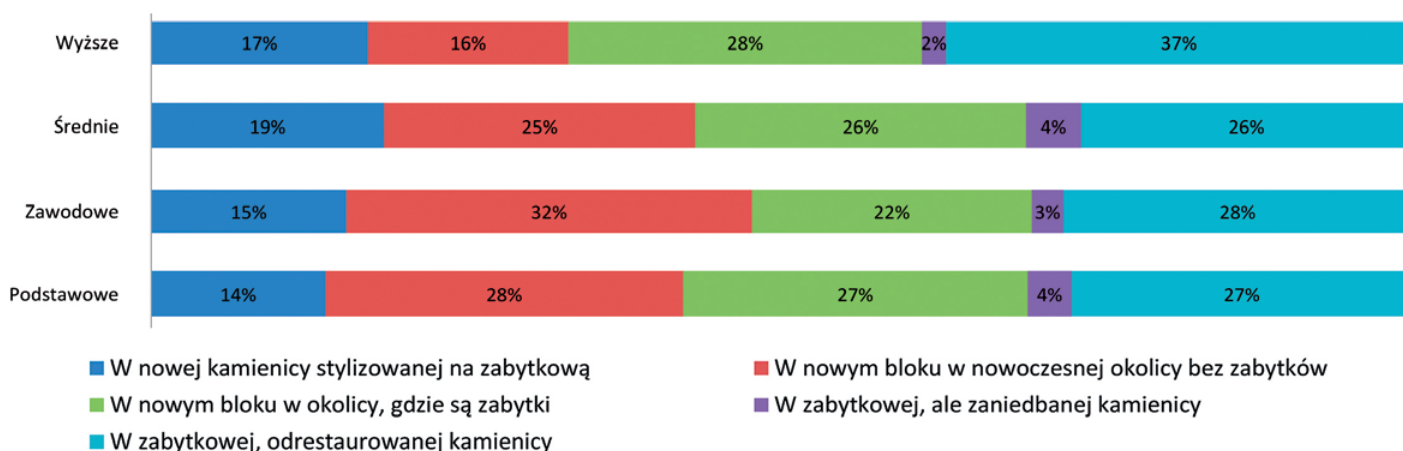
Osoby w wieku powyżej 65 lat (33%) oraz osoby w przedziale wiekowym 45-54 oraz 55-64 lat (32%) najchętniej zamieszkałyby w odrestaurowanej kamienicy, najrzadziej opcję tę wybierały osoby w wieku „produktywnym”: od 25 do 34 roku życia (29,5%) oraz od 35 do 44 roku życia (25%).

Rys. 37. Gdzie wolałbyś/ wolałabyś mieszkać (hipotetycznie)? Rozkład ze względu na wiek

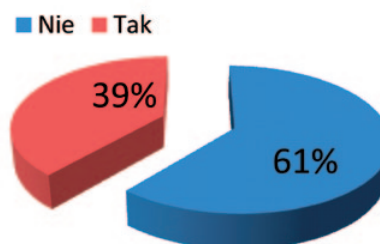

37% osób z wyższym wykształceniem zamieszkałoby w wyremontowanej kamienicy. Wynik ten różni się przeciętnie o 10 punktów procentowych od innych wyszczególnionych grup. Również ta grupa najchętniej zamieszkałaby w nowym budynku w historycznej dzielnicy, ale różnice w porównaniu do innych grup pod tym względem są mniejsze: wynoszą od 1 p. proc. (osoby z wykształceniem podstawowym) do 6 p. proc. (z wykształceniem zawodowym). Osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym najchętniej zamieszkałyby w nowym bloku w okolicy pozbawionej zabytków.

Rys. 38. Gdzie wolałbyś/ wolałabyś mieszkać (hipotetycznie)? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

W zabytkowej kamienicy chętnie zamieszka 39% badanych. Osoby chcące mieszkać w zabytkowych przestrzeniach to częściej mieszkańcy dużych miast (45%), do 34 roku życia (43-42%), z wyższym wykształceniem (47%).

Rys. 39. Czy chciałbyś/ chciałybyś mieszkać w zabytkowej kamienicy?

Część badanych nie chce mieszkać w zabytkowych kamienicach, gdyż wiąże się to ze spodziewanymi obwarowaniami prawnymi dotyczącymi wprowadzania zmian i udogodnień w zabytkowej substancji mieszkaniowej. W trakcie wywiadu jakościowego uzyskano wyjaśniającą tę zależność odpowiedź: „Mieszkać w zabytku też jest często uciążliwe, problemowe, ponieważ chęć wykonania jakiejś zmiany wymaga pozwoleń i musi iść ustalonym tokiem”. Potrzeba ochrony jest więc mniej istotna niż wygoda, a prestiż mieszkania w obiekcie zabytkowym, otoczenie oraz lokalizacja – mniej ważne. Zmiana tego podejścia wymaga czasu oraz edukacji, choć już teraz pojawiają się głosy, że „kamienice odrestaurowane mają duszę”.

Ważną rolę dziedzictwa jest dostarczanie przestrzeni dla rozwoju mikroprzedsiębiorstw, które czerpią z przyjaznego, wartościowego otoczenia. Przestrzenie zabytkowe (np. w budynkach przemysłowych) służą często rozwijaniu małych i średnich inicjatyw ze względu na mniejsze czynsze niż w nowoczesnych biurach. Dla biznesu dziedzictwo jest również ważnym argumentem przy poszukiwaniu odpowiedniej lokalizacji danej inwestycji. W analizie potencjalnej lokalizacji firmy brane są pod uwagę takie czynniki, jak estetyka miejsca, znaczenie miejsca z punktu widzenia prestiżu firmy (np. możliwość zorganizowania bankietu w zabytkowym obiekcie), oferta i infrastruktura kulturalna dla pracowników oraz marka miasta.

Na uwagę zasługuje również fakt, iż wykorzystanie tradycyjnych technik, narzędzi i metod konserwacji opartych o doświadczenia płynące z analizy procesu technologii powstawania zabytków ruchomych i nieruchomych jest w dłuższym okresie bardziej korzystne niż niektóre nowoczesne metody budowlane⁵¹.

---

⁵¹ T. Nypan, *Cultural Heritage Monuments and Historic buildings as value generators in a post-industrial economy. With emphasis on exploring the role of the sector as economic driver*, Directorate for Cultural Heritage, Norway 2003, s. 13.

4. Rynkowe oddziaływanie dziedzictwa kulturowego

Spektrum oddziaływań dziedzictwa obejmuje również bezpośredni wpływ ekonomiczny. W niniejszym rozdziale przybliżona zostanie tematyka związana z rynkowym oddziaływaniem dziedzictwa. Zaproponowany zostanie model rynkowego oddziaływania dziedzictwa, a jego poszczególne elementy zostaną zestawione z wynikami badań społecznych NID.

4.1. Sektor dziedzictwa – model rynkowego oddziaływania dziedzictwa

Propozycja modelu rynkowego oddziaływania dziedzictwa na gospodarkę wynika z konieczności budowy systemu gromadzenia informacji statystycznej o dziedzictwie. Umożliwienie oszacowania wartości dziedzictwa pozwoli na sformułowanie przekonujących dla organów administracji państwowej i samorządowej oraz właścicieli i zarządców zabytków argumentów za finansowaniem ochrony dziedzictwa oraz właściwie prowadzoną opieką nad zabytkami. Wiarygodna metoda oceny wartości dziedzictwa jest także potrzebna do budowania świadomości społeczeństwa dotyczącej wagi dziedzictwa, jak również dostarczenia danych do opracowań prasowych czy naukowych. Ponadto gromadzenie informacji dotyczących dziedzictwa umożliwi oparcie strategii działania instytucji związanych z dziedzictwem na aktualnych, mierzalnych danych oraz pozwoli na uwypuklenie znaczenia dziedzictwa dla sektora kultury.

Konieczne jest zebranie dowodów potwierdzających, że dziedzictwo odgrywa ważną rolę w kulturowej identyfikacji i ma duże znaczenie dla strefy ekonomii i gospodarki państwa, dlatego że kreuje miejsca pracy oraz stymuluje rozwój ekonomiczny. Dowody te będą jednocześnie świadczyć, że dziedzictwo powinno pełnić ważną rolę w szeroko pojętej polityce państwa oraz w procesie edukacji i budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Przyjęty model sektora dziedzictwa jest propozycją, początkiem debaty nad wpływem dziedzictwa na gospodarkę oraz może stać się podstawą budowy metodologii analizy statystycznej tegoż wpływu.

Przekonanie o rynkowym oddziaływaniu dziedzictwa wynika z faktu, iż są takie formy działalności gospodarczej, których istnienie, funkcjonowanie i rozwój jest zależny od zasobu dziedzictwa i bez niego działalność ta nie występowałaby. Podmioty gospodarcze przetwarzają i wykorzystują zasób dziedzictwa w sposób, dzięki któremu tworzone są dane dobra i usługi oraz wytwarzana jest wartość ekonomiczna.

Rynkowe oddziaływanie dziedzictwa skupione jest w **sektorze dziedzictwa**. Sektor ten zawiera wszystkie działalności gospodarcze, których zaistnienie, przetrwanie i rozwój zależy od zasobu dziedzictwa. Zasób dziedzictwa wpływa także na rozwój szerszej działalności

16. Hotel i lodziarnia w tradycyjnej oprawie na Starym Mieście w Sandomierzu, spopularyzowanym przez chętnie oglądany serial telewizyjny. Fot. P. Florjanowicz

17. Hotel w zabytkowym byłym klasztorze cysterek w Cedyń. Fot. archiwum NID

gospodarczej, która na jego bazie ma zdolność przetwarzania, inspirowania i kreowania zupełnie nowych usług i produktów.

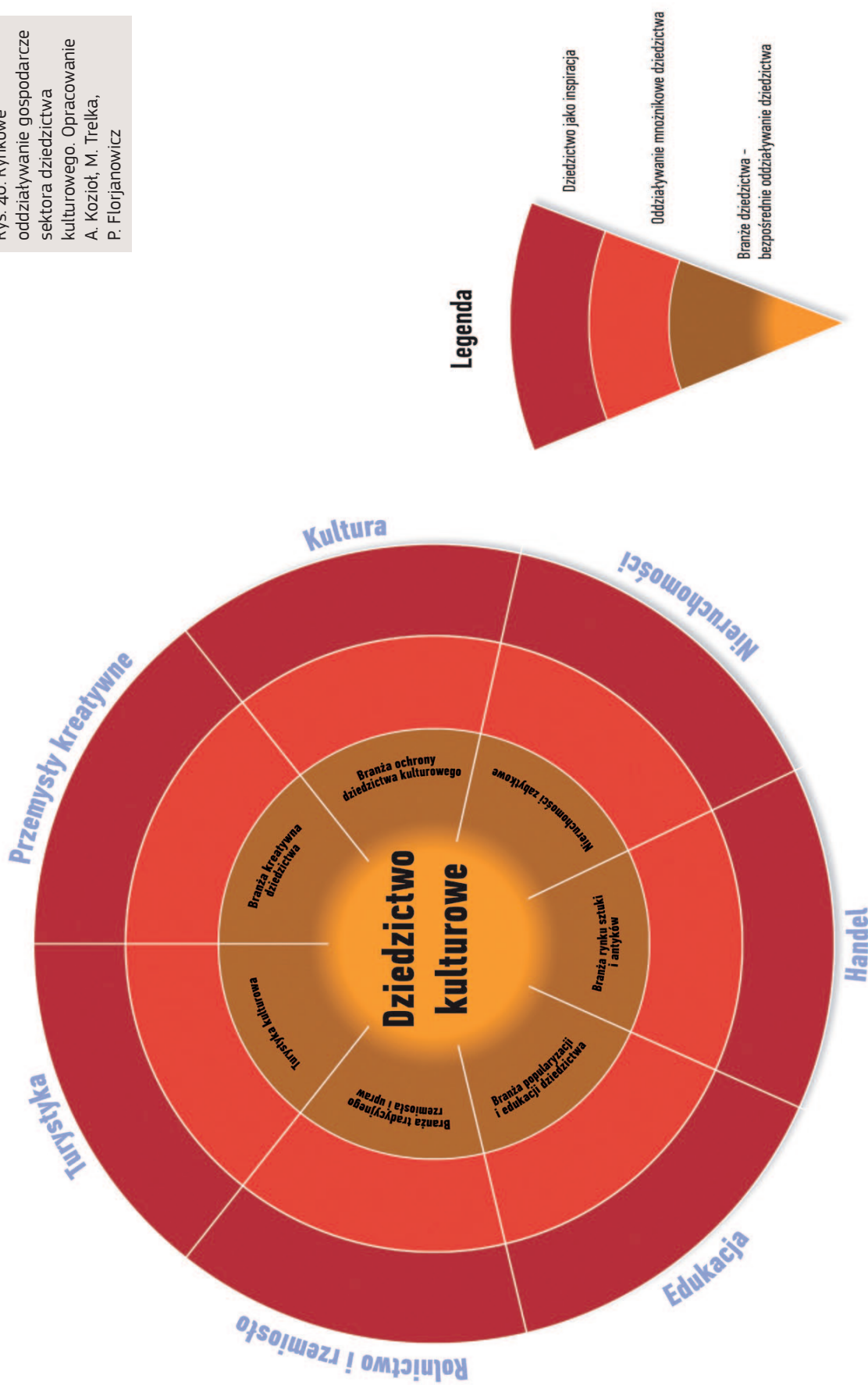
Do sektora dziedzictwa zaliczamy części wyodrębnione z istniejących działalności gospodarczych (sektorów, branż). Wyodrębnienie tych fragmentów działalności ekonomicznej **przebiega zgodnie z zasadą, że dziedzictwo jest argumentem i warunkiem koniecznym dla ich istnienia i rozwoju**. Tak wyszczególnione formy działalności **stanowią tzw. branże sektora dziedzictwa**. Zatrudnienie i dochody generowane przez te branże wzmagają znaczenie sektora dziedzictwa w gospodarce.

Przyjrzyjmy się przykładowi turystyki kulturowej. Działalność ta należy do szerszej działalności gospodarczej, tj. turystyki. Niemniej jednak turystyka kulturowa jako fragment działalności turystycznej ma pełne prawo świadczyć o wpływie dziedzictwa na gospodarkę, ponieważ gdyby nie obiekty zabytkowe, szlaki kulturowe, festiwale folklorystyczne ta specyficzna część turystyki nie zaistniałaby.

Zaproponowany model sektora dziedzictwa obejmuje trzy płaszczyzny oddziaływania:

- dziedzictwo bezpośrednio generujące działalność gospodarczą – sektor i branże dziedzictwa;
- dziedzictwo jako czynnik pobudzający dalsze oddziaływanie w gospodarce – efekty mnożnikowe;
- dziedzictwo jako inspiracja działalności gospodarczej.

Rys. 40. Rynkowe oddziaływanie gospodarcze sektora dziedzictwa kulturowego. Opracowanie A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz

4.1.1. Poziomy oddziaływania dziedzictwa

a. Dziedzictwo bezpośrednio generujące działalność gospodarczą – sektor i branże dziedzictwa

Pierwszy poziom oddziaływania dziedzictwa tworzy **sektor dziedzictwa**. Do sektora dziedzictwa zaliczamy wszelką działalność gospodarczą, która wykorzystuje zasób dziedzictwa oraz istnieje i rozwija się dzięki temu zasobowi. Poszczególne branże dziedzictwa wyodrębniają się z prowadzonych form działalności gospodarczych, ujmowanych w ramy innych sektorów.

Rys. 41. Wyodrębnienie branż dziedzictwa kulturowego z szerszej działalności gospodarczej. Opracowanie A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz

Gospodarka	Sektor dziedzictwa kulturowego
Dział gospodarki	Branże dziedzictwa kulturowego
Przemysły kreatywne	Branża kreatywna dziedzictwa kulturowego
Turystyka	Turystyka kulturowa
Nieruchomości	Nieruchomości zabytkowe
Kultura	Branża ochrony dziedzictwa kulturowego
Handel	Branża rynku sztuki i antyków
Edukacja	Branża popularyzacji i edukacji dziedzictwa kulturowego
Rolnictwo i rzemiosło	Branża tradycyjnego rzemiosła i upraw

Katalog branż dziedzictwa jest katalogiem otwartym.

18. Branża tradycyjnego rzemiosła i upraw – uprawa winorośli w okolicy Sandomierza. Fot. J. Słupski

19. W odrestaurowanym folwarku i pałacu w Galinach na Mazurach znajdują się hotel, gospoda, zabytkowa kuźnia oraz stajnie. Fot. P. Florjanowicz

Branża	Typy działalności
Branża kreatywna dziedzictwa	Poszczególne branże przemysłów kreatywnych: działalność filmowa (filmy historyczne, podróżnicze), działalność wydawnicza (katalogi muzealne, plakaty, informatory instytucji ochrony dziedzictwa, podręczniki, przewodniki, albumy), branża muzyczna (zespoły folklorystyczne, muzyka dawna), nadawanie programów, fotografia (zdjęcia archeologiczne, panoramy, zdjęcia miejsc zabytkowych), IT (bazy danych, e-muzea, strony internetowe muzeów, geoportale, projekty typu google art projekt, digitalizacja zabytków), organizacja targów. + Branża praw własności: dochody generowane ze sprzedaży i wykorzystania praw intelektualnych, autorskich, receptur, patentów, nazw tradycyjnych i regionalnych (oznaczenia geograficzne).
Turystyka kulturowa	Podróżowanie w celu poznawania miejsc, przedmiotów kultury materialnej i duchowej oraz działań, które w sposób autentyczny przedstawiają historię oraz wartości kulturowe, zarówno przeszłe, jak i teraźniejsze: wszystkie miejsca odwiedzane przez turystów w celu odkrywania dziedzictwa, tj. szlaki kulturowe, obiekty zabytkowe, galerie i muzea, skanseny, założenia parkowe i ogrodowe, stanowiska archeologiczne, pola bitew, dziedzictwo przemysłowe. Również hotele w obiektach zabytkowych, obiekty gastronomii tradycyjnej, działalność pilotów wycieczek i przewodników turystycznych, działalność w zakresie informacji turystycznej.
Nieruchomości zabytkowe	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości zabytkowych: kupno i sprzedaż nieruchomości na własny rachunek, wynajem i zarządzanie nieruchomościami własnymi lub dzierżawionymi, pośrednictwo w obrocie nieruchomościami.
Branża ochrony dziedzictwa kulturowego	Wszystkie elementy prac konserwatorskich i archeologicznych wraz z prowadzeniem prac badawczych, ratowniczych i naukowych, działalność historycznych miejsc i budynków. Realizacja projektów budowlanych związanych z odnawianiem nieruchomości zabytkowych wraz z innymi robotami i pracami przy zabytkowych obiektach ruchomych i nieruchomych. Działalność instytucji związanych z ochroną dziedzictwa.
Branża tradycyjnego rzemiosła i upraw	Tradycyjne wyroby tekstylne, tytoniowe, produkcja skór, surowców mineralnych, działalność tradycyjnych zawodów (bednarza, szewca, kowala, piekarza), rękodzieło, wikliniarstwo, branża tradycyjnych upraw rolnych, chowu i hodowli zwierząt, łowiectwa, produkcji spożywczej, tradycyjnych lekarstw, serowarstwo, tradycyjne winnice, produkty regionalne.
Branża rynku sztuki i antyków	Działalność handlowa polegająca na sprzedaży i kupnie materialnych elementów dziedzictwa na rynku, w tym działalność podmiotów prywatnych (cele kolekcjonerskie, inwestycyjne) oraz publicznych (muzea, galerie).
Branża popularyzacji i edukacji dziedzictwa	Działalność edukacyjna: lekcje, warsztaty muzealne, dni dziedzictwa, nauczanie tradycyjnych zawodów, edukacja artystyczna, działalność rozrywkowa oparta na dziedzictwie: rekonstrukcje historyczne, festiwale, kiermasze, upowszechnianie i udostępnianie dziedzictwa w formie rozrywkowej, działalność podmiotów państwowych, prywatnych oraz stowarzyszeń na rzecz popularyzacji dziedzictwa.

b. Dziedzictwo kulturowe jako czynnik pobudzający dalsze oddziaływanie w gospodarce – efekty mnożnikowe

Pośrednie, dalsze oddziaływanie dziedzictwa na sektory, z których wyodrębniają się branże dziedzictwa koncentruje się na zatrudnianiu oraz wykonywaniu zadań na rzecz branży dziedzictwa, która wzbogaca dochodowość całego sektora. Dzięki dodatkowemu popytowi konsumpcyjnemu i zaopatrzeniowemu ze strony branży dziedzictwa sektory te rozbudowują się.

Na przykład, jeżeli wyprodukowany zostanie film historyczny, przy jego produkcji zatrudnieni zostaną specjaliści, tacy jak np. oświetleniowiec, operator. W konsekwencji działalność na rzecz dziedzictwa powoduje wzrost w całym sektorze kreatywnym. W przy-

Rys. 42. Wyszczególnienie działalności w branżach sektora dziedzictwa kulturowego. Opracowanie A. Koziół, M. Trelka, P. Florjanowicz

padku turystyki kulturowej na odwiedzaniu obiektów zabytkowych skorzystają również te hotele i lokale gastronomiczne, które nie oferują „przeżyć związanych z dziedzictwem” (np. lokalnych kulinariów, noclegów w obiektach zabytkowych), powodując wzrost zatrudnienia i dochodów w całym sektorze turystyki.

c. Dziedzictwo jako inspiracja działalności gospodarczej

Ostatnią płaszczyzną oddziaływania sektora dziedzictwa na gospodarkę jest kategoria, w której dziedzictwo jest inspiracją do tworzenia „zawartości”. Dziedzictwo przydaje danemu sektorowi dodatkowe, trudno mierzalne dochody, związane z pojawieniem się nowego produktu lub usługi, w procesie kreacji w którym dziedzictwo uczestniczy jako czynnik wspomagający, inspirujący, dający ideę, pomysł, kontekst.

W przemysłach kreatywnych takim oddziaływaniem będzie z pewnością inspiracja, jaką daje dziedzictwo artystom, kreatorom mody, architektom, projektantom.

Granice płaszczyzn oddziaływania rynkowego dziedzictwa są płynne – dziedzictwo może bezpośrednio przyczyniać się do zwiększania dochodów i zatrudnienia w konkretnej branży, np. w branży reklamowej, poprzez wykorzystanie w planie promocji danego regionu jego dziedzictwa, a jednocześnie może być inspiracją dla innych kampanii reklamowych, które bazować będą na symbolach, tradycjach, elementach dziedzictwa kulturowego, eksplorując ich rozpoznawalność oraz emocje z nim związane w promocji danego produktu.

4.1.2. Wybrane przykłady branż sektora dziedzictwa

W tym rozdziale przedstawiamy analizę wybranych branż dziedzictwa. Będą to branże wywodzące się z szerszej działalności gospodarczej: branża przemysłów kreatywnych dziedzictwa (będąca fragmentem sektora kreatywnego), rynek antyków i rynek sztuki (handel – rynek dóbr luksusowych), branża ochrony dziedzictwa (kultura), branża popularyzacji

20. Tworzenie ozdób z bibuły. Inspiracja tradycyjnymi wzorami jest obecnie w modzie. Fot. archiwum NID

edukacji dziedzictwa (sektor edukacji). Zgodnie z zaproponowanym modelem sektora dziedzictwa branże te przynależą do niego oraz ilustrują wpływ dziedzictwa na gospodarkę.

Dobór przedstawionych danych jest uzależniony od ich dostępności. W Polsce nie ma jednej instytucji, która gromadziłaby dane dotyczące dziedzictwa, tworząc spójny system informacji o dziedzictwie. Nie została również opracowana na poziomie krajowym oraz europejskim metodologia zbierania danych dotyczących wpływu dziedzictwa na gospodarkę, choć prace nad nią trwają. Przedstawiamy więc dostępne nam na dzień dzisiejszy dane, pochodzące z takich źródeł jak: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Główny Urząd Statystyczny, Eurostat, Instytut Turystyki, a także dane pozyskane w ramach osobnych opracowań.

Branża kreatywna dziedzictwa kulturowego

Ponieważ dziedzictwo kulturowe ujmowane jest jako część kultury, dane statystyczne gromadzone są łącznie dla całości zjawiska w podziale na sektor kreatywny i przemysł kultury⁵². Posługujemy się tymi danymi w raporcie, mimo że nie jest znany procent udziału branży kreatywnej dziedzictwa w całym sektorze kreatywnym. Przytoczone poniżej dane obrazujące znaczenie ekonomiczne przemysłów kultury oraz sektora kreatywnego różnią się od siebie z powodu odmiennego uwzględniania poszczególnych typów działalności w sektorze kreatywnym bądź w przemysłach kultury⁵³. Obecnie odchodzi się od podziału na sektor kreatywny i przemysł kultury, przyjmując definicję i podział sektora kreatywnego zaproponowany w raporcie metodologicznym ESSnet-Culture Final Report⁵⁴, który ujednolica sposób szacowania wartości sektora kreatywnego dla całej UE. Dane gromadzone będą według zaproponowanego przez Eurostat schematu, polegającego na podziale sektora kreatywnego na 10 domen⁵⁵. Ponieważ model ten został przyjęty niedawno, nie są jeszcze dostępne dane ujmowane zgodnie z nim. Dlatego posługujemy się istniejącymi danymi, które gromadzone były z zachowaniem podziału na przemysł kultury i sektor kreatywny.

Zgodnie z wartościami przytoczonymi w raporcie KEA⁵⁶, wspólne obroty przemysłów kultury oraz sektora kreatywnego w 2003 roku przyniosły 654 biliony euro, co jest równoważne z 2,6% PKB państw UE w analizowanym roku. W okresie 1997-2003 sektor kultury odnotował wzrost obrotów o 19,7% i rósł w tym okresie o 12,3% szybciej niż całość gospodarki.

52 Patrz rozdział *Dziedzictwo kulturowe jako część kultury*.

53 Przemysły kreatywne zawierają wszystkie branże przemysłów kultury wraz z wydawaniem oprogramowania, projektowaniem i designem, usługami fotograficznymi, architektonicznymi, reklamą, działalnością związaną z organizacją targów i kongresów, agencjami informacyjnymi. Źródło: *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010, s. 18.

54 *ESSnet-CULTURE. European Statistical System Network on Culture. Final Report*, May 2012, Luxembourg.

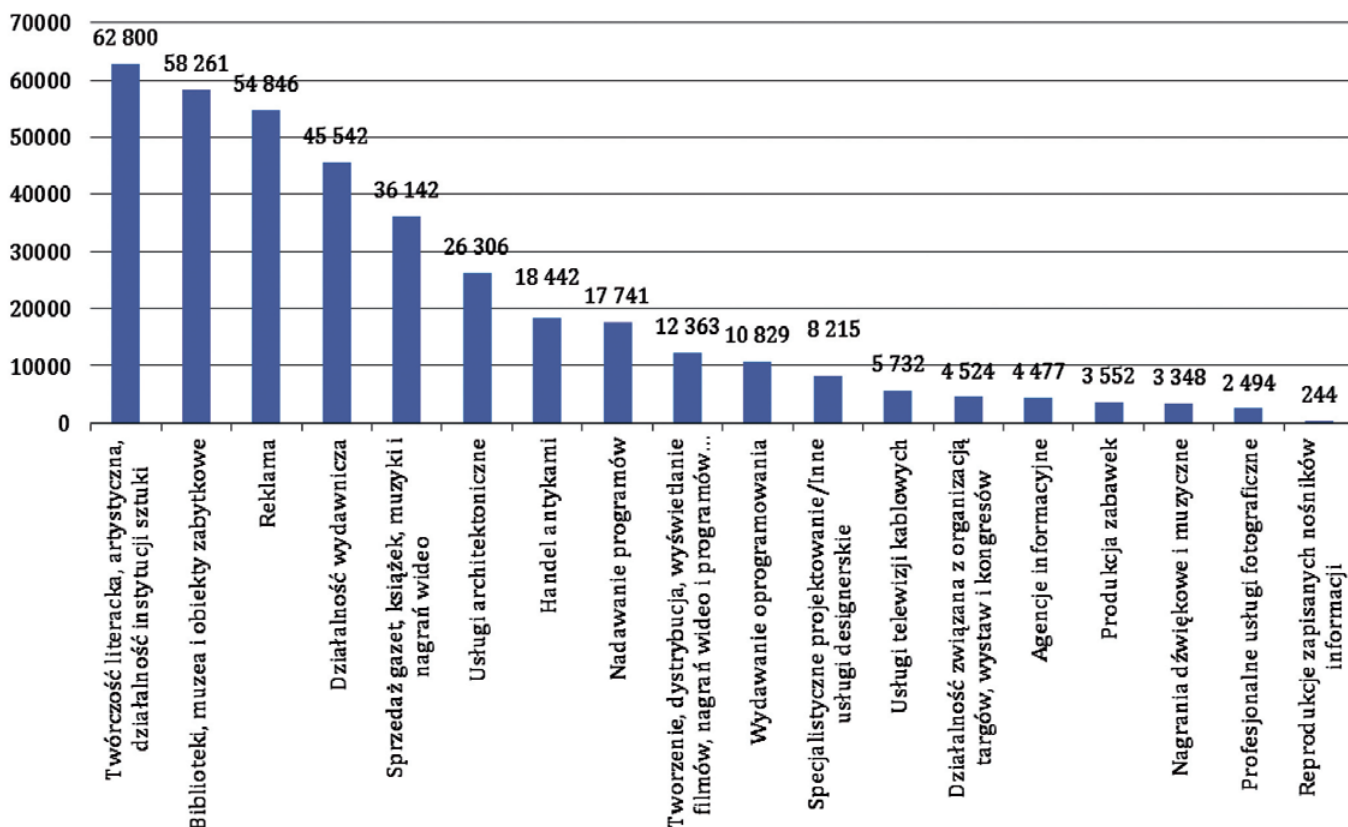
55 W ramach sieci ESSnet-Culture proponuje się zaktualizowane europejskich ram statystycznych. Wyznacza się dziesięć dziedzin kultury: Dziedzictwo kulturowe (Muzea, Miejsca historyczne, Stanowiska archeologiczne, Dziedzictwo niematerialne); Archiwa; Biblioteki; Książki i prasa; Sztuki wizualne (Sztuki plastyczne, Fotografia, Projektowanie); Sztuki dramatyczne (Muzyka, Taniec, Teatr, Sztuki łączone i inne występy na żywo); Sztuki audiowizualne i multimedia (Film, Radio, Telewizja, Wideo, Fonografia, Prace multimedialne, Gry wideo); Architektura; Reklama, Rzemiosło artystyczne; oraz sześć funkcji: Tworzenie; Produkcja/Publikacja; Rozpowszechnianie/Handel; Ochrona; Edukacja; Zarządzanie/ Regulacje prawne.

56 *The economy of culture in Europe. Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture)*, KEA European Affairs 2006, s. 6.

Zgodnie z raportem Instytutu Badań Strukturalnych⁵⁷, produkt wytworzony w przemysłach kultury w Polsce w 2008 roku wyniósł, przy zatrudnieniu sięgającym 260,6 tys. osób, 17,6 mld zł. W tym samym okresie przemysły kreatywne, przy zatrudnieniu 375,9 tys. osób, wytworzyły dodatkową wartość dla gospodarki wynoszącą 27,5 mld zł. Wskaźnik udziału sektora kultury w PKB szacuje się na poziomie 1,6% oraz 2,5% dla udziału w PKB przemysłów kreatywnych⁵⁸. Eurostat zalicza działalność w bibliotekach, archiwach, muzeach oraz w pozostałej działalności kulturalnej do sektora kultury. Zgodnie z założeniami NID, poszczególne z tych form działalności będą bezpośrednio związane z dziedzictwem i należeć powinny do **sektora dziedzictwa**⁵⁹. Zatrudnionych jest w nich 58,3 tys. osób⁶⁰, generując czwartą w kolejności wartość dodatnią w sektorze kreatywnym.

Największe zatrudnienie odnotowuje się w branżach: twórczości literackiej, artystycznej i działalności instytucji sztuki; bibliotek, muzeów i obiektów zabytkowych; reklamie oraz w działalności wydawniczej.

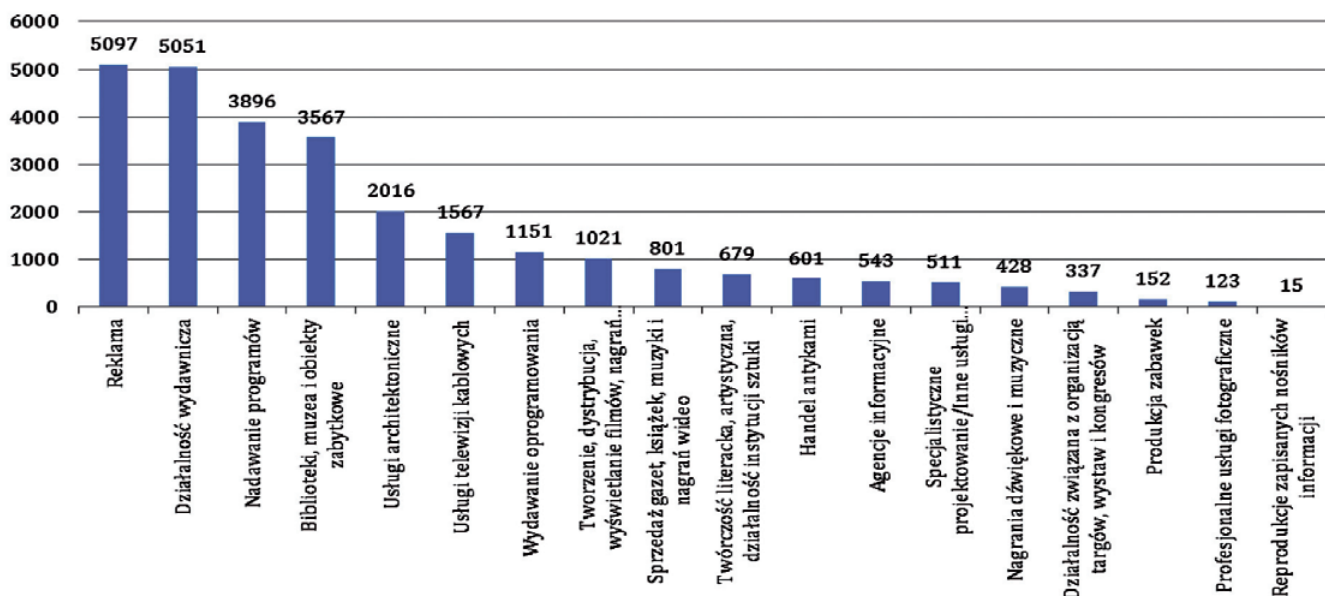
Rys. 43. Zatrudnienie w przemysłach kreatywnych wg branż w 2008 roku (liczba osób). Źródło: *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010

⁵⁷ *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010, s. 36.

⁵⁸ Tamże, s. 37.

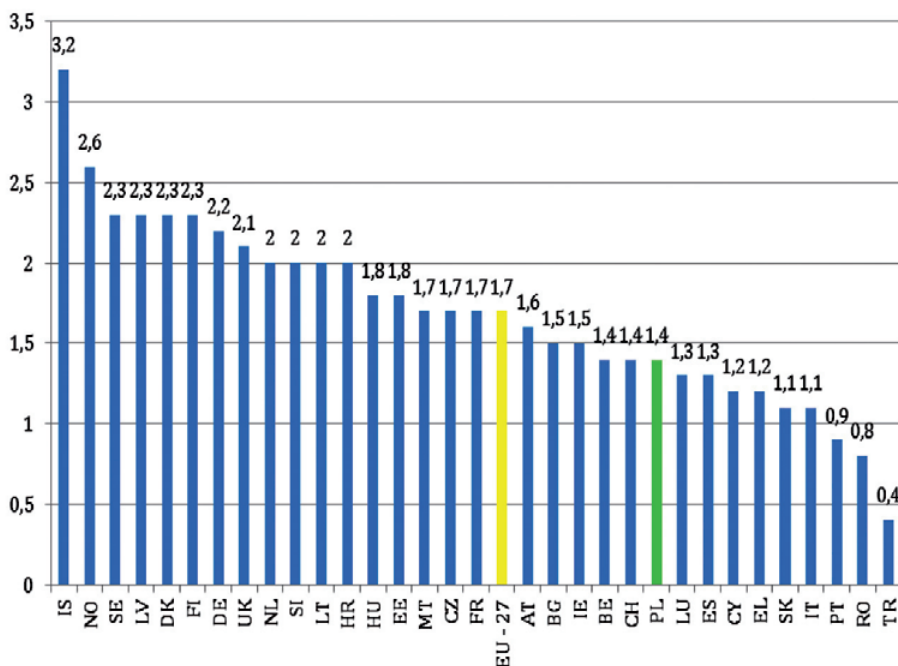
⁵⁹ Dla potrzeb zaprezentowania dostępnych danych autorzy raportu przyjmują grupę 91.0. PKD „Działalność bibliotek, archiwów, muzeów i pozostała działalność kulturalna”, mając jednak zastrzeżenie dotyczące udziału całości działalności bibliotek oraz „pozostałej działalności kulturalnej” w sektorze dziedzictwa.

⁶⁰ *Znaczenie gospodarcze sektora kultury...*, jw., s. 72.

Zgodnie z danymi, które pochodzą z publikacji Eurostatu, w 2009 roku 3,6 miliona obywateli UE zatrudnionych było w pięciu najważniejszych sektorach kultury notowanych przez Eurostat⁶¹, co reprezentuje 1,7% całości zatrudnienia. Zgodnie z danymi wspomnianej instytucji, poziom zatrudnienia w sektorze kultury w Polsce był niższy niż średnia UE i wynosił 1,4%, obejmując 49,1 tys. osób zatrudnionych w wydawnictwach, 14,7 tys. w przemyśle muzycznym bądź filmowym, 27,7 tys. w przemyśle radiowo-telewizyjnym, 72,3 tys. w sztuce i rozrywce oraz 58,8 tys. osób w bibliotekach, archiwach, muzeach i innej działalności kulturalnej.

Rys. 44. Wartość dodana w przemysłach kreatywnych wg branż w 2008 roku (w mln zł). Źródło: *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010

Rys. 45. Zatrudnienie w sektorze kultury jako procent całości zatrudnienia. Opracowanie NID. Źródło: *Cultural statistics. Eurostat Pocketbook, 2011 edition*, Number of persons employed in selected cultural sectors

61 *Cultural statistics. Eurostat Pocketbook, 2011 edition*. Sektory te to: działalność wydawnicza; film, video, telewizja, produkcja telewizyjna, nagrywanie; nadawanie; sztuki kreatywne oraz rozrywka; księgarstwo; biblioteki, archiwa, muzea i inna działalność kulturalna; s. 67-69.

Szacując udział dziedzictwa w sektorze kreatywnym, należy ustalić, w jakim stopniu dziedzictwo bezpośrednio generuje działalność gospodarczą w danych branżach sektora kreatywnego. Do przemysłów kreatywnych należy m.in. działalność związana z organizacją wystaw. Przyjmujemy, iż muzea jako jednostki powołane w celach gromadzenia wiedzy dotyczącej dziedzictwa są podmiotem sektora dziedzictwa. Posługiwanie się tymi danymi ułatwia fakt, iż Główny Urząd Statystyczny rokrocznie publikuje dane dotyczącej działalności muzeów. Dla przykładu, w 2011 roku wszystkie muzea i oddziały muzealne zorga-

21. Publikacje związane z dziedzictwem kulturowym. Fot. archiwum NID

22. Europejskie Targi Konserwacji i Restauracji Zabytków oraz Renowacji Starych Budowli DENKMAL. Fot. archiwum NID

nizowały 1816 wystaw stałych oraz 4790 wystaw czasowych (w tym 197 wystaw sprowadzonych z zagranicy). Paramuzea⁶² były organizatorami 386 wystaw⁶³. Wystawy z zakresu dziedzictwa kulturowego organizuje wiele podmiotów administracji państwowej, samorządowej, jak również podmiotów prywatnych czy stowarzyszeń.

Muzea prowadziły także działalność wydawniczą, głównie w formie druku plakatów oraz informatorów i folderów, katalogów zbiorów i wystaw, roczników, serii wydawniczych, których ogólny nakład w badanym roku wyniósł 8,6 mln egzemplarzy dla 9137 tytułów⁶⁴. Paramuzea wydały 888 tytułów, o łącznym nakładzie 643,1 tys. egzemplarzy⁶⁵. Do tych danych należy dodać wszelkie publikacje materiałów bazujących na dziedzictwie kulturowym, historycznym, przewodniki turystyczne, czasopisma i książki specjalistyczne. Dla przykła-

⁶² Zgodnie z rekomendowaną przez UNESCO klasyfikacją Międzynarodowej Rady ds. Muzeów (ICOM – International Council of Museums), instytucjami paramuzealnymi są: ogrody zoologiczne, ogrody botaniczne, rezerваты przyrody, parki narodowe i kulturowe oraz inne jednostki, tj. planetaria, miasteczka i centra nauki i techniki, a także niebędące muzeami ekspozycje stałe ukazujące osiągnięcia, odkrycia i ciekawostki z dziedziny historii, archeologii, kultury, przyrody, techniki itp.

⁶³ W tym 232 wystaw własnych, 140 „objazdowych” (tzn. innych autorów) i 14 z zagranicy. *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012, s. 428.

⁶⁴ *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012, s. 420.

⁶⁵ Tamże, s. 432.

23. Wystawa *Poland for World Heritage*. Siedziba UNESCO w Paryżu, 4 września 2013 r. Fot. archiwum NID

du, w 2011 roku wydane zostały 153 tytuły książek związane z etnografią i antropologią kultury o łącznym nakładzie 306,1 tys. egzemplarzy, na temat planowania przestrzennego, urbanistyki, architektury wydano 805 tytułów o łącznym nakładzie 1,8 mln egzemplarzy, natomiast tematykę historyczną i biograficzną reprezentowało 2417 tytułów wydanych w łącznym nakładzie 4,7 mln egzemplarzy⁶⁶ a także 54 tytuły czasopism z dziedziny etnografii i antropologii kultury, 105 tytułów odnoszących się do planowania przestrzennego, urbanistyki i architektury oraz 273 tytuły dotyczące historii i biografii⁶⁷.

Można więc założyć, że taka część działalności wydawniczej i wystawienniczej należy do sektora dziedzictwa. Zaprezentowane dane przedstawiają tylko część sektora kreatywnego opartego na dziedzictwie. Dokładny szacunek całości udziału dziedzictwa w sektorze kreatywnym uniemożliwiony jest brakiem odpowiednich danych.

Rynek antyków i rynek sztuki

Branżą bezpośrednio związaną z dziedzictwem jest handel dziełami sztuki oraz antykami. W Polsce rynek dzieł sztuki i antyków dopiero się rozwija i charakteryzuje się dużymi wahaniami. Zgodnie z publikacją KPMG⁶⁸, po rekordowym roku 2008, w którym na aukcjach sprzedano przedmioty o wartości 59,1 mln zł, obroty spadły w ciągu dwóch lat do poziomu 36,6 mln zł. Podstawą rynku były sprzedaże z niskiego oraz średniego przedziału cenowego, mimo że to najdroższe przedmioty generowały największy wzrost wartości sprzedaży.

Podczas aukcji największym powodzeniem cieszyło się w pierwszej kolejności malarstwo, następnie grafika, rzemiosło artystyczne i obiekty kolekcjonerskie, fotografie i inne media oraz, jako najrzadziej licytowana, rzeźba⁶⁹. Pod względem okresu, z którego pocho-

⁶⁶ Tamże, s. 290

⁶⁷ Tamże, s. 294.

⁶⁸ *Rynek dóbr luksusowych w Polsce. Badanie KPMG w Polsce. Edycja 2011*, s. 91.

⁶⁹ Tamże, s. 95.

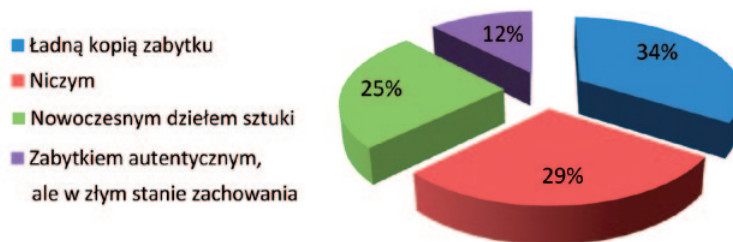
dzą sprzedawane na aukcjach przedmioty, podobną popularnością cieszą się przedmioty sztuki dawnej (do 1945 roku – 41%) oraz nowoczesnej (po 1986 roku – 41%), z zauważalnym, dynamicznym wzrostem sektora sztuki współczesnej. Częściowo tendencja ta tłumaczona jest wykupieniem najcenniejszych zasobów sztuki dawnej, co powoduje przeniesienie zainteresowania na sektor sztuki współczesnej. Nieocenione więc dla dalszego rozwoju rynku sztuki dawnej jest zachowanie oraz konserwacja dziedzictwa artystycznego.

Rynek antyków poddawany jest dużym wahaniom, charakteryzuje się również niskim popytem. W 2010 roku w trakcie aukcji wartość sprzedaży antyków sięgnęła 1,7 mln zł⁷⁰. Poza aukcjami sprzedaż dzieł sztuki i antyków odbywa się na aukcjach internetowych, za pośrednictwem galerii i w antykwariatach, które istnieją w Polsce w liczbie około 900 podmiotów⁷¹.

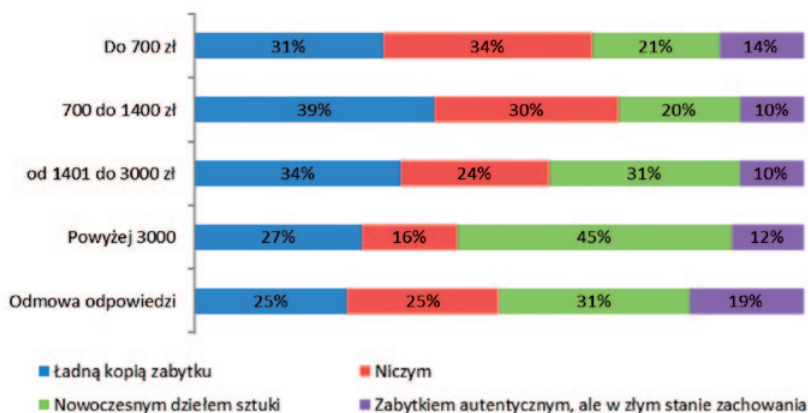
Zgodnie z danymi Eurostatu, w 2009 roku polski eksport dzieł sztuki i antyków szacowany był na 8,4 mln euro, przy czym 28% tej kwoty uzyskano z handlu na rynku wewnętrznym Unii Europejskiej⁷².

Stosunkowo niewielkie zainteresowanie dziełami sztuki oraz antykami potwierdzają wyniki badania NID: 29% ankietowanych nie zakupiłoby żadnego przedmiotu zabytkowego dla ich wartości dekoratorskich bądź kolekcjonerskich, a 34% byłoby zainteresowane zakupem kopii zabytku, która jest ceniona bardziej niż autentyczny przedmiot zabytkowy. Dość duża liczba badanych zainteresowana jest zakupem nowoczesnego dzieła sztuki (25%).

Rys. 46. Czym wolałbyś/wolałabyś ozdobić swoje mieszkanie?

Rys. 47. Czym wolałbyś/wolałabyś ozdobić swoje mieszkanie? Rozkład próby ze względu na poziom dochodu netto (na członka rodziny)

⁷⁰ Tamże, s. 98.

⁷¹ Tamże, s. 86.

⁷² *Cultural statistics. Eurostat Pocketbook, 2011 edition*, External trade in works of art, collectors' pieces and antiques, 2009 and AAGR 2004–09 (%), s. 134.

Można zaobserwować, iż potrzeba kolekcjonerska rodzi się wraz ze wzrostem dochodu: brak zainteresowania przedmiotami handlu na rynku sztuki deklaruje 34% osób o dochodach poniżej 700 zł na członka rodziny oraz 16% osób o najwyższym dochodzie (powyżej 3000 zł na członka rodziny). Podobna

24. Kozłówka, zespół pałacowo-parkowy, Pomnik Historii. Fot. Muzeum Zamoyskich w Kozłowce

tendencja istnieje w przypadku rodzaju przedmiotu handlu: wraz ze wzrostem dochodów rośnie zainteresowanie sztuką nowoczesną. Największe zainteresowanie kopiami zabytków wykazują osoby, których dochód na członka rodziny waha się od 701 do 1400 zł, co może być związane z kupowaniem pamiątek i wytworów rzemieślniczych m.in. podczas wyjazdów turystycznych.

Branża ochrony dziedzictwa kulturowego

Istotna z punktu widzenia sektora dziedzictwa jest działalność gospodarcza związana z pracami konserwatorskimi i archeologicznymi, jak również związana z prowadzeniem prac badawczych, ratowniczych i naukowych. Branża ochrony dziedzictwa będzie obejmować również działalność realizowaną przy historycznych miejscach i budynkach oraz działania instytucji związanych z ochroną dziedzictwa, jak też organów administracyjnych.

Dziedzictwo często stanowi centralny punkt projektu rewitalizacyjnego oraz prac konserwatorsko-remontowych. Prace przy obiekcie dziedzictwa stwarzają zapotrzebowanie zarówno na wykwalifikowanych pracowników (naukowych, konserwatorów), pracowników fizycznych, jak i na pracowników firm dostarczających materiały konserwatorskie i budowlane, a także specjalistyczne technologie i urządzenia. Wskutek swojej złożoności prace przy obiektach zabytkowych wymagają większych nakładów z szerszego zakresu działalności budowlanej, wywołując silniejsze efekty mnożnikowe. W swoim opracowaniu Donovan D. Rypkema⁷³ dowodzi, iż każdy milion USD wydatkowany na zakład produkcyjny tworzy 28,8 miejsc pracy, na budownictwo – 36,1, natomiast każdy milion USD zainwestowany w usługi remontowo-konserwatorskie generuje aż 40 miejsc pracy⁷⁴. Dodajmy, iż są to prace specjalistyczne,

⁷³ D.D. Rypkema, *Heritage Conservation and Local Economy*, "Global Urban Development" August 2008, Volume 4, Issue 1, s. 2.

⁷⁴ Szacunki różnią się w zależności od przyjętych kryteriów. D. Listokin, B. Listokin i M. Lahr podają, że 1 mln USD zainwestowany w odnowę obiektów zabytkowych o przeznaczeniu mieszkalnym generuje 36,7 miejsc pracy; zob. D. Listokin, B. Listokin, M. Lahr, *The Contributions of Historic Preservation to Housing and Economic Development*, „Housing Policy Debate” 1998, Volume 9, Issue 3. Niemniej jednak przytoczone w opracowaniu wartości poświadczają wysoki współczynnik tworzenia miejsc pracy w dziedzinie odnowy obiektów zabytkowych.

wymagające szczególnego przygotowania zawodowego, zazwyczaj związanego z wyższym wynagrodzeniem. W opracowaniu P. Jaskanisa i P. Kościeleckiego⁷⁵ oszacowano, że w 2000 roku w pracach przy zabytkach ruchomych, nieruchomych oraz pracach archeologicznych stworzono 161,6 tys. miejsc pracy na średni czas dwóch miesięcy.

Rodzaj prac	Liczba prac konserwatorskich	Ogólna liczba wytworzonych miejsc pracy	Ogólna liczba wytworzonych miejsc pracy dla specjalistów	Ogólna liczba miejsc pracy wytworzonych dla pracowników fizycznych	Średni czas zatrudnienia (w miesiącach)
Prace przy zabytkach nieruchomych	13 047	138 331	42 883	95 448	2
Prace archeologiczne	2236	20 275	5189	15 086	1
Prace przy zabytkach ruchomych	1021	3032	2339	693	2,5
Razem	16 304	161 638	50 411	111 227	2

Rys. 48. Szacunek liczby miejsc pracy przy wszystkich pracach konserwatorskich w 2000 r. przy trzech grupach dóbr kultury wpisanych do rejestru zabytków. Źródło: P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych: wstępne oszacowanie liczby miejsc pracy w 2000 r. na podstawie danych Służby Ochrony Zabytków*, Warszawa-Toruń 2002, s. 36

Efekty ekonomiczne wywołane usługami architektonicznymi świadczonymi na rzecz dziedzictwa należy poszerzyć o skutki, które wynikają z ponownego użytkowania i nadania nowych funkcji odrestaurowanemu obiektowi. Niedawna konserwacja *Bitwy pod Grunwaldem* Jana Matejki pochłonęła szacunkowo 1,2 mln zł⁷⁶, spodziewać się jednak możemy wzrostu zainteresowania ofertą Muzeum Narodowego, tak jak w przypadku oddania wyremontowanej Galerii Malarstwa Polskiego w Sukiennicach, którą w pierwszym roku po otwarciu po remoncie odwiedziło 200 tys. osób⁷⁷.

W celu udostępnienia zabytku na użytek komercyjny przeprowadzane są niejednokrotnie jego przebudowy. Zgodnie z wynikami ankiety, połowa badanych dopuszcza możliwość przebudowy budynku zabytkowego pod warunkiem nienaruszalności jego wartości zabytkowej, natomiast 33% badanych sprzeciwia się jakiegokolwiek ingerencji, motywując to tym, że każda przebudowa niszczy autentyczność zabytku. Odpowiedzi te świadczą o dużej wrażliwości społeczeństwa na wartość autentyczności zabytku, co powinny brać pod uwagę podmioty włączające takie obiekty do komercyjnego obiegu. Adaptacje zabytków winny więc w minimalnym stopniu ingerować w ich zabytkową substancję, również dlatego, aby zwiększyć ich atrakcyjność dla potencjalnych użytkowników. Idea ta propagowana jest m.in. poprzez konkurs „Zabytek Zadbane”. Konkurs ten ogłaszany jest rokrocznie przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego, a za jego procedurę konkursową odpowiedzialny jest NID.

⁷⁵ P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych: wstępne oszacowanie liczby miejsc pracy w 2000 r. na podstawie danych Służby Ochrony Zabytków*, Warszawa-Toruń 2002, s. 36.

⁷⁶ Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie, 2 (38), s. 63-69.

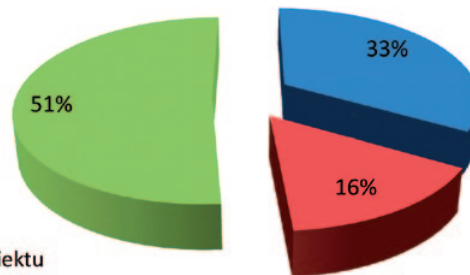
⁷⁷ http://www.muzeum.krakow.pl/NewsItem.107.0.html?&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=4227&cHash=7d42d49ca7873e433a333c05cf36a706, dostęp 09.01.2013

25. Żmigród, zespół pałacowo-parkowy, laureat konkursu „Zabytek Zadbany 2013” w kategorii „Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu”. Fot. archiwum konkursu Zabytek Zadbany 2013

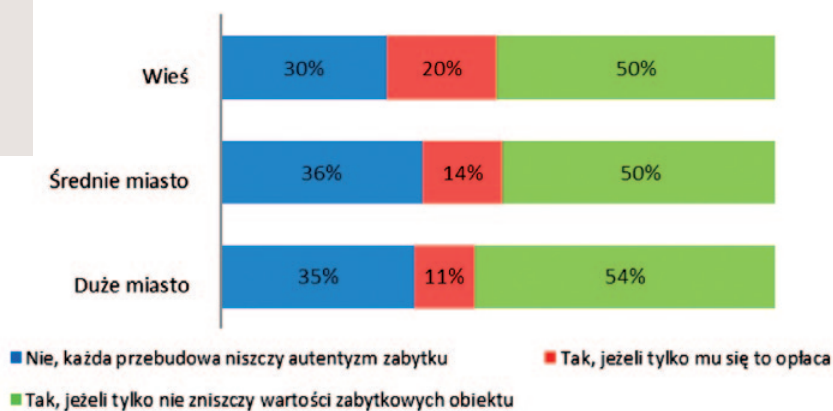

Rys. 49. Czy właściciel może przebudować swój zabytek?

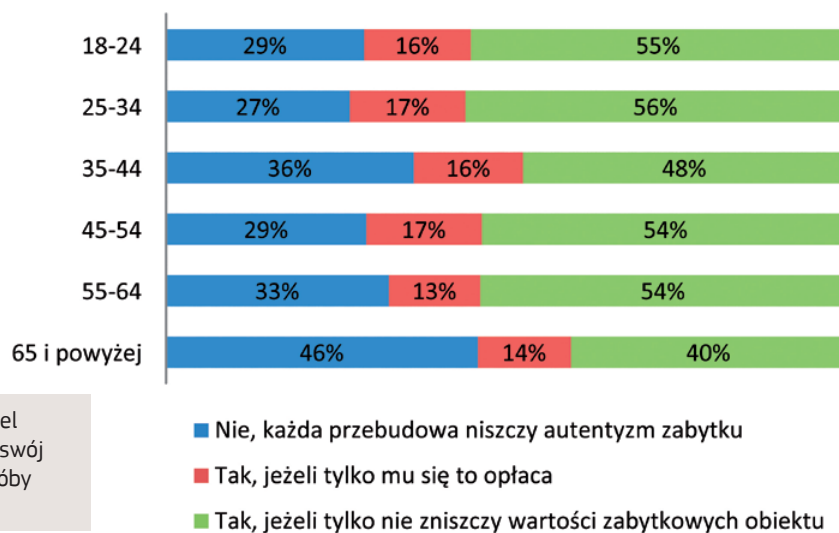
- Nie, każda przebudowa niszczy autentyczność zabytku
- Tak, jeżeli tylko mu się to opłaca
- Tak, jeżeli tylko nie zniszczy wartości zabytkowych obiektu

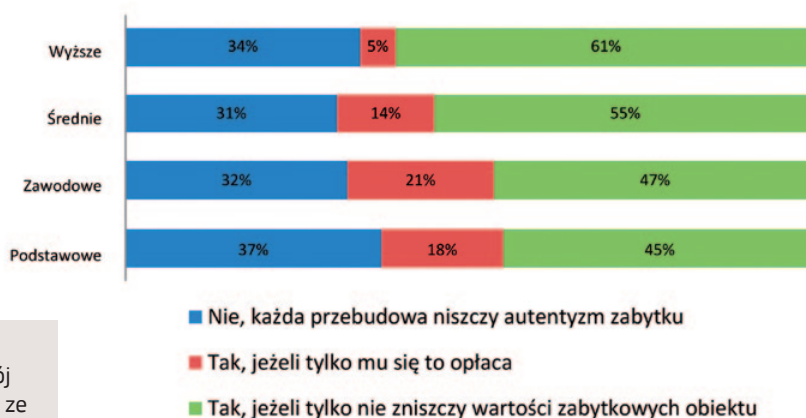
Rys. 50. Czy właściciel może przebudować swój zabytek? Rozkład próby ze względu na miejsce zamieszkania

Rys. 51. Czy właściciel może przebudować swój zabytek? Rozkład próby ze względu na wiek

Rys. 52. Czy właściciel może przebudować swój zabytek? Rozkład próby ze względu na wykształcenie

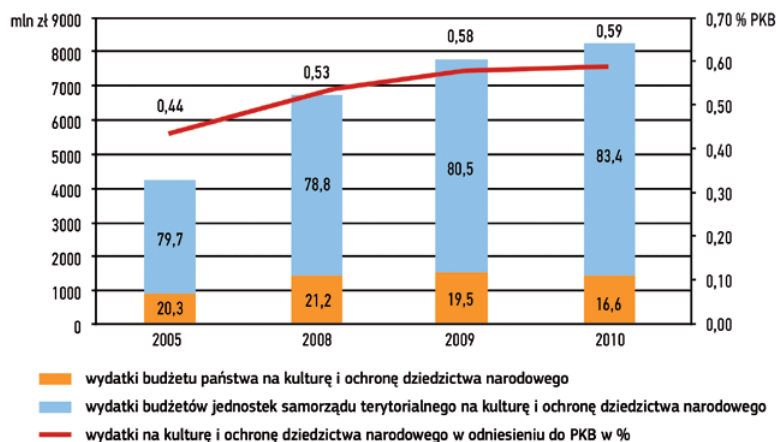
Grupą najbardziej przeciwną jakiegokolwiek przebudowie jest grupa powyżej 65 roku życia. Za przebudową w poszanowaniu autentyczności zabytku najczęściej opowiadają się osoby z wyższym wykształceniem. Z kolei mieszkańcy obszarów wiejskich najczęściej dopuszczają modyfikację substancji zabytkowej obiektu, jeżeli jest ona argumentowana korzyścią finansową właściciela.

Zgodnie z danymi GUS, w 2011 roku wydatki publiczne na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego wyniosły 8 077,3 mln zł. Kwota ta zawiera wydatki z budżetu państwa o łącznej wartości 1 422,8 mln zł oraz wydatki jednostek samorządu terytorialnego 6 654,5 mln zł. Wydatki publiczne na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w 2011 r. wyniosły 0,53% PKB, a w przeliczeniu na 1 mieszkańca – 211,47 zł⁷⁸.

W ostatnich latach obserwujemy powolny wzrost wydatków na kulturę i dziedzictwo kulturowe.

⁷⁸ *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012, s. 66.

Rys. 53. Struktura wydatków publicznych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego.
Źródło: *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012

W 2011 roku na różne formy ochrony i konserwacji zabytków oraz działalność ośrodków ochronnych i dokumentacji zabytków wraz z działalnością wojewódzkich urzędów ochrony zabytków wydatkowano z budżetu państwa 231,3 mln zł (łącznie z transferami do jednostek samorządu terytorialnego). Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego na ochronę zabytków (łącznie z dotacjami z budżetu państwa oraz transferami pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego) wyniosły 465,4 mln zł. W omawianym okresie udział wydatków budżetu państwa na działalność związaną z ochroną zabytków wyniósł 15,5% całości wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego, natomiast w kontekście wydatków samorządowych – 6,9%⁷⁹. Do przedstawionych danych należy dodać wydatki na muzea⁸⁰.

26. Elewacja kamienicy przy ul. Wilczej 72, widoczne zachowane i wypukłone w trakcie konserwacji ślady po pociskach z czasów Powstania Warszawskiego. Fot. archiwum NID

⁷⁹ *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012, s. 72.

⁸⁰ GUS nie dolicza do tych danych wydatków związanych z muzeami, niemniej jednak muzeum jako instytucja chroniąca cenne dobra kultury jest podmiotem sektora dziedzictwa, a więc wydatki na działalność muzeum będą zaliczać się do wydatków na rzecz branży ochrony dziedzictwa.

Rys. 54. Wydatki budżetu państwa (łącznie z transferami do jednostek samorządu terytorialnego) i budżetów jednostek samorządu terytorialnego (łącznie z transferami pomiędzy tymi jednostkami) na ochronę dziedzictwa. Źródło: *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012, s. 133.

	Wydatki budżetu państwa		Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego	
	Kwota w tys. zł	% wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa	Kwota w tys. zł	% wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa
Muzea	376 783	25,23	732 133	10,84
Ochrona i konserwacja zabytków	94 900	6,35	462 226	6,84
Inna działalność na rzecz ochrony zabytków⁸¹	136 369	9,13	3 223	0,05
Razem	608 052	40,71	1 197 582	17,73

Nakłady na ochronę dziedzictwa pochodzą również z funduszy pomocy zagranicznej. Według raportu podsumowującego I edycję Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego w latach 2004-2009 w Polsce na dziedzictwo kulturowe przeznaczono 88 mln euro⁸², z których finansowano prace z „zakresu m.in. rewitalizacji, konserwacji i modernizacji oraz adaptacji na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych, zespołów fortyfikacyjnych, budowli obronnych, historycznych obszarów miejskich, budowy i rozbudowy instytucji kultury o europejskim znaczeniu, kompleksowych programów konserwacji i digitalizacji zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych i archiwaliów”. W latach 2009-2014 przyznano na ten cel 60 mln euro⁸³, natomiast alokacja funduszy na kolejne lata wyniesie 81,8 mln euro⁸⁴. Z kolei alokacja Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) na działanie 11.1 „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym” wyniosła 126,91 mln euro⁸⁵.

W przeważającej części Polacy uznają, iż warto inwestować publiczne pieniądze w ochronę zabytków. Istnieje więc społeczne przyzwolenie na obciążanie budżetu pracami na rzecz zachowania dziedzictwa, co, biorąc pod uwagę wysoki efekt mnożnikowy prac remontowo-konserwatorskich, daje administracji narzędzie stymulowania lokalnego rozwoju przy wysokiej społecznej akceptacji. Różnice wśród respondentów zależą od wykształcenia (15 punktów procentowych różnicy pomiędzy osobami z wykształceniem podstawowym i wyższym) oraz miejscem zamieszkania (12 punktów procentowych różnicy między mieszkańcami wsi i dużych miast). Mniejszy wpływ na otrzymane wyniki ma wiek badanych.

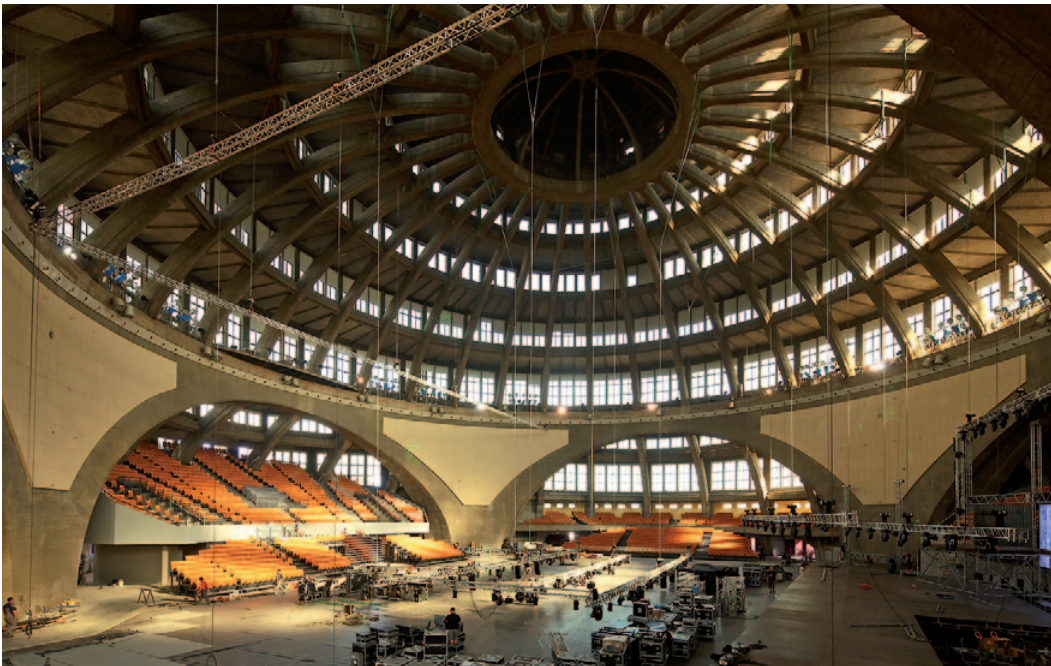
⁸¹ Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków, Służba Ochrony Zabytków, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa, Zarząd Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Miasta Krakowa.

⁸² Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy. Raport podsumowujący I edycję w Polsce, 2004-2009.

⁸³ https://www.eog.gov.pl/O_programie/Obszary_wsparcia/Kulturowe_dziedzictwo/Konserwacja_i_rewitalizacja/Strony/start.aspx, : dostęp 12.05.2013.

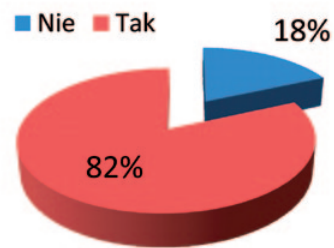
⁸⁴ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/dodatkowe-pieniadze-dla-kultury-z-mechanizmow-finansowych-na-kwote-345-mln-zl-3808.php>, dostęp 12.05.2013.

⁸⁵ <http://www.pois.mkidn.gov.pl/front/page/get/72/>, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego lata 2007-2013, dostęp 05.02.2013.

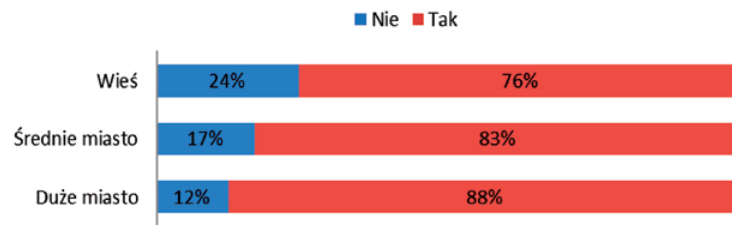

27. Wrocław – Hala Stulecia, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

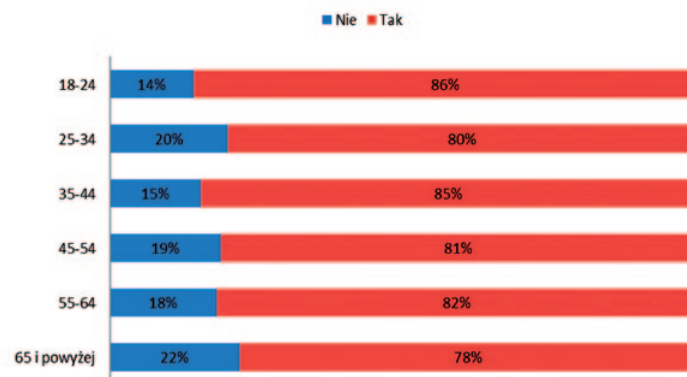
Rys. 55. Czy warto inwestować publiczne pieniądze w ochronę zabytków?

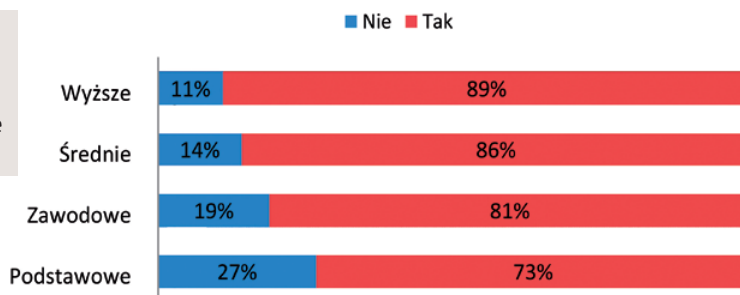
Rys. 56. Czy warto inwestować publiczne pieniądze w ochronę zabytków? Rozkład próby ze względu na miejsce zamieszkania

Rys. 57. Czy warto inwestować publiczne pieniądze w ochronę zabytków? Rozkład próby ze względu na wiek

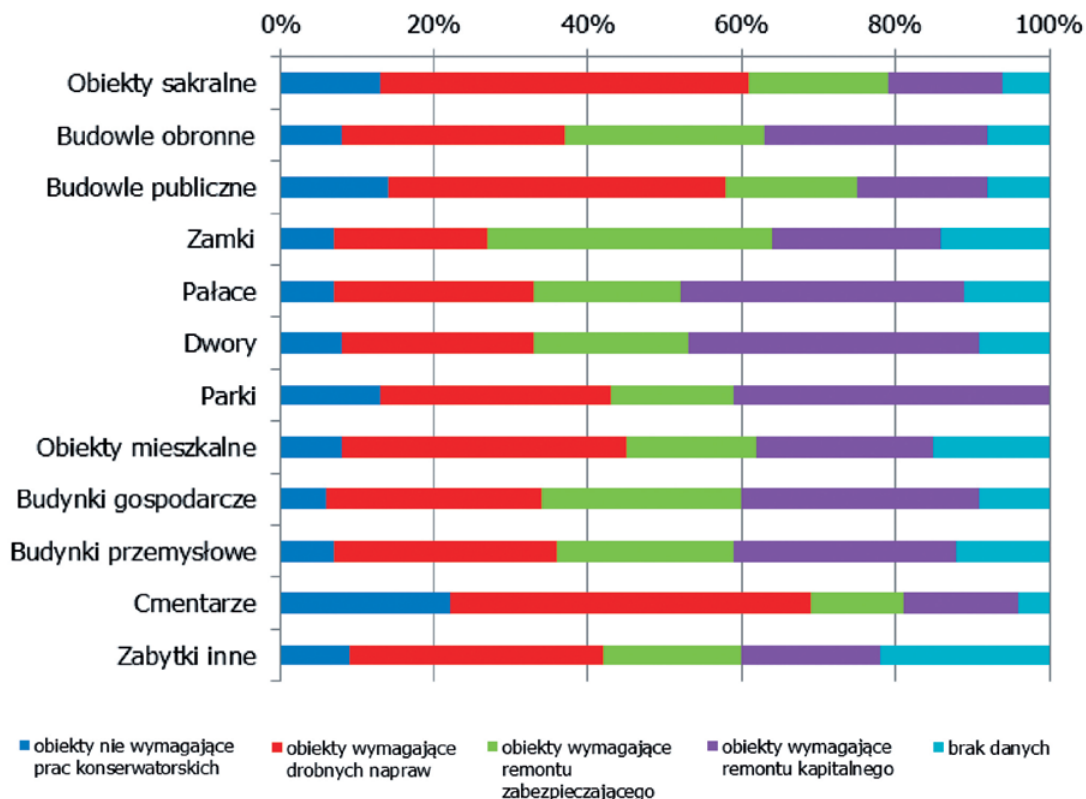

Rys. 58. Czy warto inwestować publiczne pieniądze w ochronę zabytków? Rozkład próby ze względu na wykształcenie

Badani nie tylko akceptują inwestycje publiczne w dziedzinie zachowania dziedzictwa, ale też w przeważającej mierze uznają, iż jest to obowiązek państwa. 73% badanych uznaje, że to na aparacie państwowym spoczywa obowiązek finansowania ochrony zabytków, w różnym stopniu zarówno z podatków, jak również przy udziale właścicieli, sponsorów czy prywatnych inwestorów. Brak odpowiednich funduszy na odnowę jest często wymieniany jako jedno z zagrożeń dziedzictwa kulturowego i zabytków. Badani dostrzegają więc potrzebę konserwacji oraz ryzyko braku finansowania prac przy zachowaniu dziedzictwa. Jest to tym ważniejsze, iż – jak wynika z *Raportu o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego*⁸⁶, większość zabytków nieruchomości wymaga prac: drobnych napraw, remontu zabezpieczającego czy kapitalnego. Rozmiar potrzebnych prac jest podstawą rozwoju branży ochrony dziedzictwa.

Rys. 59. Zabytki nieruchome według rodzajów i zakresu potrzebnych prac remontowych. Opracowanie własne na podstawie danych wg: J. Purchla, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego, 2009; Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości według stanu z grudnia 2004 r.* opracowany przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków

⁸⁶ *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Kraków 2008. Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako jeden z Raportów o Stanie Kultury.

Branża edukacji i popularyzacji dziedzictwa

Według stanu w dniu 31 grudnia 2011 roku działalność prowadziło 777 muzeów i oddziałów muzealnych. Muzea i oddziały muzealne prowadzą szereg dodatkowych form aktywności: lekcje muzealne, seanse filmowe, warsztaty, odczyty, prelekcje, spotkania, konkursy oraz sesje i seminaria. W 2011 roku muzea zorganizowały łącznie 1 031 tys. tego typu imprez⁸⁷, w których udział wzięło 7,2 mln uczestników. Największą popularnością cieszyły się imprezy plenerowe, w trakcie których odnotowano 3,7 mln uczestników, jak również lekcje muzealne – w 60,3 tys. lekcjach uczestniczyło 1,4 mln osób⁸⁸. Paramuzea zorganizowały 17,4 tys. imprez oświatowych, w których uczestniczyło 1,6 mln osób.

W tym samym roku domy kultury, ośrodki kultury, kluby i świetlice zorganizowały 185,7 tys. imprez, w których wzięło udział 30,8 mln uczestników. Najczęściej organizowane były prelekcje, spotkania, wykłady (18,6%) oraz imprezy turystyczne i sportowo-rekreacyjne (12,4%)⁸⁹.

W omawianym roku w domach, ośrodkach kultury, klubach i świetlicach działało 14 100 zespołów artystycznych, które zrzeszały 227 tys. członków. Najliczniejsze były zespoły taneczne (3608), muzyczne – instrumentalne (3218) oraz wokalne i chóry (2882). Prowadzone

28. Inauguracja Europejskich Dni Dziedzictwa 2012 w Maurzycach. Fot. archiwum NID

były także liczne koła (kluby), tj. systematyczne zajęcia o określonym profilu tematycznym w zorganizowanych grupach. W 2011 roku działalność prowadziło 14,3 tys. kół, w zajęciach których wzięło udział 330,9 tys. osób. Oferta domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic obejmowała również organizację różnego rodzaju kursów. W tym samym roku wszystkie te instytucje przeprowadziły ogółem 6682 kursów, w tym kursy przygotowujące do nauki w szkołach artystycznych⁹⁰.

⁸⁷ Wraz z imprezami cyklicznymi, koncertami i imprezami plenerowymi; *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012, s. 101.

⁸⁸ Tamże, s. 413.

⁸⁹ Tamże, s. 88-89.

⁹⁰ Tamże, s. 362.

W ramach swoich zadań Narodowy Instytut Dziedzictwa koordynuje ogólnopolskie przygotowania oraz realizację Europejskich Dni Dziedzictwa w Polsce (EDD) – największego święta dziedzictwa w Europie. Z szacunkowych danych liczbowych wynika, że w edycji EDD 2012 wzięło udział blisko 300 tys. osób⁹¹. W całej Polsce na terenie 393 miejscowości uczestnicy mieli do wyboru 1640 wydarzeń. Porównując kolejne edycje EDD, notowane są coroczne wzrosty w każdej z mierzonych kategorii: w odniesieniu do 2011 roku w 2012 roku liczba wydarzeń wzrosła o 19 punktów procentowych, liczba uczestniczących miejscowości o 28, natomiast frekwencja o 20. Również Noc Muzeów cieszy się coraz większą popularnością – z tej formy poznawania dziedzictwa w 2011 roku skorzystało 1 mln osób⁹².

Sektor edukacji dziedzictwa obejmuje również edukację wyższą (na historii sztuki w 2011 roku studiowało 2937 osób, na konserwacji i restauracji dzieł sztuki 427 osób, a na kulturoznawstwie 16 718 osób⁹³), jak też naukę zawodów tradycyjnych (brak szczegółowych danych). Sektor ten to także rozwijająca się działalność polegająca na organizacji zajęć i warsztatów dla wszystkich grup wiekowych realizowanych przez podmioty prywatne, a mająca na celu popularyzację dziedzictwa lub też naukę o świecie poprzez poznawanie dziedzictwa. Przykładem może być projekt Wiki Lubi Zabytki – otwarty konkurs fotograficzny, który organizowany jest przez Stowarzyszenie Wikimedia Polska.

Turystyka kulturowa

Dziedzictwo odgrywa kluczową rolę w rozwoju turystyki. Zgodnie z badaniami NID, to z turystyką Polacy najczęściej utożsamiają możliwość rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o dziedzictwo. Biorąc pod uwagę dziedzictwo, mówimy o turystyce kulturowej – w której turysta udaje się w podróż w celu poznania różnych przejawów kultury materialnej i niematerialnej: miejsc, zabytkowych obiektów, krajobrazów kulturowych, jak również wartości kulturowych, tradycji, zwyczajów, historii.

Korzyści płynące z turystyki są różnorodne. Przede wszystkim turystyka, poprzez zaspokajanie popytu turystów na różne produkty i usługi, generuje dochody i miejsca pracy oraz przyczynia się do napływu kapitału. Zgodnie z badaniami Instytutu Turystyki, spożycie turystyczne obejmujące całość terytorialną Polski w 2008 roku wyniosło 46,4 mld zł⁹⁴, w tym wydatki w wysokości 24,3 mld zł ponieśli nierezydenci. Przeciętny wydatek na krajową podróż wakacyjną jednej osoby wynosił ok. 690 zł. Wielkość przeciętnego wydatku gospodarstw domowych w celu zwiedzania jest większa i wynosi 785 zł⁹⁵. Z kolei średnie wydatki na podróż celem „wakacji, zwiedzania kraju, wypoczynku” turystów zagranicznych wynoszą 390 USD⁹⁶.

91 Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

92 Tamże, s. 101.

93 Tamże, s. 389.

94 *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski 2008*, wersja uproszczona, Instytut Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2010, s. 33.

95 *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Warszawa 2010, s. 61.

96 *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2010 roku*, Instytut Turystyki na zlecenie Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki, w ramach Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej, s. 47.

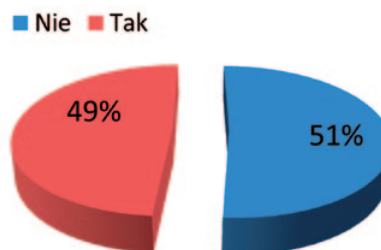
W 2008 roku suma pracujących w charakterystycznych rodzajach działalności turystycznej wyniosła prawie 687 tys. osób, co stanowiło 5% siły roboczej całości gospodarki. Zatrudnieni pracowali głównie w gastronomii, hotelach, pozostałych obiektach noclegowych. 9% zatrudnionych pracowało w bibliotekach, muzeach, archiwach oraz w innej działalności rozrywkowej⁹⁷.

Szanse rozwoju turystyki kulturowej zależą od przyzwyczajzeń wyjazdowych Polaków.

Największą popularnością wśród ankietowanych gospodarstw domowych cieszą się wyjazdy krajowe, zarówno długoterminowe (ponad 5 dni) – 34% gospodarstw domowych, jak i krótkoterminowe (od 2 do 4 dni) – 31% gospodarstw. Badani najrzadziej udawali się na wyjazd turystyczny za granicę – zjawisko to dotyczy 12% gospodarstw domowych⁹⁸. Z badań GUS wynika, że Polacy są zainteresowani uprawianiem turystyki, i to głównie krajowej – tylko 10% gospodarstw wskazało, iż nie jest nią zainteresowane. Podstawową przyczyną rezygnacji z wyjazdowych planów jest brak możliwości finansowych, natomiast częstotliwość podawania tego argumentu charakteryzuje się tendencją spadkową.

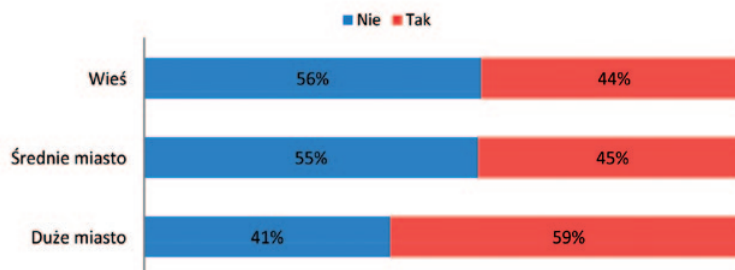
Na podstawie badań NID można stwierdzić, że połowa Polaków odwiedziła w ostatnim okresie zabytek lub inny obiekt dziedzictwa kulturowego. Odsetek osób, które w ostatnim czasie udały się na wyjazd w celu związanym z kulturą (tj. 51%) nie odbiega od odsetka osób wykazujących jakąkolwiek aktywność turystyczną, co dotyczy 55,8% gospodarstw domowych⁹⁹. Zmienne decydujące o częstotliwości zwiedzania obiektów zabytkowych, porównywalnie do aktywności turystycznej w całości zjawiska, to poziom dochodów, wykształcenia oraz miejsce zamieszkania.

Rys. 60. Czy odwiedziłeś ostatnio jakiś zabytek albo obiekt dziedzictwa kulturowego?

Mieszkańcy dużych miast byli najliczniejszą grupą, która w ostatnim czasie odwiedziła obiekt dziedzictwa kulturowego.

Rys. 61. Czy odwiedziłeś ostatnio jakiś zabytek albo obiekt dziedzictwa kulturowego? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

⁹⁷ *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski 2008*, wersja uproszczona, Instytut Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2010, s. 23.

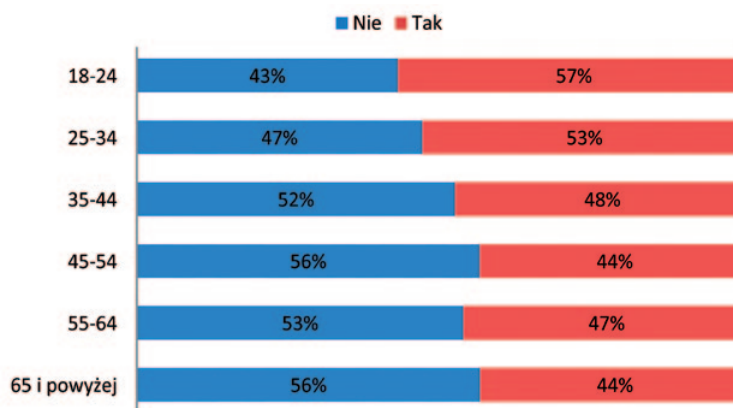
⁹⁸ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Warszawa 2010, s. 38.

⁹⁹ Tamże, s. 40.

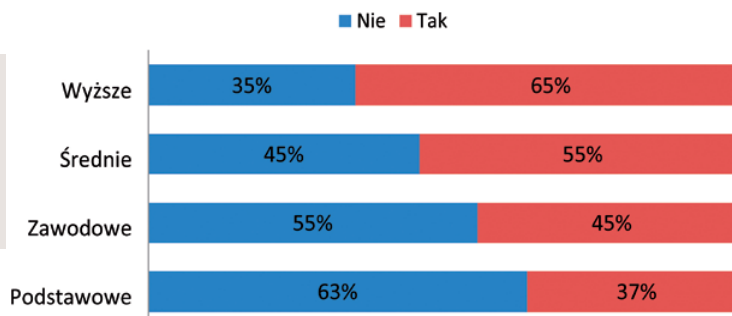
Odsetek osób, które w ostatnim czasie odwiedziły miejsce dziedzictwa spada proporcjonalnie z wiekiem. Najwięcej osób, które odwiedziły takie miejsce jest w grupie najmłodszej.

Rys. 62. Czy odwiedziłeś ostatnio jakiś zabytek albo obiekt dziedzictwa kulturowego? Rozkład ze względu na wiek

Najwięcej osób, które odwiedziły ostatnio miejsce zabytkowe znajduje się w grupie badanych z wyższym wykształceniem (65%), odsetek ten spada do 37% wraz z poziomem wykształcenia.

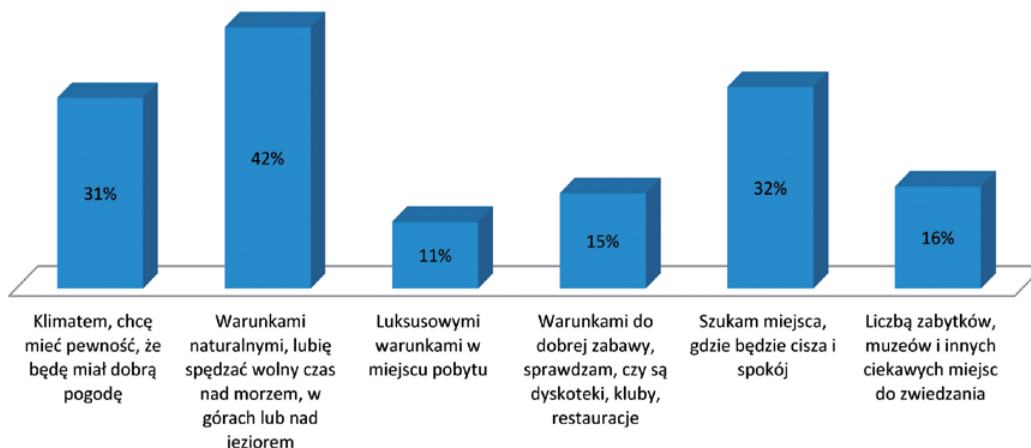
Rys. 63. Czy odwiedziłeś ostatnio jakiś zabytek albo obiekt dziedzictwa kulturowego? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

Półowa Polaków deklaruje, iż odwiedziła zabytek w niedalekiej przeszłości. Czy jednak lokalne dziedzictwo jest argumentem, którym kierują się Polacy przy wyborze miejsca spędzenia urlopu?

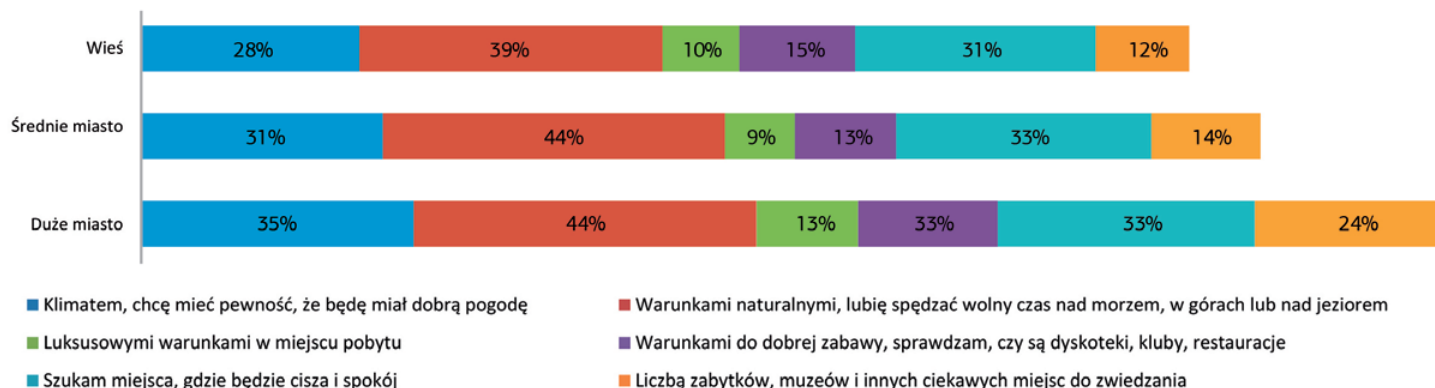
Zgodnie z badaniem NID, za wyborem miejsca urlopu przemawiają w głównej mierze warunki naturalne, gwarantujące wypoczynek na łonie natury, tj. atrakcyjna krajobrazowo okolica, klimat, spokój. Warunki historyczne, takie jak zasobność miejsca w dziedzictwo, oferta muzealna, atrakcyjne zabytki, wskazano jako czwarte w kolejności (16%).

Rys. 64. Czym się kierujesz, wybierając miejsce do spędzenia urlopu/wakacji?¹⁰⁰

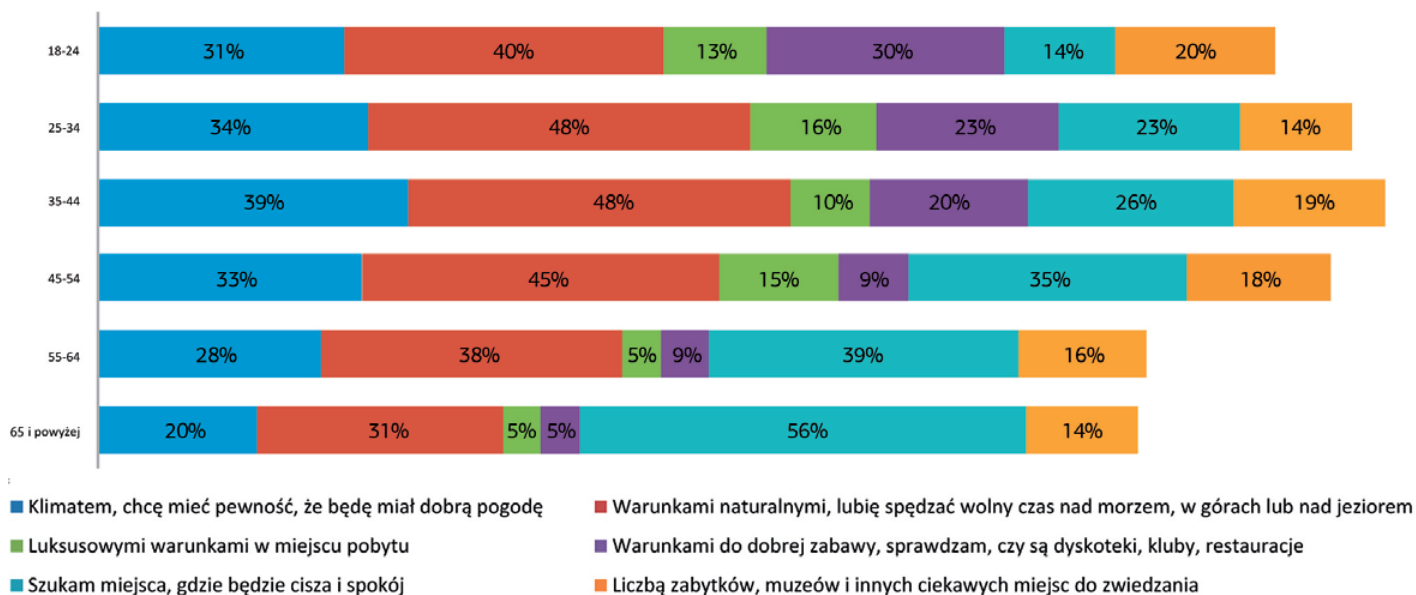
¹⁰⁰Pytanie wielokrotnego wyboru.

Najwięcej osób kierujących się wartościami zabytkowymi przy planowaniu urlopu zamieszkuje duże miasta i jest ich dwa razy więcej niż mieszkańców wsi, którzy najchętniej wyjeżdżają nad morze, w góry lub nad jeziora.

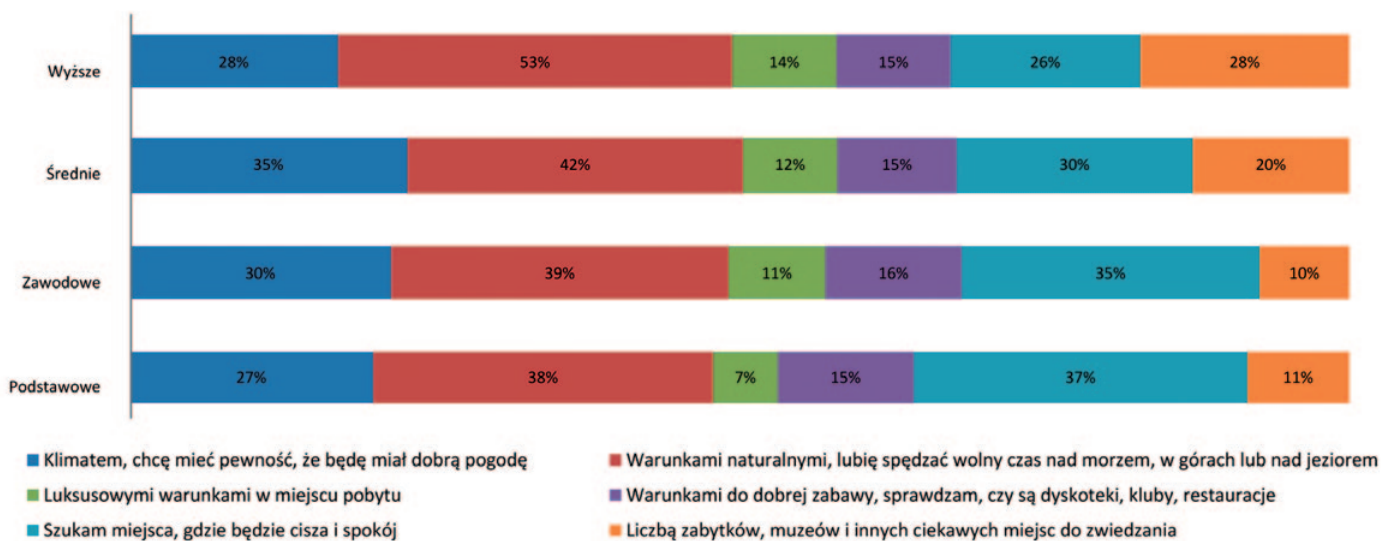
Rys. 65. Czym się kierujesz, wybierając miejsce do spędzenia urlopu/wakacji? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

Obecnością zabytków przy wyborze miejsca spędzenia wakacji najczęściej kierują się osoby do 24 roku życia oraz pomiędzy 35 a 54 rokiem życia, najrzadziej te, które znajdują się w przedziale wiekowym między 25 a 34 oraz po 65 roku życia. Im osoby starsze, tym częściej wskazują na spokój i ciszę jako czynniki wpływające na wybór miejsca urlopu, natomiast im młodsze – na możliwość zabawy.

Rys. 66. Czym się kierujesz wybierając miejsce do spędzenia urlopu/wakacji? Rozkład ze względu na wiek

Przy planowaniu urlopu najczęściej wartościami dziedzictwa kierują się osoby z wyższym (28%) oraz średnim (20%) wykształceniem.

Rys. 67. Czym się kierujesz wybierając miejsce do spędzenia urlopu/wakacji? Rozkład ze względu na wykształcenie

Dane te nie odbiegają od wyników badań GUS poszukujących odpowiedzi na ulubiony sposób spędzania wolnego czasu w trakcie wypoczynku, którym jest w głównej mierze „słuchanie radia, muzyki, oglądanie telewizji, video” (25,8%), w drugiej kolejności „wypoczynek bierny – opalanie się, relaks” (14,6%). „Chodzenie do kina, teatru, udział w imprezach kulturalnych” padało w 3,4% odpowiedzi, natomiast „odwiedzanie muzeów, wystaw, zabytków, imprezy objazdowe, zwiedzanie” – w 2,1% odpowiedzi¹⁰¹. Dane GUS, które przytaczają informacje dotyczące motywacji zarówno dorosłych Polaków, jak i dzieci, do wyjazdów to w pierwszej kolejności „wypoczynek, rekreacja, wakacje” w przypadku 63% podróży krajowych oraz 51% podróży zagranicznych. Zastanawia kilkakrotnie wyższy procent osób deklarujących zwiedzanie jako cel wyjazdów zagranicznych niż osób podróżujących w kraju¹⁰².

Jednocześnie, pomimo że poznawanie spuścizny kulturowej rzadziej wybierane jest jako główny cel wyjazdu, Polacy deklarują, iż zwiedzają zabytkowe obiekty.

Z badania NID wynika, że 62% badanych zwiedza zabytkowe obiekty, w tym 12% odwiedza je często, nie zwiedza zabytków z powodu związanych z tym kosztów 12%, kolejne 12% nie zwiedza ich z powodu deklarowanego braku zabytków w okolicy, natomiast dla 14% zabytki nie są interesującym celem wycieczek. Można więc stwierdzić, iż 62% badanych jest zainteresowanych zwiedzaniem obiektów zabytkowych, 24% jest zainteresowanych warunkowo, natomiast 14% definitywnie nie.

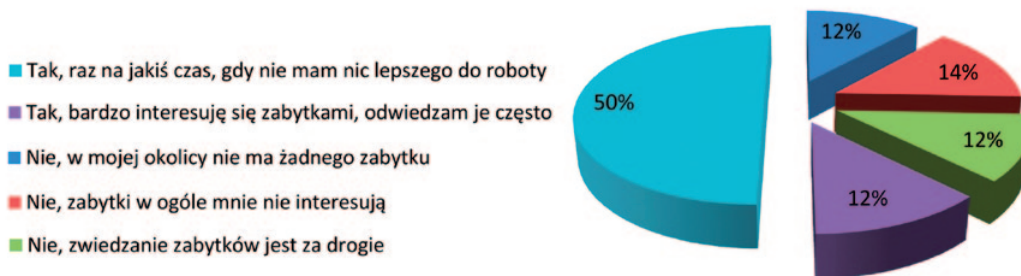
¹⁰¹ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku*, Departament Badań Społecznych, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010, s. 75.

¹⁰² Tamże, s. 51.

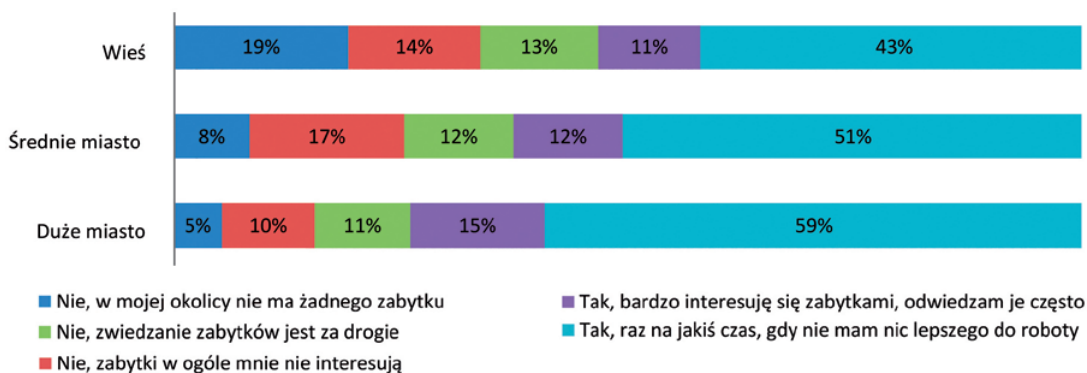

29. Kanał Augustowski – droga wodna, Pomnik Historii. Fot. archiwum NID

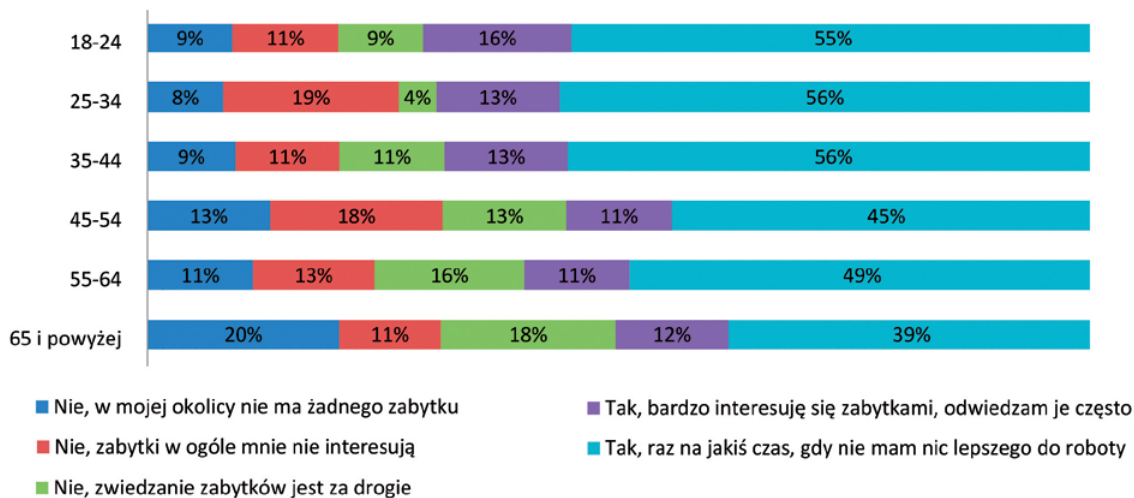
Rys. 68. Czy odwiedzasz zabytkowe objekty?

Najwięcej osób zwiedzających zabytki zamieszkuje duże miasta (59% wskazało, iż zwiedza objekty zabytkowe raz na jakiś czas, a 15%, że często). Stały procent badanych utrzymuje, iż zwiedzanie obiektów zabytkowych jest za drogie (około 12%). Najwięcej wskazań na brak zainteresowania zwiedzaniem zabytków przypada na mieszkańców średnich miast (17%). Najwięcej osób, które nie zwiedzają zabytków z uwagi na ich brak w okolicy zamieszkuje tereny wiejskie (19%).

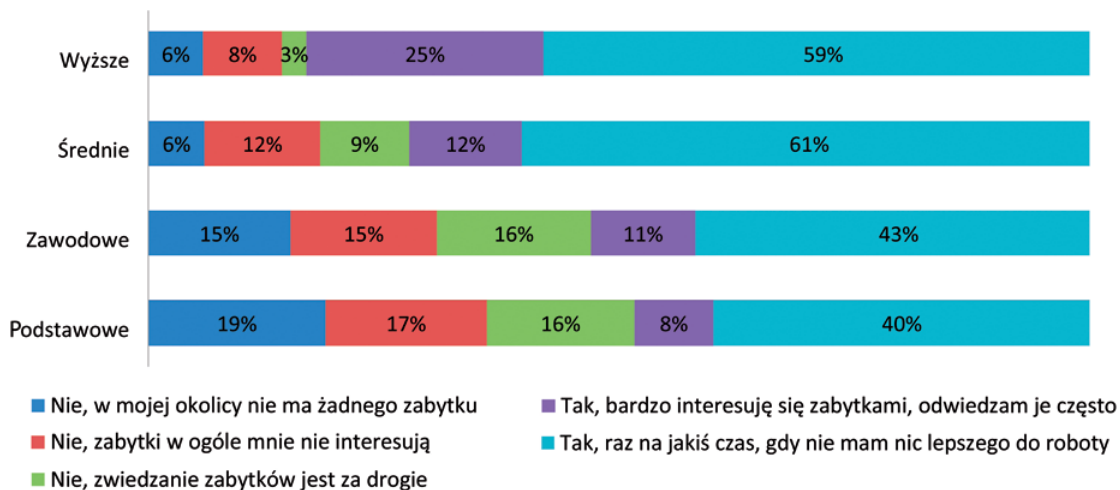
Rys. 69. Czy odwiedzasz zabytkowe objekty? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

U osób do 44 roku życia obserwujemy stałe zainteresowanie odwiedzaniem miejsc zabytkowych, oscylujące wokół 56%. Najmniej zaangażowani w zwiedzanie są seniorzy, deklarujący również najczęściej, że zwiedzanie jest drogie oraz że w okolicy nie ma zabytków (20% odpowiedzi). Grupa najmłodsza najczęściej wskazuje, że odwiedza zabytki często (16%). Także w grupie po 24 roku życia utrzymuje się podobny odsetek osób bardzo zainteresowanych miejscami zabytkowymi (około 12%).

Rys. 70. Czy odwiedzasz zabytkowe obiekty? Rozkład ze względu na wiek

Najliczniejszą grupę bardzo zainteresowaną zabytkami stanowią osoby z wyższym wykształceniem (25%), które jednocześnie najrzadziej wskazują na wysokość wydatków związanych z uprawianiem turystyki kulturowej (3%). Grupą najczęściej deklarującą sporadyczne zwiedzanie jest grupa o wykształceniu średnim (61%) oraz wyższym (59%). Osoby o wykształceniu podstawowym najczęściej zgłaszają brak zainteresowania zwiedzaniem (17%) lub brak otoczenia historycznego (19%).

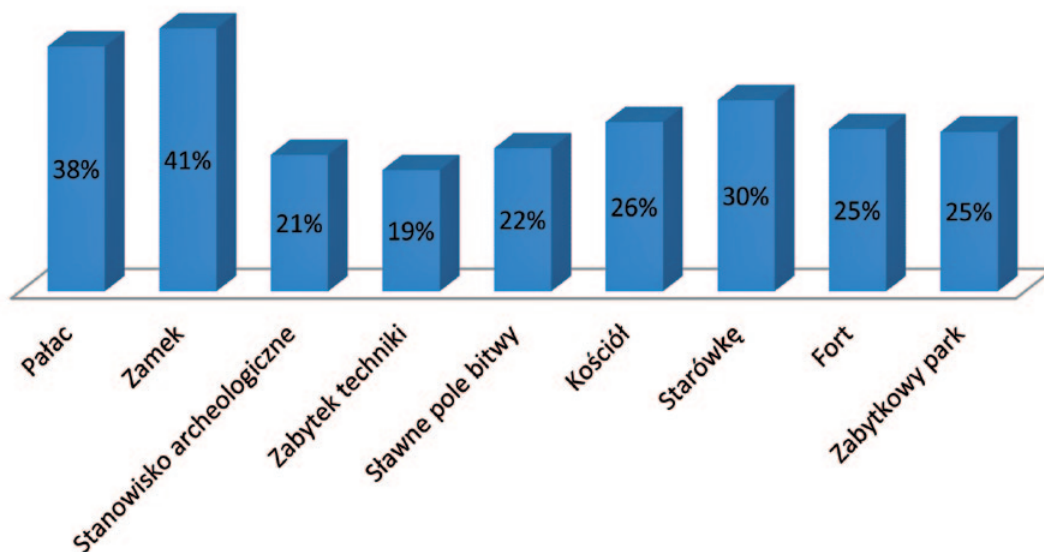
Rys. 71. Czy odwiedzasz zabytkowe obiekty? Rozkład ze względu na poziom wykształcenia

30. Orowadzanie po Muzeum Śląskim, powstałym na zrewitalizowanym terenie Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”. Fot. archiwum NID

Polacy są więc zainteresowani zwiedzaniem zabytków. Jakże konkretne obiekty interesują ich najbardziej?

Spośród kategorii obiektów zabytkowych największą popularnością wśród badanych cieszy się zamek (41%) i pałac (38%), a w dalszej kolejności starówka (30%). Pozostałe kategorie obiektów charakteryzują się podobną atrakcyjnością, która oscyluje wokół 25% (kościół, park, fort). Zabytek techniki wybierany był najrzadziej (19%).

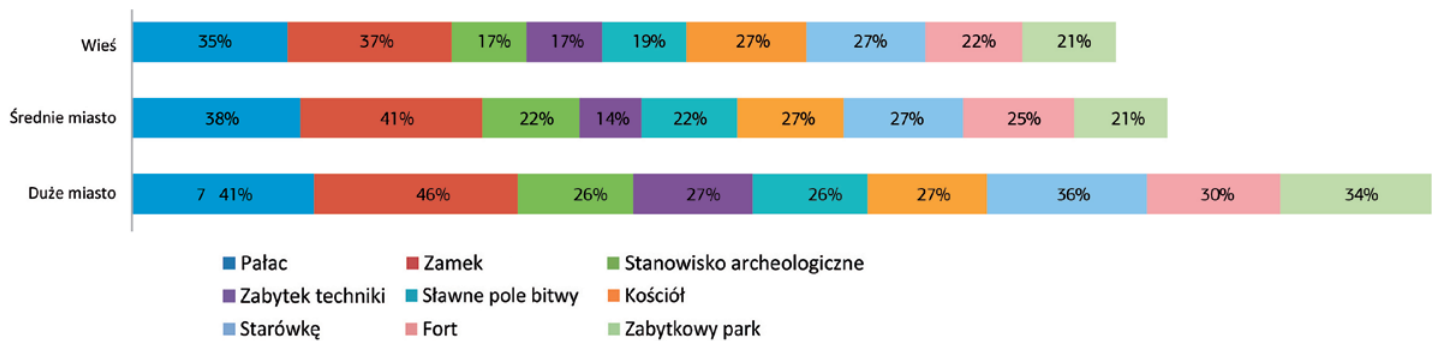

Rys. 72. Jaki zabytek chciałbyś odwiedzić?¹⁰³

Bez względu na kategorię, każdy z obiektów najchętniej byłby odwiedzany przez osoby zamieszkujące duże miasta; przewaga ta jest szczególnie widoczna w przypadku dziedzictwa przemysłowego (27%). Między mieszkańcami średnich miast oraz wsi nie obserwujemy znaczących różnic.

¹⁰³ Pytanie wielokrotnego wyboru.

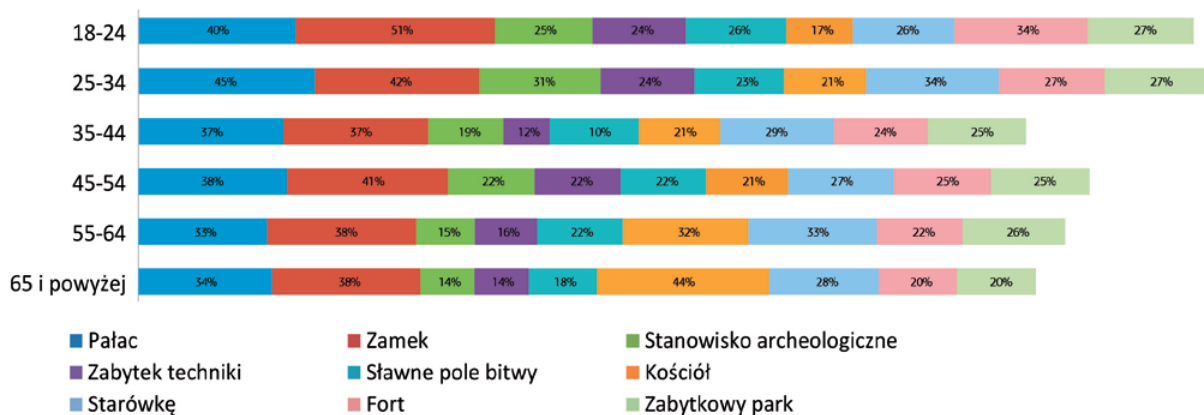

Rys. 73. Jaki zabytek chciałbyś odwiedzić? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

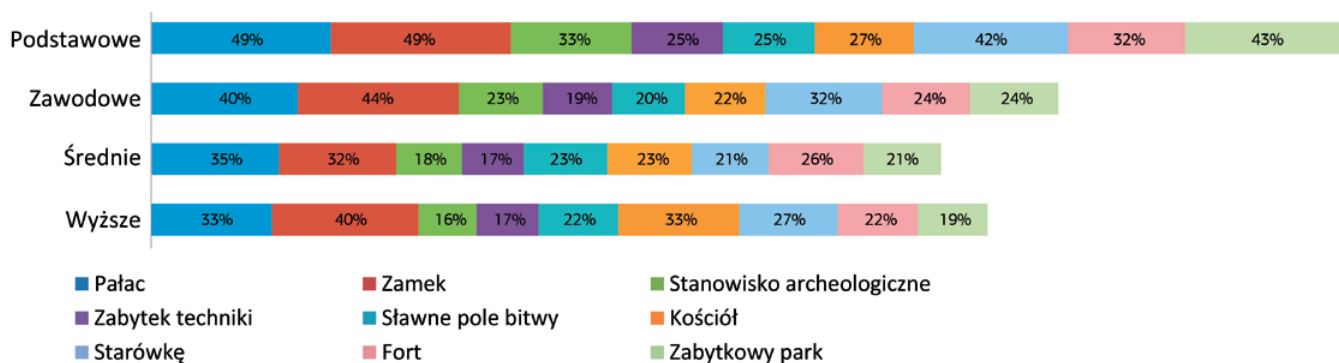
Reprezentacyjne obiekty mieszkalne (pałac i zamek) cieszą się zbliżoną popularnością wśród wszystkich grup wiekowych, przy czym pałace najchętniej odwiedziłyby osoby najmłodsze, natomiast zamki – osoby w grupie wiekowej 25-34 lata. Również park cechuje stałe zainteresowanie wszystkich grup wiekowych, za wyjątkiem grupy seniorów (20%). Wraz z wiekiem spada zainteresowanie stanowiskami archeologicznymi, polami bitew oraz fortami, a wzrasta obiektami sakralnymi. Zabytki techniki są bardziej interesujące dla osób do 34 roku życia.

Rys. 74. Jaki zabytek chciałbyś odwiedzić? Rozkład ze względu na wiek

Rys. 75. Jaki zabytek chciałbyś odwiedzić? Rozkład ze względu na wykształcenie

Każda z kategorii była wybierana częściej przez osoby z wyższym wykształceniem, które szczególnie zainteresowane były zwiedzaniem pałacu, zamku, zabytkowego parku i starówki. Tylko w przypadku obiektu sakralnego grupa z wykształceniem podstawowym wykazywała większą chęć zwiedzania niż grupa z wykształceniem wyższym.

Badanie to dowodzi, że Polacy są o wiele bardziej otwarci na obiekty powszechnie uznane za zabytkowe (zamki, pałace) niż te, którego wartość nie jest oczywista (dziedzictwo przemysłowe) i częściej mają ochotę poznawać najbardziej uznane i rozpoznane dziedzictwo. Przełamanie tej tendencji wymaga zabiegów promocyjnych i edukacyjnych.

Badani poproszeni o podanie trzech najważniejszych zabytków najczęściej wymieniają zabytki Krakowa (w przeważającej większości Wawel, kościół Mariacki bądź Stare Miasto), Warszawy (Łazienki Królewskie, Pałac Kultury i Nauki, Zamek Królewski), klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie, niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz Birkenau, zamek w Malborku i kopalnię soli w Wieliczce.

Zdaje się więc, że niewielka liczba zabytków posiada markę, która jest w stanie przyciągnąć masowego turystę. Badani wymieniają głównie obiekty z Krakowa i Warszawy, obiekty sakralne lub też obiekty o wyjątkowej renomie (np. będące na Liście światowego dziedzictwa UNESCO). Eksploatacyjna turystyka niesie za sobą jednak poważne konsekwencje. Przede wszystkim generuje wyższe koszty, związane z utrzymaniem dziedzictwa oraz infrastruktury miejskiej udostępnianej turystom, wypiera istniejące lokalnie formy działalności na rzecz tych związanych z turystyką, jest uciążliwa dla mieszkańców, którzy zmuszeni są konkurować o przestrzeń z turystami oraz zubaża lokalny zasób dziedzictwa poprzez jego komercjalizację i teatralizację. Aby przeciwdziałać tym negatywnym zjawiskom, należy rozwijać alternatywną „równoważoną turystykę”, koncentrującą się na miejscach mniej znanych, turystykę weekendową, propagować szlaki kulturowe, oferować różnorodne „przeżycia” i walory edukacyjne dziedzictwa. Turystyka ta winna skupiać się na „miniska-

31. Stare Miasto w Warszawie, Pomnik Historii, miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Fot. archiwum NID

li”, tj. lokalnej tradycji i funkcji dziedzictwa, wspierając rzemiosło, tradycje gastronomiczne, wydarzenia kulturalne, budując ofertę turystyczną w oparciu o atrakcyjną interpretację dziedzictwa. Tak rozwijana lokalnie turystyka generuje mniejsze koszty użytkowania dziedzictwa, powoduje spadek współczynnika wyciekania korzyści ekonomicznych poza region oraz wspomaga zachowanie autentyczności dziedzictwa.

Miejscowość wykorzysta swój potencjał tym bardziej, im więcej usług i produkcji wytwarzanych będzie lokalnie oraz gdy będzie w stanie, nawet dzięki synergicznemu współdziałaniu z innymi miejscowościami regionu, spowodować wydłużenie pobytu turysty na swoim terytorium lub wydłużenie sezonu turystycznego na swoim obszarze. Aby zwiększyć

32. Krojenie chleba, inauguracja Europejskich Dni Dziedzictwa 2012 w Maurzycach. Fot. archiwum NID

efekty ekonomiczne turystyki, należy skonstruować ofertę wysoko jakościowych produktów i usług lokalnych, co jest warunkiem czerpania odpowiednio dużych korzyści z odwiedzanego przez turystów dziedzictwa.

Nadmiernej eksploatacji zarobkowej dziedzictwa należy przeciwdziałać również z uwagi na stosunkowo wysoki odsetek Polaków uznających dziedzictwo za „rzecz, na której można zarobić” i dążących do takiej jego eksploatacji, której efektem może być utrata kluczowej dla dziedzictwa wartości jaką jest autentyczność. Możliwe jest przecież prowadzenie działalności zarobkowej opartej na dziedzictwie w sposób zrównoważony, niezagrażający jego wartościom.

Turystyka kulturowa odzwierciedla tendencje właściwe zarówno dla całości zjawiska turystyki jak i dla ogólnego zainteresowania dziedzictwem: uczestniczą w niej głównie wykształceni mieszkańcy dużych miast, a najrzadziej seniorzy. Obiecujący jest relatywnie wysoki odsetek osób młodych starających się poszerzyć swoją wiedzę o dziedzictwie poprzez aktywne zwiedzanie.

33. Kołodziej przy pracy.
Fot. archiwum NID

Analizując charakterystykę wyjazdów turystycznych Polaków, należy wspomnieć, że ich aktywność wyjazdowa nie należy do bardzo wysokich. Większość osób podejmuje w ciągu roku tylko jedną podróż wakacyjną, krajową lub zagraniczną, i od 2 do 3 krótkotrwałych podróży krajowych. Ponieważ główną motywacją wyjazdu jest relaks i odpoczynek, na który zapewne większość Polaków przeznaczą długi wyjazd, a dopiero dalszą – poznawanie dziedzictwa, zachęcając Polaków do turystyki kulturowej należy położyć nacisk na krótkie podróże po kraju lub potraktować tę formę turystyki jako jedną z atrakcji długiego wyjazdu. Należałoby również zbudować świadomość roli, jaką spełnia dziedzictwo w utrzymaniu autentycznych krajobrazów i tradycji, co może przełożyć się na identyfikowanie dziedzictwa z wypoczynkiem i relaksem. Istnieje potencjał w zainteresowaniu Polaków turystyką kulturową: większość osób deklaruje zwiedzanie obiektu zabytkowego, natomiast tylko 14% nie jest zabytkami zainteresowane. Zastanawiające jest, że Polacy za granicą częściej niż w kraju nastawiają się na poznawanie dziedzictwa. Szczególnie, że – jak wykazują dane Eurostatu – Polacy rzadziej niż większość Europejczyków odwiedzają zabytkowe miejsca¹⁰⁴. Poza dysproporcją w zarobkach, która może być jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy, jest to sygnał, iż, Polacy często nie są świadomi istnienia i bliskości dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza na wsi, na co wskazuje wysoki odsetek (19%) osób deklarujących, że nie zwiedza zabytków z uwagi na ich brak w okolicy. Dlatego też istotne będzie rozwijanie świadomości społeczności lokalnej na temat dziedzictwa, aby zwiększyć udział Polaków w krajowej, zrównoważonej turystyce.

104 *Cultural statistics. Eurostat Pocketbook, 2011 edition*, Cultural sites: historical monuments, museums, art galleries and archaeological sites, Frequency of visits to cultural sites in the last 12 months, 2006, s. 174.

4.1.3. Rozwój sektora dziedzictwa – spojrzenie Polaków

Rozwój sektora dziedzictwa uzależniony jest od poziomu uczestnictwa społeczeństwa w korzystaniu z usług i produktów tego sektora. Część tendencji prześledzić można, posługując się dostępnymi danymi z zakresu uczestnictwa w kulturze oraz udziału i rodzaju wydatków na kulturę w społeczeństwie. Aktywna konsumpcja kultury (i dziedzictwa) wraz z gotowością przeznaczania na kulturę (i dziedzictwo) części budżetu domowego decyduje o opłacalności przedsięwzięć kulturalnych, warunkując ich znaczenie w gospodarce.

Zauważany jest powolny wzrost wydatków na kulturę w gospodarstwach domowych, przy czym ten charakteryzuje większa dynamika w stosunku do wzrostu wydatków ogółem.

Analizując strukturę wydatków na kulturę, należy zauważyć duży udział opłat za telewizję kablową oraz powolny wzrost wydatków na opłaty za wstęp do teatrów, instytucji muzycznych i kina, jak również stały poziom wydatków na książki i inne wydawnictwa nieperiodyczne. W badanym okresie 2005-2011 wydatny był spadek wydatków na gazety i czasopisma oraz abonament radiowy i telewizyjny¹⁰⁵. W 2011 roku, średnie wydatki gospodarstw na jedną osobę wyniosły 405,72 zł w skali roku. Na kulturę wydatkują więcej osoby z gospodarstw pracowników na stanowiskach nierobotniczych, pracujące na własny rachunek oraz z gospodarstw emerytów. Najmniej na kulturę przeznaczają gospodarstwa rolników.

Interesujące jest prześledzenie kategorii, na które wydatkowane są pieniądze w poszczególnych gospodarstwach. Gospodarstwa pracowników na stanowiskach nierobotniczych swój budżet kulturalny przeznaczają głównie na książki i wydawnictwa, zakup nośników dźwięku i obrazu oraz opłaty za wstęp do teatrów, instytucji muzycznych i kina. Gospodarstwa pracujące na własny rachunek konsumują

kulturę głównie poprzez zakup telewizorów, sprzętu do odtwarzania dźwięku i obrazu. Wydatki na kulturę w gospodarstwach emerytów polegają głównie na zakupie gazet i czasopism oraz płaceniu abonamentu radiowo-telewizyjnego. Gospodarstwa rolników oraz robotnicze wydatkują w głównej mierze na opłaty za telewizję kablową¹⁰⁶. Brakuje danych, w której części wydatki na kulturę przeznaczane są na ochronę czy uczestnictwo w interpretacji dziedzictwa. Tendencje zaznaczające się w uczestnictwie w kulturze można odnieść do wzorców zachowania związanych z dziedzictwem. Część z tych wydatków (np. kupno książki biograficznej, albumu o zabytkach) jest przeznaczana na dziedzictwo, natomiast brak rozróżnienia typu wydatku uniemożliwia szczegółowy szacunek.

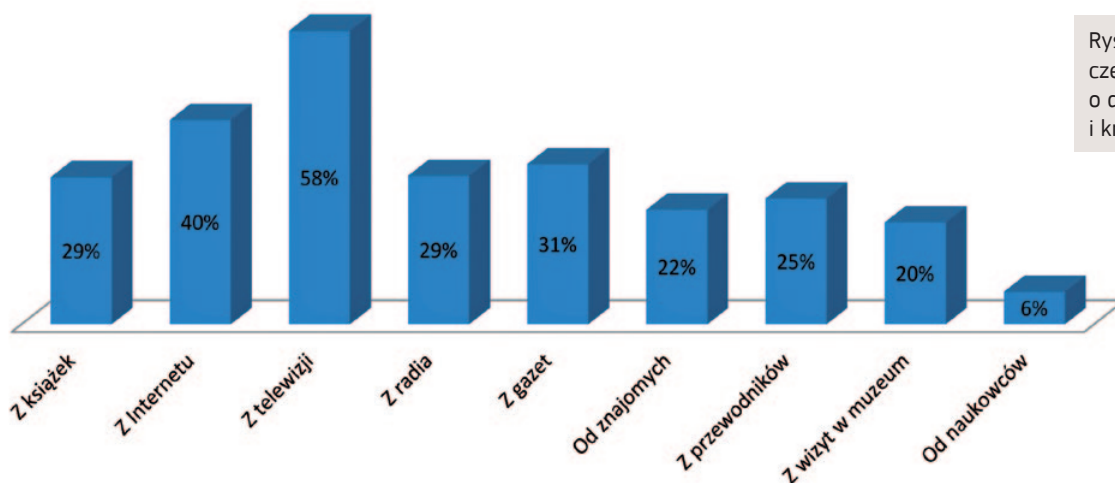
34. Spot reklamowy Europejskich Dni Dziedzictwa 2012 „Tajemnice codzienności” w technologii 3D. Źródło: archiwum NID

¹⁰⁵ *Kultura w 2011 roku. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011, s. 69.

¹⁰⁶ Tamże, s. 138.

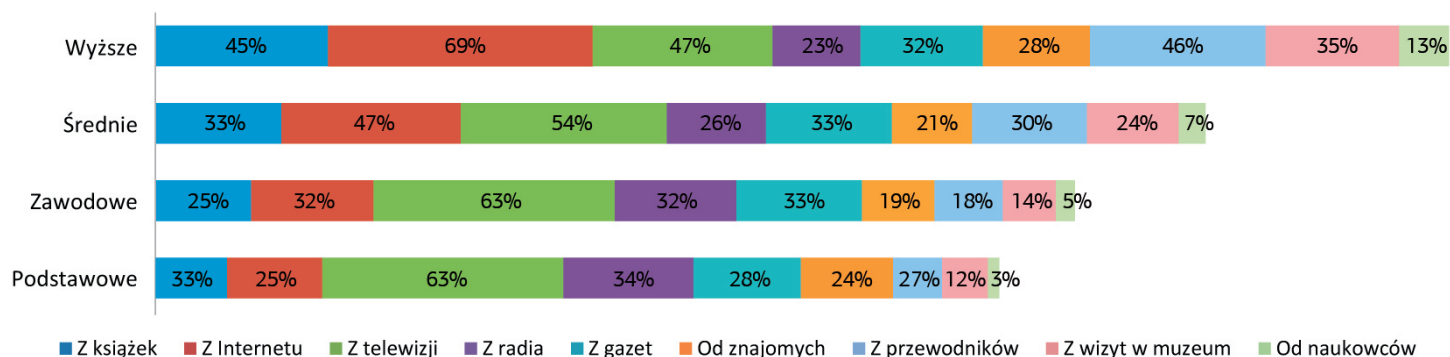
Najpopularniejszym sposobem zdobywania wiedzy na temat różnych aspektów kultury, w tym dziedzictwa jest telewizja, co zdają się potwierdzać wyniki badań NID. W ankiecie NID na pytanie wielokrotnego wyboru o źródło informacji na temat dziedzictwa najczęściej padała odpowiedź „z telewizji”. Zauważalny jest duży udział stosunkowo nowej możliwości zdobywania wiedzy, jaką daje Internet. Polacy częściej dowiadują się o dziedzictwie z gazet, radia i książek niż z wizyt w muzeum, od znajomych czy z przewodników – choć są to również stosunkowo często wybierane źródła.

Rys. 76. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym?¹⁰⁷

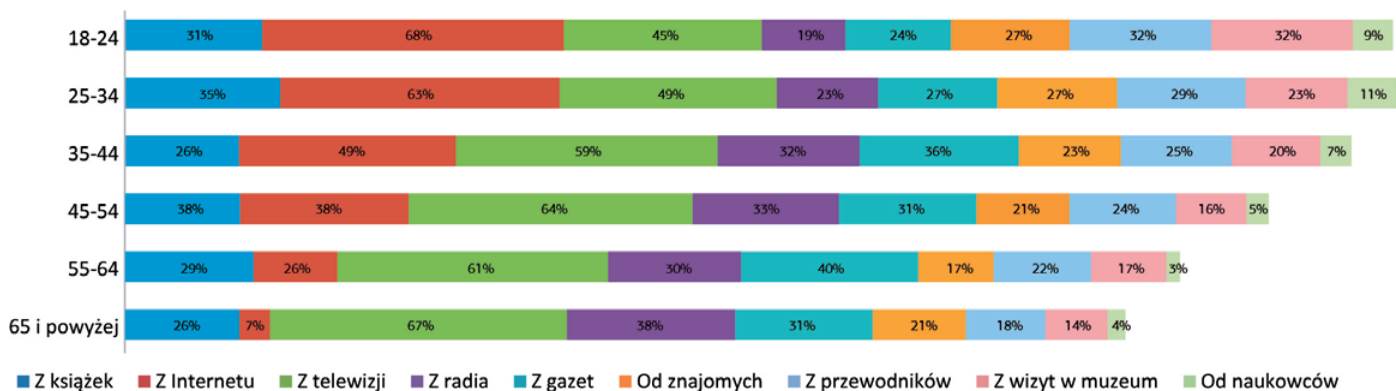
Osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym częściej niż inne grupy uzyskiwały informację o dziedzictwie z telewizji (63% odpowiedzi) i radia (34%, 32%). Dość istotne w stosunku do innych grup jest uzyskiwanie informacji od znajomych (24%). Rzadziej niż osoby w innych grupach, osoby te korzystały z Internetu (25%) oraz z wizyt w muzeum (12%). Osoby ze średnim wykształceniem często wykorzystywały jako narzędzie pozyskiwania informacji o dziedzictwie telewizję (54%) i Internet (47%) oraz w dalszej kolejności gazety (33%) i przewodniki (30%). Osoby z wykształceniem wyższym najczęściej dowiadywały się o dziedzictwie, posługując się Internetem (69%) oraz przy pomocy telewizji (47%), jak również częściej niż inne grupy czerpały wiedzę z książek (45%), przewodników (46%) i wizyt w muzeum (35%). Osoby z wykształceniem zawodowym korzystały z telewizji, gazet, Internetu i radia.

Rys. 77. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym? Rozkład ze względu na wykształcenie

¹⁰⁷ Pytanie wielokrotnego wyboru.

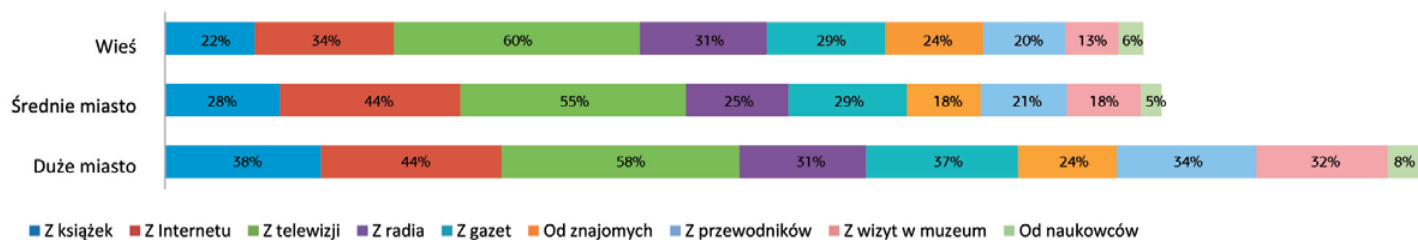

Rys. 78. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym? Rozkład ze względu na wiek

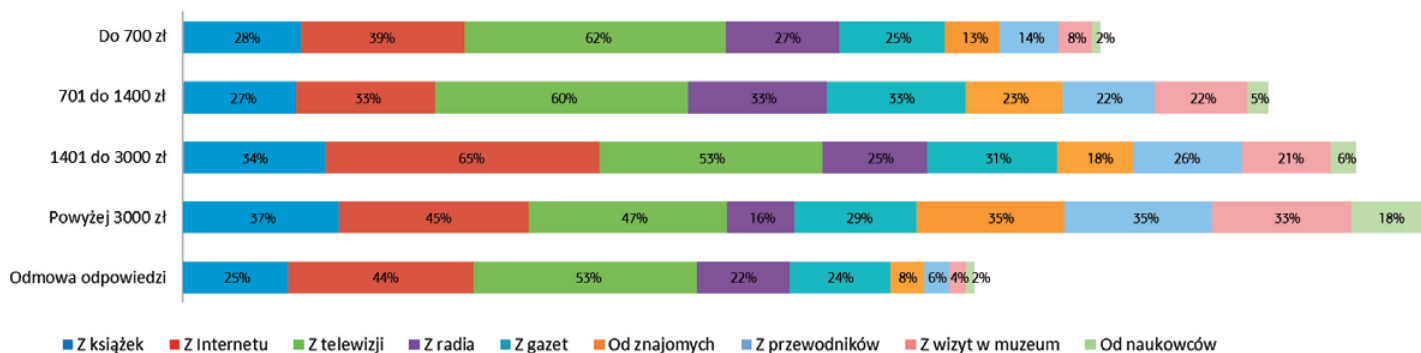
Wraz z wiekiem ubywa osób korzystających z Internetu, przewodników czy odwiedzających muzea; im starsza osoba, tym częściej czerpie wiedzę o dziedzictwie z telewizji i radia. Osoby do 34 roku życia częściej niż pozostali korzystają z porad znajomych oraz z książek.

Mieszkańcy dużych miast najczęściej uzyskiwali informację o dziedzictwie z telewizji (58%), Internetu oraz, częściej niż inne grupy, z książek (38%), gazet, przewodników i wizyt w muzeum (32%). W średnich miastach i wsiach również najczęściej „konsumowano” dziedzictwo poprzez oglądanie telewizji i korzystanie z Internetu, natomiast mieszkańcy wsi częściej niż mieszkańcy średnich miast wybierali radio.

Rys. 79. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym? Rozkład ze względu na miejsce zamieszkania

Osoby o najwyższych dochodach uczestniczyły w konsumpcji wartości dziedzictwa poprzez takie formy jak przewodniki, książki, wizyty w muzeum (33%). Duże znaczenie ma kategoria „od znajomych”, co może być interpretowane jako zjawisko wspólnej, „grupowej” konsumpcji kultury przez osoby o najwyższych dochodach. Mniejsze niż dla innych grup ma znaczenie telewizja oraz radio. Osoby o najniższych dochodach najrzadziej korzystały z wizyt w muzeum oraz z przewodników.

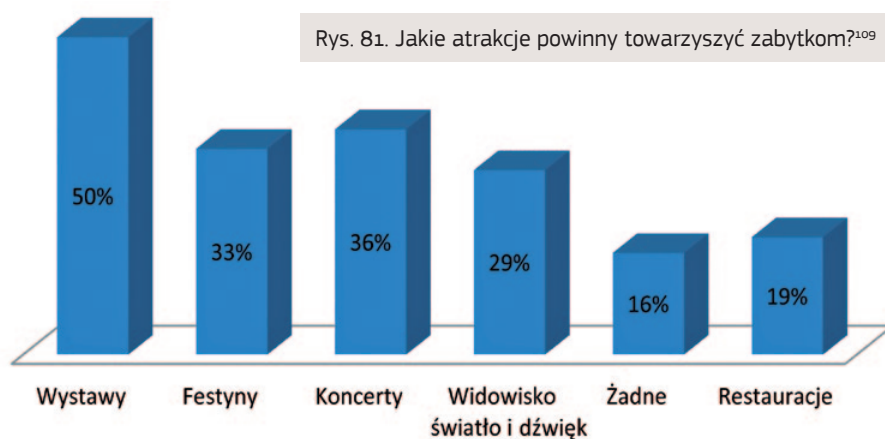
Rys. 80. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym? Rozkład ze względu na dochód netto (na członka rodziny)

Rosnące znaczenie Internetu w odbiorze dziedzictwa daje duże szanse na tworzenie usług internetowych oraz całego sektora ICT. Ważne jest udostępnianie dziedzictwa np. poprzez digitalizację zabytków i muzealiów czy popularyzacja dziedzictwa poprzez takie działania jak np. portal internetowy e-zabytek.nid.pl, który udostępnia wszystkim zainteresowanym możliwość przeglądania w jednym miejscu różnorodnych informacji o polskich zabytkach. Działania te prowadzi zgodnie ze swoim statutem Narodowy Instytut Dziedzictwa. Udostępnianie dziedzictwa przy użyciu Internetu jest wyzwaniem, ale i koniecznością. Jest dążeniem do tego, aby objąć upowszechnianiem dziedzictwa jak najszersze kręgi społeczeństwa. Konieczność cyfryzacji dziedzictwa wynika również z faktu, iż osoby korzystające z Internetu częściej prowadzą aktywne życie społeczno-kulturalne¹⁰⁸. Wobec czego informacja o dziedzictwie publikowana w Internecie trafia do osób, które mogą aktywnie zaangażować się w działania na jego rzecz bądź też dla których dziedzictwo może być interesujące pod kątem jego wykorzystania. Jednocześnie należy mieć na uwadze to, że digitalizacja dziedzictwa ma na celu zachęcenie do obcowania z oryginałem, a nie zastąpienie go. Internet, poprzez rozwój technologii nakierowanej na interakcję oraz możliwości uzależnienia prezentowanej treści od odbiorcy (gustów, lokalizacji), jest dobrym narzędziem budowy świadomości i wiedzy na temat dziedzictwa.

Zainteresowanie poznawaniem dziedzictwa poprzez wizyty w muzeum jest częstsze wśród osób młodych, mieszkańców większych miast, ludzi o wyższych dochodach. Niska frekwencja w muzeach wśród reszty społeczeństwa wynika z obawy o koszty takiej wizyty, deklaratywnej niedostępności, braku wyrobionych nawyków aktywnego spędzania wolnego czasu oraz braku uświadomionej potrzeby. Włączenie osób mających trudniejszy dostęp do muzeów jest wyzwaniem, które trzeba podjąć, by przeciwdziałać wykluczeniu ich z wartościowego poznawania dziedzictwa.

Zapytani o to, jakie atrakcje powinny towarzyszyć zabytkom, Polacy najczęściej odpowiadali, że wystawy (50%), w dalszej kolejności koncerty, festyny i widowiska typu „światło i dźwięk”,

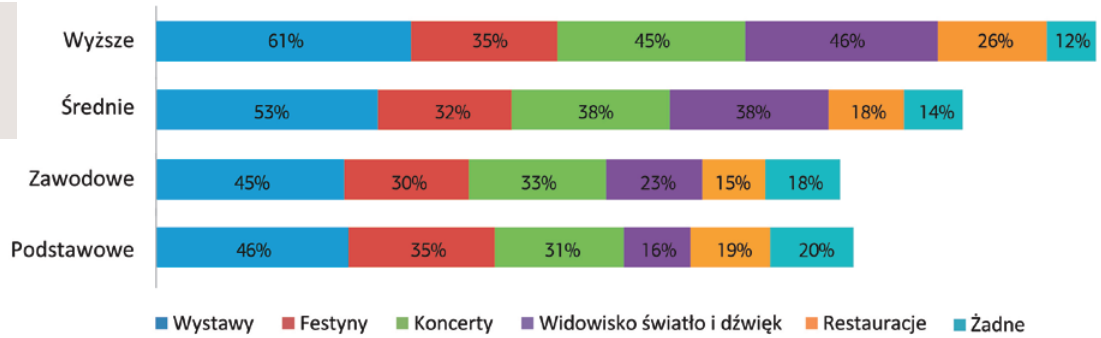
Zgodnie z badaniem NID, można zaobserwować, że to osoby o najwyższym poziomie wykształcenia najczęściej wybierały każdą z możliwych form uczestnictwa w atrakcjach towarzyszących zabytkom. Im niższy poziom wykształcenia, tym mniejsze zainteresowanie każdą z form uczestnictwa, przy czym osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym najczęściej rezygnują z jakiegokolwiek formy uczestnictwa w atrakcjach towarzyszących zabytkom (nie dotyczy festynów).

¹⁰⁸ *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, 30.09.2011 r., s. 320.

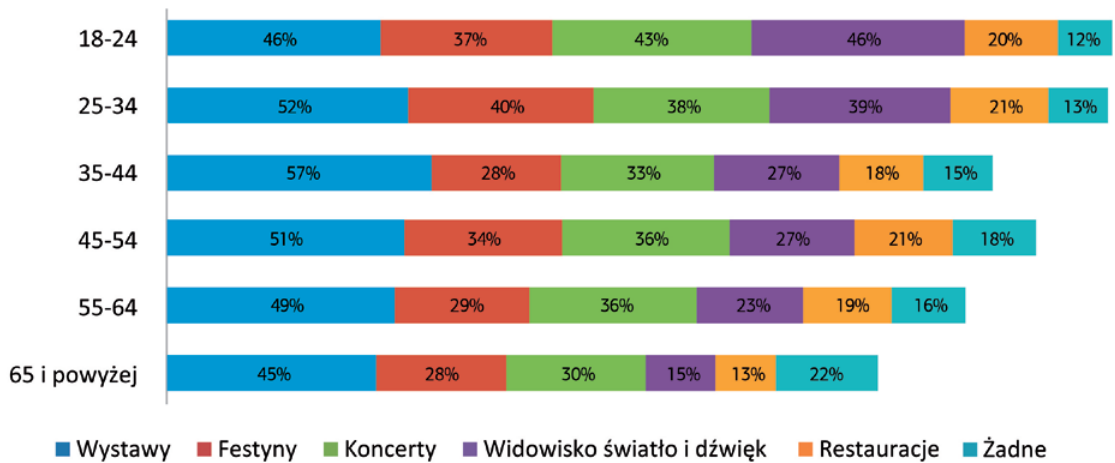
¹⁰⁹ Pytanie wielokrotnego wyboru.

Rys. 82. Jakie atrakcje powinny towarzyszyć zabytkom? Podział ze względu na wykształcenie

Zainteresowanie wystawami jest porównywalne we wszystkich grupach wiekowych, przy czym największym zainteresowaniem wystawy cieszą się wśród osób pomiędzy 35 a 44 rokiem życia (57%). Wraz z wiekiem (grupa powyżej 65 lat) spada zainteresowanie festynami (28%; najpopularniejsze są w grupie wiekowej 25-34 lata), koncertami (30%; najczęściej wskazuje na nie grupa najmłodsza), widowiskami „światło i dźwięk” (15%), rośnie również odsetek odpowiedzi „żadne” (22%).

Rys. 83. Jakie atrakcje powinny towarzyszyć zabytkom? Podział ze względu na wiek

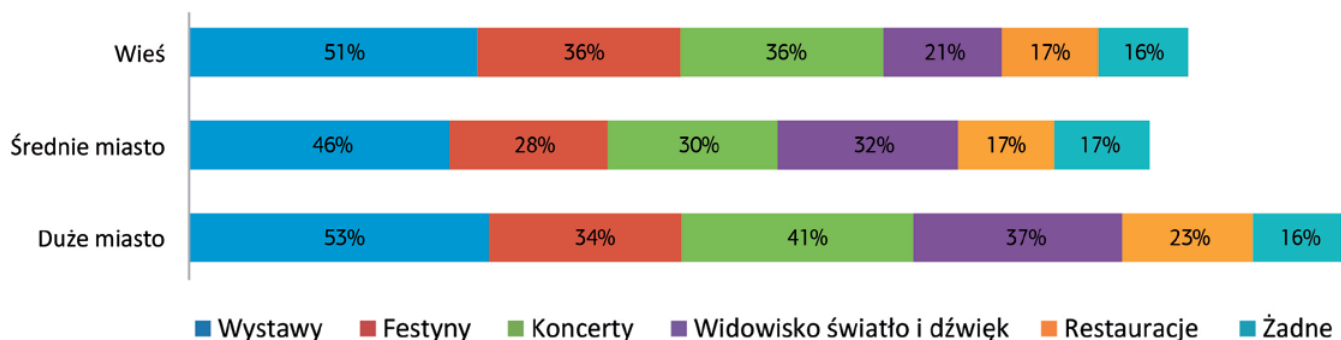

Mieszkańcy średnich miast rzadziej niż mieszkańcy dużych miast i wsi uczestniczą w wystawach, koncertach i festynach. Wystawy (53% odpowiedzi), koncerty (41%), widowiska „światło i dźwięk” (37%) najchętniej wybierają osoby zamieszkujące duże miasta, natomiast festyny (36%) – mieszkańcy wsi.

Zgodnie z dokumentem *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*¹¹⁰, od 13 do 20% gospodarstw domowych musiało ze względów finansowych zrezygnować z jednej z form uczestnictwa w kulturze (kina, teatru, opery, operetki, filharmonii, zwiedzenia muzeum lub wystawy, z zakupu książki lub prasy). Ze względów finansowych najrzadziej rezygnowano ze zwiedzenia muzeum, najczęściej – z zakupu książki lub prasy. Zgodnie z badaniem, coraz rzadziej rezygnuje się z uczestnictwa w kulturze z powodów finansowych, coraz częściej – z powodu braku odczuwania potrzeby takiego uczestnictwa. W analizowanych latach znacznie wzrósł odsetek gospodarstw domowych nieodczu-

¹¹⁰ *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, 30.09.2011 r., s. 113.

Rys. 84. Jakie atrakcje powinny towarzyszyć zabytkom? Podział ze względu na miejsce zamieszkania

wających potrzeby korzystania z jakiegokolwiek z form uczestnictwa w kulturze. Niepokojący jest wzrost rezygnacji ze zwiedzania muzeów związany z brakiem zainteresowania (2007 rok – 38,1%, 2011 rok – 45,9%). Największy spadek uczestnictwa w kulturze zaobserwowano w gospodarstwach najuboższych.

Obserwowane zjawisko jest wyzwaniem dla całego sektora kultury, który przy wzrastającej nominalnej zamożności Polaków winien tak konstruować ofertę uczestnictwa w interpretacji dziedzictwa, aby była ona atrakcyjna i stale przyciągała wszystkie grupy zwiedzających. Przykłady takich wydarzeń, jak Noc Muzeów, ciesząca się w Polsce zainteresowaniem około 1 mln osób, czy Europejskie Dni Dziedzictwa, w których w ostatniej edycji wzięło udział 300 tys. osób, udowadniają, że atrakcyjny „produkt” dziedzictwa ma szansę na duże zainteresowanie społeczeństwa. Szansę na rozwój usług związanych z dziedzictwem należy upatrywać w charakterze jego kształtowania, które jest procesem tworzącym stale nowe obiekty kulturowe: artystyczne, symboliczne. Obiekty te stanowią niewyczerpany zasób „surowca” służącego do dalszego rozwoju usług związanych z dziedzictwem.

Uczestnictwo w dziedzictwie w dużym stopniu warunkowane jest wskaźnikami cywilizacyjnymi (wykształceniem, dochodami, poziomem cywilizacyjnym). Wyższe dochody,

35. Święto Parku Mużakowskiego. Fot. archiwum NID

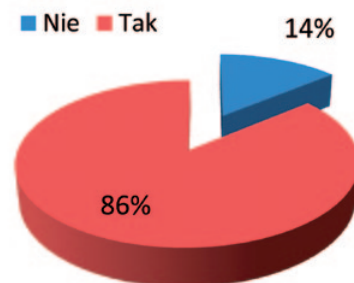
co potwierdza badanie NID, zwiększają poziom uczestnictwa w kulturze i interpretacji dziedzictwa – dając szanse na rozwój sektora oraz zwiększenie jego oddziaływania w gospodarce. Nie wolno zapominać o społecznej roli kultury i dziedzictwa – tam, gdzie dostęp do nich jest utrudniony z powodów finansowych, należy udostępniać bardziej korzystną cenowo ofertę uczestnictwa bądź też szukać alternatywnych form jej finansowania.

Jak wykazano, dziedzictwo przyczynia się do tworzenia miejsc pracy, przychodów oraz efektów mnożnikowych na danym obszarze. Polacy są świadomi dużej roli społecznej i ekonomicznej dziedzictwa. Sukces ekonomiczny przedsięwzięcia opartego na dziedzictwie w dużej mierze zależy od postawy lokalnej społeczności. Czy dostrzega ona potencjał tkwiący w dziedzictwie, czy potrafi go kreatywnie wykorzystać, czy będzie uczestnikiem tworzącej się nowej oferty produktów i usług?

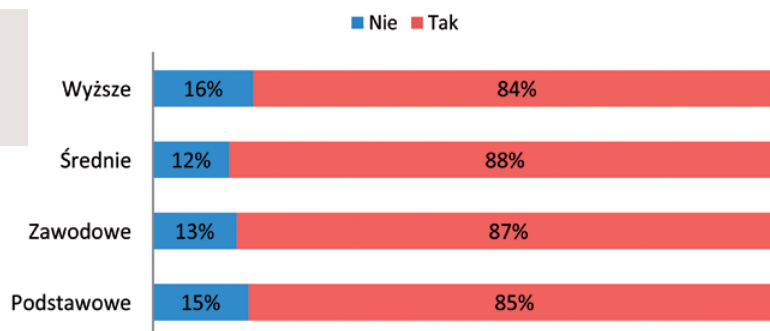
Badanie wykazuje, że aż 86% Polaków uważa, iż na zabytku można zarobić. Wnioskować można, że społeczeństwo rozpoznaje potencjał ekonomiczny tkwiący w lokalnej spuściznie i uznaje go za jedno z możliwych źródeł dochodów.

Wykształcenie, miejsce zamieszkania czy wiek nie mają dużego wpływu na otrzymane wyniki, co świadczy o pozytywnej tendencji utożsamiania dziedzictwa z potencjałem ekonomicznym we wszystkich grupach społecznych. Należy upatrywać w tym szansy na

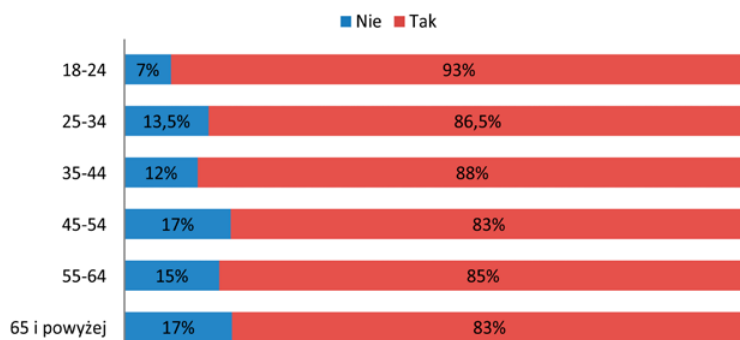
Rys. 85. Czy na zabytku można zarobić?

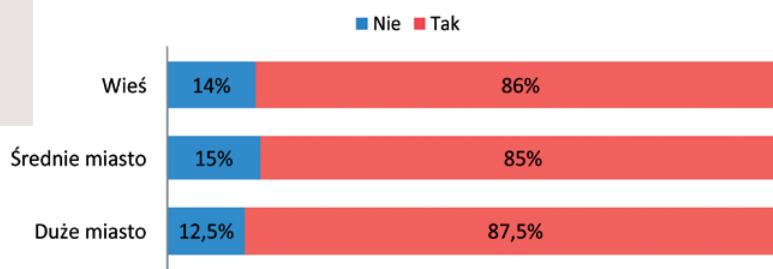
Rys. 86. Czy na zabytku można zarobić? Rozkład próby ze względu na wykształcenie

Rys. 87. Czy na zabytku można zarobić? Rozkład próby ze względu na wiek

Rys. 88. Czy na zabytku można zarobić? Rozkład próby ze względu na miejsce zamieszkania

wyzwalanie oddolnej działalności opartej na dziedzictwie, tworzonej na każdym terytorium, przez każdą z grup społecznych. Korzystną tendencją jest wysoki procent odpowiedzi pozytywnych na zadane pytanie w grupie do 24 roku życia.

Badani najczęściej utożsamiali możliwość zarobkowania z czerpaniem korzyści z turystyki (udostępniając obiekt zabytkowy zwiedzającym: „może, np. udostępniają ten zabytek szerszemu gronu osób, np. sprzedając bilety wstępu”, organizując wystawy, festiwale), rynkiem nieruchomości (wynajmując, sprzedając: „Tak, np. pobierając opłaty za zwiedzanie, wynajmując miejsce w restauracji i pobierając opłaty za wynajęcie itp.”) bądź prowadzeniem działalności handlowej, gastronomicznej lub hotelowej. Pojawiają się głosy świadczące o rozumieniu zasady zrównoważonego rozwoju, na której powinna zostać oparta każda działalność „Może zarabiać jak chce, byleby nie wiązało się to z wyburzeniem, zmianą wizualną lub dewastacją”, brak jest natomiast głębszego spojrzenia na możliwość oddziaływania dziedzictwa na gospodarkę, oprócz tych kilku wyżej wymienionych dziedzin.

5. Podsumowanie

Raport ma na celu wskazanie i uporządkowanie w pewien model teoretyczny oddziaływania dziedzictwa kulturowego, jakie wywołuje w sferze społecznej oraz gospodarczej. Koncepcja zredagowania raportu powstała w wyniku przeprowadzonych pierwszy raz w Polsce na zlecenie NID badań społecznych dotyczących postaw i podejścia społeczeństwa polskiego do kwestii związanych z dziedzictwem kulturowym.

Rozpoznanie postaw oraz stanu świadomości społeczeństwa w kontekście dziedzictwa jest niezbędnym etapem planowania działań społecznych oraz ekonomicznych mających na celu skuteczniejsze czerpanie z zasobu dziedzictwa w sposób zrównoważony. Wiedza na temat społecznego pojmowania kwestii związanych z kontekstem historycznym jest również konieczna w planowaniu strategicznych działań organów centralnych, samorządowych czy prywatnych, zainteresowanych ochroną i promocją dziedzictwa, dostarczając tym podmiotom argumenty oraz narzędzia w lepszej ochronie, popularyzacji oraz wykorzystaniu dziedzictwa.

Stały proces monitorowania opinii publicznej dotyczącej dziedzictwa jest konieczny, dlatego też planowane jest cykliczne przeprowadzanie badań w kolejnych latach. Badania pozwolą na obserwację tendencji kształtujących się w społeczeństwie, identyfikację kwestii problematycznych wymagających działań edukacyjnych i promocyjnych, jak również są nieodzowne w rozpoznawaniu poparcia bądź sprzeciwu wobec działań podejmowanych w kontekście dziedzictwa kulturowego. Publikacja danych ma służyć zwiększeniu świadomości dotyczącej korzyści płynących z narodowej spuścizny.

Podsumowanie badań

Uczestnicy badania potwierdzają, że dziedzictwo kulturowe jest wartościowym zasobem, oddziałującym na rozwój społeczny i gospodarczy. Przeważająca większość badanych (89%) uważa, że dziedzictwo kulturowe pełni ważną rolę społeczną, a 62% respondentów uznaje, że największą wartością zabytku jest to, że jest świadectwem naszej wspólnej historii, która jest budulcem tożsamości i więzów społecznych. Większość badanych jest również przekonana o tym, iż obecność zabytków pozytywnie wpływa na jakość życia, głównie poprzez możliwości rozwoju lokalnego opartego na turystyce (54%), dumę z zamieszkiwanego miejsca (44%), możliwość atrakcyjnego spędzenia wolnego czasu (33%) oraz komfort życia w estetycznej przestrzeni (24%). Nie dziwi więc, iż 90% badanych ocenia, że zabytki powinny pozostać w miejscu, z którego pochodzą, a 77% nie zgadza się na burzenie zabytkowych obiektów. Przekonanie o wadze dziedzictwa wiąże się ze świadomością potrzeby objęcia dziedzictwa szczególną finansową pomocą. 82% badanych jest zdania, że warto inwestować publiczne środki w ochronę zabytków.

36. Rekonstrukcja historyczna. Fot. archiwum NID

W kontekście ekonomicznego oddziaływania dziedzictwa, badani są zgodni, iż obiekty historyczne posiadają potencjał gospodarczy – 86% badanych jest zdania, że zabytek może stanowić źródło przychodów. W zakresie osobistego kontaktu z dziedzictwem kulturowym 80% respondentów odpowiedziało, że zna obiekt zabytkowy w swoim najbliższym otoczeniu. Połowa (49%) zwiedziła obiekt historyczny w ostatnim czasie przed udziałem w badaniu. Jednocześnie, w kontekście zwyczajów turystycznych, połowa badanych odpowiada, że raz na jakiś czas zwiedza zabytki, 12% zwiedza często, natomiast 38% rezygnuje ze zwiedzania, argumentując to brakiem czasu, środków lub brakiem interesujących obiektów w okolicy. Najbardziej atrakcyjnymi destynacjami turystycznymi są miejsca o utrwalonej marce, takie jak Kraków, Wieliczka, Warszawa, Jasna Góra. Najciekawsze obiekty to zamki (41%) i pałace (38%), najmniejszym zainteresowaniem cieszą się zabytki techniki (19%) i stanowiska archeologiczne (21%)¹¹¹. Pomimo deklarowanego zrozumienia znaczenia dziedzictwa, warunki takie jak zasobność dziedzictwa, oferta muzealna, atrakcyjne zabytki, wskazano jako czwartą w kolejności wartość (16%), którą kierują się badani przy wyborze miejsca wakacji. Co więcej, badani najczęściej czerpią wiedzę o dziedzictwie lokalnym i krajowym za pomocą telewizji (58%) oraz Internetu (40%).

Pomijając aspekt odpowiedzialności obywatelskiej, badani czynią odpowiedzialnymi za stan zasobu dziedzictwa głównie podmioty administracji państwowej oraz samorządowej. Wśród zagrożeń wymieniają niedostateczne fundusze, brak zainteresowania, akty wandalizmu.

Przeprowadzona w raporcie analiza ukazuje pewne tendencje oraz problemy dotyczące społecznego odbioru dziedzictwa i jego oddziaływań. Istnieje wyraźny rozdźwięk pomiędzy deklaracyjnym przypisywaniem dziedzictwu wartości a rzeczywistym zainteresowaniem dziedzictwem. Z jednej strony zdecydowana większość badanych uznaje dziedzictwo

¹¹¹ Pytanie wielokrotnego wyboru.

za czynnik pełniący ważną rolę społeczną, zgadza się na finansowanie ochrony zabytków z publicznych środków, z drugiej zaś strony zabytkowe obiekty odwiedza z powodu szczególnego nimi zainteresowania tylko niewielki odsetek badanych osób. Istnieje więc potrzeba działań edukacyjnych, promujących dziedzictwo, wyjaśniających jego wartość poprzez adekwatne i atrakcyjne udostępnianie i interpretacje zasobu. Podstawę działań na rzecz zwiększenia świadomości dotyczącej dziedzictwa powinna stworzyć edukacja formalna.

W badaniach najgorzej wypadają grupy o niskich wskaźnikach cywilizacyjnych. Konieczne są działania przeciwko wykluczeniu z udziału w dziedzictwie tych właśnie grup. Im lepiej sytuowane grupy społeczne, tym lepsza świadomość na temat wartości dziedzictwa. Badanie NID wskazuje, że najmłodsza grupa badanych jest najbardziej zainteresowana

37. Konferencja prasowa pt. „Dziedzictwo kulturowe w oczach Polaków – raport z badań społecznych” miała miejsce w Pałacu na Wyspie (Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie). W konferencji wzięli udział Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego B. Zdrojewski, Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa P. Florjanowicz oraz Dyrektor Muzeum Łazienki Królewskie T. Zielniewicz. Fot. archiwum NID

uczestnictwem w interpretacji dziedzictwa oraz najczęściej utożsamia dziedzictwo z czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Młodzi ludzie mają duży potencjał prowadzenia oddolnej, lokalnej działalności na rzecz ochrony dziedzictwa.

Niska świadomość wiąże się z niewielkim zainteresowaniem dziedzictwem oraz z niższym uczestnictwem, co z kolei ogranicza samo oddziaływanie dziedzictwa. Jest to szczególnie ważne, ponieważ współcześnie nie można zarządzać zasobem dziedzictwa bez zaangażowania społeczeństwa. Świadomość społeczna dotycząca wartości dziedzictwa jest kluczowa w zarządzaniu dziedzictwem, gdyż gwarantuje zrozumienie społeczne dla ochrony autentyczności zasobu, a co za tym idzie – zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń. Brak świadomości społecznej dotyczącej wartości dziedzictwa prowadzi do zagrożenia dziedzictwa komercjalizacją ukierunkowaną na krótkotrwały zysk. Ogromną rolę w procesie kształtowania świadomości na temat dziedzictwa ma do odegrania państwo, np. poprzez wprowadzenie do systemu edukacji szkolnej elementów kształtujących wiedzę i postawy wobec dziedzictwa narodowego, a także media oraz Internet. Konieczne jest nawiązanie współpracy z mediami, stworzenie przekazu adresowanego do dużych grup społecznych,

digitalizacja oraz atrakcyjne udostępnianie wiedzy o dziedzictwie w Internecie. Przekaz powinien inspirować do osobistego kontaktu z dziedzictwem.

Dziedzictwo kulturowe cechuje silne oddziaływanie społeczno-gospodarcze. Pozarynkowe oddziaływanie dziedzictwa koncentruje się na poprawie jakości życia obywateli oraz jest podstawą do rozwoju zaufania społecznego i umiejętności współpracy, co jest czynnikiem sprzyjającym rozwojowi gospodarczemu. Natomiast rynkowe oddziaływanie dziedzictwa polega na generowaniu aktywności ekonomicznej w ramach opisanego sektora dziedzictwa.

W celu wdrożenia programów edukacyjnych oraz strategii ochrony dziedzictwa konieczne jest gromadzenie danych statystycznych dotyczących dziedzictwa. Istniejące rozproszone dane nie tworzą spójnego i całościowego systemu informacji o dziedzictwie. Nie stanowią też odpowiedniego materiału służącego analizie wpływu dziedzictwa na społeczeństwo i gospodarkę. Zaproponowany przez NID model gromadzenia danych może być wykorzystany w szacowaniu społeczno-gospodarczego oddziaływania dziedzictwa.

Narodowy Instytut Dziedzictwa widzi potrzebę cyklicznego publikowania danych dotyczących zasobu dziedzictwa oraz jego wpływu społeczno-gospodarczego. Jest dla sektora dziedzictwa niezmiernie ważne, aby móc monitorować zmiany zasobu dziedzictwa, jego oddziaływania rynkowego oraz tendencji społecznych w celu uwzględniania opinii społecznej w procesie ochrony dziedzictwa.

Autorki

Anna Kozioł – absolwentka gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie oraz Nauk o zarządzaniu w Groupe Sup de Co Montpellier Business School. Słuchaczka Akademii Dziedzictwa w Krakowie, studiów podyplomowych Międzynarodowego Centrum Kultury z zakresu zarządzania dziedzictwem kulturowym. Działając na pograniczu dziedzictwa i ekonomii, związana zarówno z instytucjami finansowymi jak i kulturalnymi. Pracownik Narodowego Instytutu Dziedzictwa na stanowisku specjalista ds. zarządzania dziedzictwem. Jej zainteresowania koncentrują się na tematyce wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-gospodarczym. Obecnie uczestniczy w pracach nad projektem finansowanym z funduszy norweskich i EOG pt. „DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych”.

Małgorzata Trelka – archeolog. Kierownik Działu Strategii Zarządzania Dziedzictwem w Narodowym Instytucie Dziedzictwa. Ukończyła archeologię na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. Absolwentka studiów magisterskich na wydziale nauk społecznych University College London na kierunku Public Archaeology. Pracując w Departamencie Kultury UNESCO w Bangkoku, była odpowiedzialna za przygotowanie analitycznych raportów krajowych dotyczących stanu muzeów w regionie Azji i Pacyfiku. Specjalizuje się w zarządzaniu dziedzictwem, edukacji oraz społeczno-ekonomicznych aspektach dziedzictwa. Reprezentuje Polskę w międzynarodowej grupie ekspertów mającej na celu wypracowanie wspólnej metodologii dla gromadzenia danych ekonomicznych z zakresu dziedzictwa. Członek IFA (Institute for Archaeologists) oraz ICOMOS Wielka Brytania.

Paulina Florjanowicz – absolwentka archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 2010-2013 dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa, obecnie pełnomocnik dyrektora ds. relacji międzynarodowych w Narodowym Instytucie Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Od kilkunastu lat związana zawodowo zarówno z organizacjami pozarządowymi, jak i instytucjami publicznymi sektora kultury. Członek krajowych i międzynarodowych paneli eksperckich i doradczych, m.in. „EU & Cultural Heritage Reflection Group”, „Monitoring Group on Cultural Heritage in Baltic Sea Region” oraz bałtyckiego zespołu doradczego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Ewaluator projektów w programach edukacyjnych Komisji Europejskiej, wykładowca na studiach podyplomowych w Instytucie Badań Literackich PAN oraz Instytucie Prahistorii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ekspert w zakresie zarządzania dziedzictwem i polityki kulturalnej oraz edukacji i komunikacji społecznej w obszarze ochrony i opieki nad zabytkami.

Summary

One of the Heritage Board's objectives is to disseminate information on heritage, set standards for its protection and conservation, and raise public awareness about the cultural heritage of Poland so that it may be saved for future generations in accordance with the principles of sustainable development.

This study follows a survey carried out by KB Pretendent, commissioned by the NHBP in September 2011 as a part of the programme: *Legal and illicit trade with cultural heritage. Research and education platform of experience exchange in the field of prevention from crime against cultural heritage, co-financed by Cultural Exchange Fund (EEA Grants and Norway Grants)*.

The Board decided that a review of the attitudes, opinions and preferences of the general public regarding heritage and heritage issues is paramount to carrying out its mission. The data derived from the survey informs the Board's policy advice to government, such as the National Plan for Heritage Protection and other forthcoming projects. This study was also undertaken to provide local authorities and decision makers at the regional level with substantial evidence which can help in making informed decisions concerning heritage and can influence policy. Our main results show the need to put heritage at the heart of the decisions, which inform policy programmes, such as the National Strategy on Social Capital, as well as regeneration projects. The study indicates a clear correlation between heritage and identity, the sense of place and the role of heritage in development.

This report presents the outcomes of the survey with particular focus on heritage as a driver of development. The first part of the report gives a short introduction to the subject of heritage as an economic asset. While placing heritage within culture and defining its scope, it looks at the social and environmental benefits of heritage. The report investigates the question of the role of heritage in building social coherence and social capital. It also addresses how heritage improves the quality of life and how it can be utilized in urban and sustainable countryside development.

For the purpose of this report, as well as for the project carried out at the NHBP, a methodology was developed for collecting and collating data with regards to the socio-economic impact of heritage, which is illustrated in the model presented herein. In so doing, we set out conceptual grounds concerning the scope of heritage and premise of what constitutes the heritage sector. We are pleased to present a methodology which is based on agreed within the Board definitions of heritage. According to the proposed model, the heritage sector consists of all industries which thrive on heritage. Heritage serves as a basis for different industries to grow. So according to the logic we've suggested, the heritage sector consists of fragments of different economic activities of different sectors, for example, the tourism sector, the leisure and cultural industries.

This proposed model should stimulate discussion concerning what actually forms the heritage sector. It is important to agree on what business activities are included in the heritage sector.

Therefore, we propose a three tier system. The first concerns areas of economic activity directly impacted by heritage. The second tier relates to the further impact of a heritage-multiple effect and the third where heritage gives content (il.39 p. 45).

Survey methodology

The study comprised two phases, one qualitative and the other quantitative. The quantitative survey was based on a nationally representative sample of 1005 adults, the qualitative survey –on pre-defined focus groups. The main purpose of this phase of the survey was to review, in some depth, the attitudes, opinions and experiences of the general public regarding heritage and heritage related issues. This method helps to find out the sources of opinions, and most broadly, the meaning of answers, because it is designed to improve the understanding of the quantitative phase. The results of the qualitative survey cannot be generalized across the whole population. In this study, we collected demographical data concerning respondents, which can be analysed according to age-groups , gender, income, education etc. We studied separately villages, small towns and cities. In this analysis, we concentrated on findings from the point of view of age, place of residence and education.

Presenting some key headline findings of the quantitative survey

How does the Public define national heritage? The majority of the interviewed groups perceive national heritage as an ensemble of tangible and spiritual achievements of a nation: traditions, customs, and values. Some interpret it as cultural achievements starting from the beginning of the state. This excludes, of course, many archaeological sites from the definition. Understanding of what a monument is varies. For some, they are movable monuments, for others – buildings fit the definition. Some people have problems with differentiating between monuments and heritage. Some responses show that these words are synonymous. Others, that monuments are tangible, and heritage – intangible.

The majority of respondents (89%) agree that heritage plays an important social role. On the open question of what the most important value of a monument is, over half of those interviewed (62%) answered that the most significant value of heritage is that it gives a testimony to our common history. Around half of the participants of the survey (54%) answered that monuments play a role in tourism development, which is a source of income for the local community. The survey shows that less than half of respondents (44%) believe that monuments make them proud of their local environment. The majority of those interviewed (80%) are aware of the existence of monuments in their local area. Just under half of respondents visited a heritage site recently (49%). The vast majority of those interviewed (90%) replied that monuments should remain in the place of their origin. Over three quarters (77%) gave a positive response on the question of whether it is wrong to replace monuments with modern structures.

The majority of respondents (82%) said that it is worth investing public money in heritage.

Bibliografia

1. *Analiza potrzeb i rozwoju przemysłów kreatywnych. Raport końcowy*, Ecorys, Warszawa 2009. [dostęp 24.08.12]. Dostępny w Internecie: <http://www.mg.gov.pl/files/upload/10147/Analiza%20potrzeb%20i%20rozwoju%20przemyslow%20kreatywnych.pdf>
2. *Bartoszewicz W., Skalska T., Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2010 roku*, Instytut Turystyki Warszawa. [dostęp 08.02.13]. Dostępny w Internecie: http://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/article_attachments/attachments/9789/original/Zagraniczna_turystyka_przyjazdowa_w_2010.pdf?1334719051
3. Benhamou F., Thesmar D., *Valoriser le patrimoine culturel de la France*, Paris 2011 [dostęp 12.09.12]. Dostępny w Internecie : <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/114000512/0000.pdf>
4. Białynicka-Birula J., *Rynek dzieł sztuki w Polsce. Aspekty prawno-ekonomiczne, raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport_w.pelna(1).pdf)
5. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27 X 2005.
6. *Cultural Heritage And Tourism: Potential, Impact, Partnership And Governance. The presentations on the III Baltic Sea Region Cultural Heritage Forum, 25-27 September in Vilnius, Lithuania*, M. Lehtimäki (red.), Monitoring Group on Cultural Heritage in the Baltic Sea States and Department of Cultural Heritage under Ministry of Culture, Lithuania 2008.
7. *Cultural Heritage Counts For Europe. Position Paper of Europa Nostra, the Pan-European Federation for Cultural Heritage*, Europa Nostra, Bergen 2005. [dostęp 12.09.12]. Dostępny w Internecie: http://www.europanostra.org/UPLOADS/FILS/position_paper_to_eu_institutions.pdf
8. *Cultural statistics*, Eurostat Pocketbook, 2011 edition. [dostęp 20.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.artsinafrica.com/uploads/2011/07/Cultural_statistics.PDF
9. *Diagnoza społeczna 2011 – warunki i jakość życia Polaków – raport*, Czapiński J., Panek T. (red.), Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 30.09.2011. [dostęp 13.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2011.pdf
10. *Działalność instytucji kultury w Polsce w 2011 r.*, Urząd Statystyczny w Krakowie – Ośrodek Statystyki Kultury, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012. [dostęp 09.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KTS_dzialalnosc_instyt_kultury_w_polsce-2011.pdf
11. *Dziedzictwo a rozwój. Doświadczenie Krakowa*, praca zbiorowa, Purchla J. (red.), Międzynarodowe Centrum Kultury, 2000.
12. *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, praca zbiorowa, Murzyn M.A., Purchla J. (red.), Międzynarodowe Centrum Kultury, 2007.
13. *ESSnet-CULTURE. European Statistical System Network on Culture. Final Report*, Luxembourg, May 2012 [dostęp 22.04.13]. Dostępny w Internecie: <http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/documents/ess-net-report-oct2012.pdf>
14. Florida R., *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.
15. *Green Paper. Unlocking the potential of cultural and creative industries*, European Commission, Brussels 2010 [dostęp 23.08.12]. Dostępny w Internecie: http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/doc/GreenPaper_creative_industries_en.pdf
16. Greffe X., *The economic value of Heritage*, University of Paris (Pantheon – Sorbonne), [dostęp 10.10.12]. Dostępny w Internecie: [http://www.planningstudies.org/pdf/Raphael%20Greffe-%20E%20\(formatted\).pdf](http://www.planningstudies.org/pdf/Raphael%20Greffe-%20E%20(formatted).pdf)
16. *Heritage Counts 2011*, English Heritage.

17. *Impact of Historic Environment Regeneration. Final Report*, English Heritage, 2010. [dostęp 11.08.12]. Dostępny w Internecie: <http://hc.english-heritage.org.uk/content/pub/Impact-HE-Regeneration>
18. *Informacja dotycząca kwot 1% należnego podatku dochodowego od osób fizycznych przekazanych organizacjom pożytku publicznego z rozliczenia za 2011 rok*, Ministerstwo Finansów, Departament Podatków Dochodowych, Warszawa 2012. [dostęp 10.05.13]. Dostępny w Internecie: <http://www.finanse.mf.gov.pl/documents/766655/4733447/Wykaz+organizacji+po%C5%BCytku+publicznego,+kt%C3%B3re+w+2013+r.+otrzyma%C5%82y+1+proc>.
19. *International measurement for the Economic and Social Importance of Culture*, OECD, Paris 2006. [dostęp 09.12.12]. Dostępny w Internecie: <http://www.oecd.org/std/na/37257281.pdf>
20. Jaskanis P., Kościelecki P., *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych: wstępne oszacowanie liczby miejsc pracy w 2000 r. na podstawie danych Służby Ochrony Zabytków*, Warszawa-Toruń 2002.
21. Kasprzak R., Skalska T., *Badanie oddziaływania społeczno-ekonomicznego przedsięwzięcia kulturalnego na region. Raport końcowy*, Fundacja Kultury, Warszawa 2010. [dostęp 23.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.obserwatoriumkultury.pl/files/study/oddziaływanie_spoeczno-ekonomicznego_przedsiwzicia_kulturalnego_na_region.pdf
22. Klamer A., *The value of archaeological sites*, Referat wygłoszony podczas konferencji: *Archaeology and Economic Development Conference, 21-22 September 2012*, Institute of Archaeology, UCL, London.
23. *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów. Projekt przewodni strategii Europa 2020 Unia innowacji*, Komisja Europejska, Bruksela, dnia 6.10.2010 r. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0546:FIN:pl:PDF>
24. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
25. Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury.
26. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r.
26. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 13.07.2010 r. [dostęp 03.09.12]. Dostępny w Internecie: <file:///C:/Users/Ania/Downloads/M20110423.pdf>
27. *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo*, Janikowski R., Krzysztofek K. (red. nauk.), Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa 2009.
28. *Kultura w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2012 [dostęp 08.02.13]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_kultura_w_2011.pdf
29. *Kultura w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego państw i regionów Unii Europejskiej*, III Międzynarodowy Kongres Kultura Gospodarka Media, Kraków-Warszawa 2003.
30. Listokin D., Listokin B., Lahr M., *The Contributions of Historic Preservation to Housing and Economic Development*, "Housing Policy Debate", Volume 9, Issue 3, 1998. [dostęp 24.09.12]. Dostępny w Internecie: <http://content.knowledgeplex.org/kp2/img/cache/kp/1824.pdf>
31. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2012*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012. [dostęp 10.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf
32. *Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy. Raport podsumowujący I edycję w Polsce, 2004-2009*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: https://www.eog.gov.pl/Rezultaty/Publicacje/Documents/Raport_I_edycja.pdf
33. Murzyn-Kupisz M., *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne” 2010, nr 3 (13).

34. Murzyn-Kupisz M., *Działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego a efekty mnożnikowe w gospodarce lokalnej i regionalnej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 244, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2012.
35. Murzyn-Kupisz M., *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny. Przykład podkrakowskich Niepołomic*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 835.
36. Murzyn-Kupisz M., *Wpływ przedsięwzięć związanych z odnową obiektów i miejsc zabytkowych na gospodarkę lokalną i regionalną*, „Ochrona Zabytków” 2010, nr 1-4.
37. Nypan T., *Cultural Heritage Monuments and Historic buildings as value generators in a post-industrial economy. With emphasis on exploring the role of the sector as economic driver*, Directorate for Cultural Heritage, Norway 2003. [dostęp 10.09.12]. Dostępny w Internecie: http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/Andre_utgivelser/filestore/IICH.PDF
38. *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, Gwóźdź A. (red.), Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.
39. *Pracujący w gospodarce narodowej w 2011 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PW_pracujacy_w_gospodarce_narodowej_2012.pdf
40. *Protecting and Safeguarding Cultural Heritage*, praca zbiorowa, Purchla J. (red. nauk.), Międzynarodowe Centrum Kultury, 2011.
41. Przewłocka J., *Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2011. [dostęp 31.08.12]. Dostępny w Internecie: <http://civicpedia.ngo.pl/files/civicpedia.pl/public/raporty/zaangazowanie2010.pdf>
42. *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski 2008, wersja uproszczona*, Instytut Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2010 [dostęp 03.10.12]. Dostępny w Internecie: http://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/article_attachments/attachments/9750/original/a-caly-RST2008-bis_P.pdf?1334719024
43. *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Purchla J. (red.), oprac. na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Kraków 2008. [dostęp 13.08.12]. Dostępny w Internecie: [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w.pelna(1).pdf)
44. *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009. [dostęp 19.09.12]. Dostępny w Internecie: <http://rpo.slaskie.pl/zalaczniki/2014/01/17/1389965604.pdf>
45. *Report from the Polish chairmanship of the Reflection group “EU and cultural heritage” in 2012*, Narodowy Instytut Dziedzictwa. [dostęp 10.12.13]. Dostępny w Internecie: <http://www.msz.gov.pl/resource/1aa356e0-8206-438a-940d-b2e90b9648fa:JCR>
46. *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, 2(38) Muzeum Narodowe w Warszawie 2013.
47. *Rynek dóbr luksusowych w Polsce. Badanie KPMG w Polsce. Edycja 2011*, Warszawa 2011. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: <http://www.kpmg.com/PL/pl/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/2011/Raport-KPMG-Rynek-dobr-luksusowych-w-Polsce-edycja-2011.pdf>
48. Rypkema D.D., *Heritage Conservation and Local Economy*, “Global Urban Development”, Volume 4, Issue 1, sierpień 2008.
49. *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju kultury*, II Ogólnopolski Kongres „Kultura – Gospodarka – Media”, Kraków-Warszawa 2003.
50. *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu Europa 2020. Komunikat Komisji*, Bruksela 2010. [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:PL:PDF>
51. *Strategia rozwoju kapitału społecznego*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 10.09.2011 r.
52. *Study on the Contribution of Culture to Local and Regional Development – Evidence from the Structural Funds. Final Report*, Centre for Strategy & Evaluation Services, wrzesień 2010. [dostęp 17.08.12]. Dostępny w Internecie: http://ec.europa.eu/culture/documents/annex_ii_a.pdf

53. *Survey on perception of quality of life in 75 European cities, Flash Eurobarometer*, marzec 2010. [dostęp 23.08.12]. Dostępny w Internecie: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/urban/survey2009_en.pdf
54. *Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 31.05.2012 r. [dostęp 10.06.13]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1161_PLK_HTML.htm
55. *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics (FCS)*, Unesco Institute for Statistics 2009. [dostęp 10.09.12]. Dostępny w Internecie: <http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/framework-cultural-statistics-culture-2009-en.pdf>.
56. *The economy of culture in Europe. Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture)*, KEA European Affairs, 2006 [dostęp 10.12.12]. Dostępny w Internecie: http://www.keanet.eu/ecoculture/executive_summary_en.pdf.
57. *The impact of culture on creativity. A study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture)*, KEA European Affairs, 2009. [dostęp 20.08.12]. Dostępny w Internecie: http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc/study_impact_cult_creativity_06_09.pdf
58. Throsby D., *Ekonomia i kultura*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.
59. Towse R., *Ekonomia kultury. Kompendium*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011.
60. *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku*, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010. [dostęp 02.10.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_turystyka_wypoczynek_w_gosp_dom_2009.pdf
61. *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku. Materiał na konferencję prasową w dniu 23 kwietnia 2010 r.*, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010. [dostęp 09.08.12]. Dostępny w Internecie: [http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_turystyka_wypoczynek_2009\(1\).pdf](http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_turystyka_wypoczynek_2009(1).pdf)
62. *Turystyka w 2010 roku*, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011. [dostęp 10.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1758_PLK_HTML.htm
63. *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2009 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012. [dostęp 09.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_w_2009.pdf
64. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.).
65. *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005. [dostęp 20.08.12]. Dostępny w Internecie: <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>
66. *Valuation of the Historic Environment. The scope for using results of valuation studies in the appraisal and assessment of heritage-related projects and programmes. Final Report*, English Heritage, czerwiec 2005. [dostęp 08.11.12]. Dostępny w Internecie: <https://www.english-heritage.org.uk/publications/valuation-historic-environment/valuation-historic-environment-exec-summary.pdf>
67. Vesco M., *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*, Journal of Cultural Heritage 2010, nr 11.
68. *Wolontariat w kulturze. Ekspertyza poświęcona polskim oraz europejskim rozwiązaniom systemowym dotyczącym wykorzystania wolontariatu w instytucjach kultury*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010. [dostęp 09.10.12]. Dostępny w Internecie: <http://konkordia.org.pl/wp-content/uploads/2012/11/591822330.pdf>
70. *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu – raport końcowy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010. [dostęp 24.08.12]. Dostępny w Internecie: http://www.obserwatoriumkultury.pl/files/2011-01-04/znaczenie_gospodarcze_sektora_kultury.pdf